

EKONOMİNİN KORONAVİRÜSLE MÜCADELESİ

NURULLAH GÜR, MEVLÜT TATLIYER, ŞERİF DİLEK

EKONOMİNİN KORONAVİRÜSLE MÜCADELESİ

COPYRIGHT © 2020

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları 163
I. Baskı: 2020
ISBN: 978-625-7040-48-8

Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 1106
Washington D.C., 20036 USA
Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Französische Straße 12, 10117 Berlin Germany
Tel: +49 30 20188466

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 27, 1000 Bruxelles, Belgique
Tel: +3226520486

EKONOMİNİN KORONAVİRÜSLE MÜCADELESİ

Nurullah Gür, Mevlüt Tatlıyer, Şerif Dilek

SETA

SIYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI
FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH
مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية

İÇİNDEKİLER

TAKDİM | 7

ÖZET | 9

GİRİŞ | 17

KORONAVİRÜS NASIL ORTAYA ÇIKTI VE YAYILDI? | 25

KRİZ SÜRECİNDE YAŞANAN ŞOKLAR | 31

ÜLKELERİN KORONAVİRÜS ÖNLEMLERİ VE
EKONOMİK PAKETLERİ | 53

KORONAVİRÜS SONRASI KÜRESEL EKONOMİK SİSTEMDE
DEĞİŞİM RÜZGARI | 69

SALGININ TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ | 89

TÜRKİYE İÇİN UZUN VADELİ FIRSATLAR VE TEHDİTLER | 123

SONUÇ | 135

EKLER | 141

TAKDİM

Gözle görülemeyen bir virüs dünyanın bütün dengesini altüst etmeye yetti. Koronavirüs salgını, halk sağlığı üzerindeki ölümcül etkilerinin yanı sıra ekonomik hayatta da ciddi tahribata yol açtı. İktisatçılar bu salgının insanlığın daha önce gördüğü krizlere hiç benzemediği noktasında uzlaşıyorlar. Küresel ekonomi çok farklı bir krizle karşı karşıya kaldı. Karantina ve sokağa çıkma yasağı gibi sosyal izolasyon uygulamalarından dolayı ekonomik hayat adeta durma noktasına geldi. Ülkeler krizin etkilerini asgari seviyelerde tutabilmek için reel sektöre, çalışanlara ve dar gelirli ailelere yönelik trilyonlarca dolar tutarında kurtarma paketleri devreye soktular. Bu devasa kamu desteğinin ekonomileri ayakta tutmak için ne derece yeterli olacağını ise zaman gösterecek.

Tüm dünyaya çok hızlı bir şekilde yayılan böylesi bir salgının küresel ekonomide önemli değişimleri tetiklemesi bekleniyor. Üretimden tüketime, ulusal politikalardan uluslararası düzenlemelere kadar birçok alanda değişim kendini hissettirecek. Ülkelerin de kendi kendilerine yeter olabilmek için stratejik sektörlerini koruma altına aldıklarını görüyoruz. Ekonomi politikalarına dair değişim talepleri ise daha şimdiden gür bir sesle dillendirilmeye başlandı.

Değişim kaçınılmaz; ancak değişimin nasıl gerçekleşebileceğini iyi anlamak gerekiyor. Küreselleşmenin önemli sınavlara tabi tutulduğu bir dönemde patlak veren koronavirüs salgınının, yeni trendler oluşturmaktansa mevcut trendleri ve kırılmaları hızlandırarak küresel ekonomik sistemi etkilemesi daha kuvvetli bir ihtimal olarak karşımıza çıkıyor. Koronavirüs salgınının ABD ve Çin arasındaki

hegemonya mücadelesine ve AB'nin geleceğine dair de önemli yansımalarının olması kimseyi şaşırtmamalı. Küresel siyasete yönelik böyle ciddi meselelerin ekonomiyile de yakından ilintili olduğunu ise hatırlatmaya gerek yok.

Koronavirüs kriziyle birlikte küresel ekonomik sistemde yaşanması muhtemel değişimler, gelişmekte olan ülkeler için bazı tehditler doğurabileceği gibi bazı fırsatların da habercisi olabilir. Türkiye güçlü siyasi iradesi, yönetim becerisi, dinamik ekonomik yapısı ve yerli üretim kapasitesiyle yeni dönemin parlayan yıldızlarından biri olmaya adaydır. Birçok gelişmiş ülkenin sınıfta kaldığı böylesi bir dönemde ülke olarak salgın sürecini başarıyla yönetmemiz, Türkiye'nin kabiliyetlerinin ve kapasitesinin bir tezahürüdür.

SETA Ekonomi Araştırmaları Direktörlüğü'nden Nurullah Gür, Mevlüt Tatlıyer ve Şerif Dilek'in kalemlerinden çıkan bu rapor, koronavirüs krizini farklı boyutlarıyla oldukça kapsamlı bir şekilde masaya yatırıyor. Rapor, koronavirüs salgınının ekonomiyi hangi kanallardan etkilediğini inceledikten sonra ülkelerin salgın sürecinde maruz kaldıkları ekonomik şoklara karşı uyguladıkları politikaları ele alıyor. Raporun yazarları, koronavirüs sonrasında küresel ekonomik sistemde yaşanabilecek olası değişimleri de farklı konu başlıkları altında inceliyor. Önümüzdeki süreçte küresel ölçekte artma riskine sahip işsizlik ve gelir dağılımı eşitsizliği gibi problemlerin siyaset arenasına olası yansımalarına da raporda vurgu yapılıyor. Yazarlar ayrıca koronavirüs salgını ile birlikte artışa geçeceği tahmin edilen korumacı politikaların küresel tedarik zincirleri ve yerli üretim üzerindeki etkilerini öngörmeye çalışıyor.

Rapor, koronavirüs krizinin Türkiye ekonomisi üzerinde kısa, orta ve uzun vadedeki olası etkilerini de farklı boyutlarıyla ortaya koymaya çalışıyor. Yazarlar, Türkiye ekonomisi koronavirüs sonrası süreçte ortaya çıkabilecek tehditleri kontrol altında tutarken yeni dönemin fırsatlarının nasıl daha iyi değerlendirilebileceği ile ilgili çeşitli politika önerilerinde bulunuyor.

SETA tarafından yayımlanan bu raporun koronavirüs salgınının Türkiye ve dünya ekonomisi üzerine etkilerini anlama noktasında önemli katkılar sunmasını umut ediyoruz.

Prof. Dr. Burhanettin Duran
SETA Genel Koordinatörü

ÖZET

KÜRESEL EKONOMİDE TAHRİBAT VE KURTARMA PAKETLERİ

Koronavirüs (SARS-CoV-2) salgını modern dünyada daha önce eşi benzeri görülmemiş şiddette ve büyüklükte bir krize yol açmıştır. Bu krizde ekonominin hem arz hem de talep cephesi farklı boyutlarda çok ciddi darbelere maruz kalmıştır. Ayrıca finansal piyasalar da bu kriz nedeniyle ciddi bir çöküş yaşamıştır. Yani ülke ekonomileri bu salgın sürecinde her üç boyutta da (arz, talep ve finans) kendilerini önemli bir krizin içinde bulmuşlardır.

Koronavirüs salgını, ülkelerin sağlık sistemlerini ciddi şekilde zorlarken ekonomilerine de büyük zararlar vermiştir. Koronavirüs kriziyle mücadele kapsamında hükümetler devasa mali destek paketleri açıklarken merkez bankaları da bol sıfırlı yeni likidite imkanları sunarak ekonomiyi ayakta tutmaya çalışmıştır. Ülkeler bir taraftan karantina önlemleriyle halkın sağlığını korumaya çalışırken diğer taraftan ekonomik aktivitenin mümkün olduğunca devam etmesi için yoğun bir uğraş vermişlerdir. Küresel ölçekte açıklanan ekonomik paketlerin toplam değeri 8 trilyon dolara yaklaşmıştır.

Peki koronavirüs salgını dünya ve Türkiye ekonomisini hangi boyutlarda ve ne şekillerde etkileyecektir? Bu kriz sürecinde hükümetlerin ne şekilde bir ekonomi politikası izlemesi gerekmektedir? Bu ekonomik krizden dünya ve Türkiye ekonomisi ne zaman ve ne şekilde çıkabilecektir? Koronavirüs salgını küresel ekonomik sistemde uzun vadede ne gibi kırılmalara yol açabilir? Yeni dönemde

Türkiye ekonomisinin karşılaşılabileceği fırsatlar ve tehditler nelerdir? Bu rapor temelde bu sorulara cevap verebilmek amacıyla yazılmıştır.

ORTALAMA SENARYODA VİRÜSÜN AKİBETİ VE EKONOMİK TOPARLANMA

Ortalama senaryoda, koronavirüs salgınının –güçlenip zayıflamakla birlikte– temelde bir-iki yıl süreceği söylenebilir. Şu anda dünyada bu salgınla ilgili olarak uygulanan “virüsün yayılmasını geciktirme ve zamana yayma” stratejisi temelde; a) sağlık sisteminin salgın nedeniyle çökmesinin önüne geçmek ve gereken tıbbi adımları atma kapasitesini korumak, b) virüsün aşısı (ve antiviral ilaçları) bulunana veya virüs yeterince mutasyon geçirerek görece zararsız hale gelene kadar zaman kazanmak adına uygulanmaktadır. Şu halde, hastalık düşük bir yayılma hızıyla bir-iki yıllık süreçte muhtemelen nüfusun ciddi bir kısmına bulaşmış olacaktır ki bu da ciddi düzeyde bir “kitlesel bağışıklık” anlamına gelir. Öte yandan bu süreçte tam bir kitlesel bağışıklığın kazanılamaması veya koronavirüse yönelik aşının (ve güçlü antiviral ilaçların) bulunamaması durumunda ise salgının üçüncü yıl ve sonrasında da hayatlarımız üzerinde –ilk bir-iki yılki kadar olmasa da– önemli ölçüde etkili olacağı unutulmamalıdır.

İçinde bulunduğumuz süreç toplum sağlığı, tedavi ve aşı boyutlarında çokça belirsizlik barındırdığı için koronavirüs krizinin küresel ekonomi üzerinde kısa ve orta vadeli etkilerine dair nokta atışı tahminde bulunmak oldukça zordur. En iyimser senaryoda bile küresel ekonominin 2021’in ilk yarısına kadar “V” şeklinde bir toparlanma yaşaması çok mümkün gözükmemektedir. Küresel ekonominin kendine gelmesi için en az 1,5-2 yıl gerekebilir. İkinci yıl içinde salgının büyük ölçüde ortadan kalkması şartıyla üçüncü yıl çok büyük oranda bir toparlanma ve telafi yılı olacaktır. Fakat ne toparlanma/telafi eksiksiz bir şekilde gerçekleşecektir ne de ekonomi “eski haline” dönecektir. Bu durumun arka planında ise temel olarak bir taraftan şirketlerin/yatırımcıların risk algılarında ve stratejik anlayışlarında yaşanacak dönüşüm diğer taraftan da tüketicilerin satın alma davranışlarında görülecek değişim bulunmaktadır. Dünya ekonomisi yatırımcı ve tüketici davranışında/psikolojisinde yaşanacak dönüşüm karşısında kendisini belirli ölçüde “yeniden üretmek” zorunda kalacaktır. Bu dönüşümün büyük kısmı orta vadede tamamlanmış olacaktır fakat “yeni normale” tam geçiş için muhtemelen birkaç yıl daha beklemek gerekecektir. Ekonomik toparlanmanın ne kadar hızlı olacağı; virüsün ne sürede makul seviyelerde kontrol altına alınabileceği, olası ikinci bir dalganın hangi sertlikte ger-

çekleşebileceği ve ülkelerin uygulamaya soktuğu destek paketlerinin ne ölçüde etkili olabileceğine bağlıdır.

KÜRESEL EKONOMİK SİSTEMDE DEĞİŞİM RÜZGARI

Dünyanın her köşesine yayılan, iş ve ticaret hayatını durma noktasına getiren ve birçok ülkede önemli siyasi yansımaları olabilecek böylesi bir salgının küresel ekonomik sistemi etkilememesi mümkün değildir. Ancak salgının tek başına bir faktör olarak yeni trendler üretmekten ziyade mevcut bazı trendleri daha keskin hale getirebileceği ve/veya başka faktörlerle etkileşim içerisine girerek çarpan etkisiyle bazı değişimleri tetikleyebileceği söylenebilir.

Değişimin kısa vadede kendini hissettireceği beklentisine kapılmak doğru değildir. Sistemik değişimler uzun bir sürede gerçekleşir. Salgın sonrasında üretimden çalışma modellerine, ekonomi politikalarından uluslararası kurallara kadar farklı alanlarda hissedilecek değişimler zamana yayılarak kendisini hissettirecektir. Ekonomik davranışlarımızdan bazıları çok hızlı değişirken bazılarının değişmesi uzun süre alacaktır. Ekonomik maliyetlerin etkisinin siyaset arenasına yansması ise hemen görülmeyebilir. Koronavirüs, halihazırda 2008'deki küresel finans krizinden beri devam eden bazı sorunların mutasyona uğramasına neden olabilir. Bununla birlikte koronavirüsün bazı etkileri zamanla farklı faktörler ve sorunlarla etkileşime girerek şu anda öngöremediğimiz sonuçlar doğurabilir.

Küresel ekonomik sistem üzerindeki etkileri siyah ve beyaz olarak değerlendirilmek doğru olmayacaktır. Gri alanların oluşabileceği de dikkate alınmalıdır. Örneğin bu süreç AB kurumları için birliğe güveni yeniden sağlamaya dönük belli fırsatları ortaya çıkarabilir. Ancak gerekli iş birliği ve koordinasyonun sağlanamaması durumunda AB'nin birbirine benzemez bu kadar ülkeyle geleceği tehlikeye girebilir. İngiltere'nin yaptığı gibi, bazı ülkelerin birlikten ayrılma kararı alması durumunda AB, ekonomik anlamda birbirine daha çok benzeyen ülkelerle daha kompakt ve yüksek entegrasyona sahip bir şekilde yoluna devam edebilir. Küresel tedarik zincirlerindeki değişimden dolayı Asya dışındaki bazı gelişmekte olan ülkeler, imalat sanayiinde daha fazla doğrudan yabancı çekerek büyüme potansiyellerini artırabilirler. Diğer taraftan bazı üretim tesislerinin gelişmiş ülkelere kayması veya teknoloji transferlerinin korumacı politikalar kapsamında azalması, kendi teknolojilerini geliştirme kapasitesi zayıf gelişmekte olan ülkelerin büyüme rakamlarını aşağıya çekebilir.

Sonuçta bu krizin ülkeler üzerindeki etkisi farklı derecelerde hissedilecektir. Devlet kapasitesi ve sosyal sermayesi yüksek olan ülkeler, bu krizi atlama konu-

sunda daha başarılı olacaklardır. Devletlerin kısa ve orta vadeye yönelik en önemli amaçları; sağlık sistemini direncini korumak, şirketleri ayakta tutmak ve işsizliği önlemek olacaktır. Uzun vadede ise bu yaşananların küresel sistemdeki olası etkilerini iyi analiz edip akıllı ve kapsamlı politikaları hayata geçirmek, ülkelerin politika ajandasının bir numaralı gündem maddesi olacaktır. Bunları başarabilen ülkelerin ilerleyen yıllarda küresel ekonomideki ağırlıklarını kayda değer oranlarda artırmaları beklenebilir.

KORONAVİRÜSÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNE YANSIMALARI

Yarı karantina uygulamalarının iç talep üzerindeki olumsuz etkileri ve küresel ekonomik aktivitedeki yavaşlamadan dolayı koronavirüs salgınının Türkiye’de ekonomik büyümeyi aşağıya çekmesi ve işsizliği artırması maalesef kaçınılmazdır. Sanayide kapasite kullanım oranlarının gerilemesi ve hizmetler sektöründe faaliyet gösteren birçok şirketin uzunca bir süre kapalı kalması da büyümeyi dramatik şekilde daraltmaktadır.

Koronavirüs krizi nedeniyle küresel ekonomide yaşanan daralma doğal olarak Türkiye’nin ihracat düzeyini kayda değer oranda düşürecektir. Türkiye’nin gerçekleştirdiği ihracatta ciddi bir paya sahip olan Avrupa’nın koronavirüs krizinden birincil düzeyde etkileniyor olması da ihracattaki düşüşü perçinleyecektir. Düşen petrol fiyatlarının sebep olacağı ekonomik sıkıntılardan dolayı Rusya ve Ortadoğu piyasalarının da daralacağı dikkatlerden kaçmamalıdır. İhracatın yanı sıra cari dengeyi olumsuz etkileyebilecek bir başka alan turizmdir. Koronavirüs krizi turizm sektörünü derinden etkilemektedir. Bu durum Türkiye gibi turizm sektörünün ekonomideki ağırlığı yüksek olan ülkeler için ciddi bir dezavantaj oluşturmaktadır. Öte yandan petrol fiyatlarındaki sert gerileme ise yılda ortalama 37,5 milyar dolar “enerji açığı” olan Türkiye açısından cari işlemler hesabını dengeleyici bir unsurdur. Azalan ekonomik aktiviteyle birlikte şirketlerin ve bireylerin ithalat eğilimde ciddi bir gerileme yaşanması da kuvvetle muhtemeldir.

Koronavirüs kriziyle birlikte dolar küresel ölçekte neredeyse tüm para birimleri karşısında önemli ölçüde değer kazanmıştır. Bu çerçevede TL’nin de dolar karşısında kayda değer oranda değer kaybetmesi bir taraftan Türkiye’nin enerji faturasındaki düşüşü kısmen de olsa sınırlandırarak; diğer taraftan da enflasyon üzerinde yukarı yönlü bir baskıya neden olacaktır. Fakat bu krizde toplam talebin muazzam ölçüde daralmış olması enflasyon üzerinde ciddi bir aşağı yönlü baskı oluşturacaktır. Ayrıca enerji ve emtia fiyatlarında yaşanan düşüş de bizi enflasyonu düşürme yönünde bir etki gösterecektir.

Koronavirüs krizinde bütçe açıklarının ciddi bir şekilde genişleyeceği ortadadır. Bu durumun iki temel sebebi vardır. İlk olarak, bu krizle birlikte yaşanan ekonomik daralmaya bir cevap olarak artan kamu harcamalarıdır. Türkiye’de de açıklanan kurtarma paketlerinin büyüklüğü 240 milyar TL’ye ulaşmıştır. Bu da bütçenin yüzde 21,9’una karşılık gelmektedir. İkinci olarak, ekonomik aktivitedeki yavaşlama nedeniyle vergi gelirlerinin ciddi miktarda gerileyeceği açıktır.

Koronavirüs krizi Türkiye ekonomisi açısından bazı tehditlere gebe olabilir; ancak akıllı stratejilerin uygulanması, seçici ve koordineli politik adımların atılması ve bu krizin ortaya çıkarabileceği fırsatların değerlendirilmesi durumunda, Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağından kurtulup küresel ekonomideki ağırlığını arttırmasının söz konusu olabileceği unutulmamalıdır. Küresel tedarik zincirlerinde yaşanan kırılmalar, gelişmiş ülkelerin başta Çin olmak üzere Doğu Asya’daki üretim üslerini yakın coğrafyalara ve kendi ülkelerine taşımalarına yol açabilir. Türkiye de sahip olduğu coğrafi avantaj nedeniyle üretim üslerinde yaşanması muhtemel bu dönüşümden orta vadede önemli ölçüde faydalanabilir ve küresel tedarik zincirlerine daha iyi bağlanabilir. Keza salgın sırasında hem sağlanan hizmetin hem de üretilen tıbbi ekipmanların/cihazların yeterliliği ve kalitesi boyutlarında iyi bir performans gösteren ve dünyaya örnek olan Türk sağlık sektörü, “sağlık turizmi” ve “sağlık ihracatı” boyutlarında ilerleyen yıllarda önemli bir atılım gerçekleştirebilir. Genel olarak ise genç ve dinamik bir nüfusa ve canlı bir reel ekonomiye sahip olan Türkiye’nin koronavirüs krizinin yaralarını da görece hızlı bir şekilde sarma potansiyeline sahip olduğunu belirtmeliyiz.

Türkiye’nin üretkenliği ve katma değeri arttırarak orta gelir tuzağından kurtulması için yerli üretime daha fazla önem vermesi gerekmektedir. Tabloda yeni dönemde daha fazla öne çıkabilecek sektörler ve teknolojilere dair örnekler sunulmuştur. Koronavirüs kriziyle birlikte ilaç, tıbbi cihazlar ve gıda gibi bazı sektörlerde ülkelerin belli ölçülerde kendi kendine yeterliliğe sahip olmasının önemi net bir şekilde görülmüştür. Tabloda ilk sütununda yer alan sektörlerdeki her bir ürün için ülkelerin yüzde yüz kendine yeterliliği yakalamayacakları aşıkardır. Burada kastettiğimiz, talebin beklenmedik hızlarda arttığı dönemlerde dahi bu tip sektörlerdeki temel ürünlere yönelik ihtiyaçları, belli ölçülerde yerli üretimle karşılayarak ithalata olan bağımlılığın mümkün olduğunca düşük bir düzeyde tutma stratejisidir.

Küresel tedarik zincirlerindeki olası değişimlere bağlı olarak robotik, 3D yazıcılar, yapay zeka ve büyük veri gibi yeni nesil akıllı otomasyon teknolojilerinin daha hızlı bir şekilde ön plana çıkması beklenmektedir. Yeni dönemde ayrıca ko-

ronavirüsün yarattığı tahribata benzer olumsuz etkilere neden olabilecek başka vakalara (örneğin küresel ısınma ve su sıkıntısı) karşı riski belli ölçülerde kontrol altına alabilecek teknolojilere daha fazla yatırım yapılabilir.

YENİ DÖNEMDE ÖN PLANA ÇIKABİLECEK SEKTÖRLER VE TEKNOLOJİLER		
Salgın Hastalıkların Hatırlattığı Sektörler	Küresel Tedarik Zincirlerindeki Değişime Bağlı Olarak Daha Fazla Ön Plana Çıkacak Alanlar	Çevre Sorunlarından Kaynaklı Risklerin Yaşanma İhtimaline Karşı Öne Çıkabilecek Teknolojiler
İlaç	Robotik	Yenilenebilir Enerji Teknolojileri
Tıbbi Cihazlar	3D Yazıcılar	Su ve Atıksu Arıtım Teknolojileri
Kimya	Yapay Zeka	
Hijyen Ürünleri	Büyük Veri	
Gıda		
Tarım		

Tabloda yer alan sektör ve teknolojilerin bazılarının 11. Kalkınma Planı kapsamında Türkiye'nin öncelik vereceği stratejik alanlar olarak kayda geçmiş olması ve bu kapsamda bazı politika adımlarının halihazırda atılmış olması bizim açımızdan bir avantajdır. Bu avantajdan faydalanmak için kağıt üzerinde yazılı olan politikaların koordineli bir şekilde hayata geçirilmesi ve burada belli bir sürekliliğin sağlanması gerekmektedir. Bürokratik kapasitenin güçlendirilmesi, gereksiz bürokratik kırtasiye işlerinin asgari düzeye indirilmesi ve doğru şirketlerin desteklenmesi gibi faktörler, başarı yolunda belirleyici olacaktır. Son yıllarda savunma sanayiinde yakalanan yerleşme trendi, Türkiye'nin sanayi üretimindeki gerçek potansiyeline yönelik bir sinyal niteliği taşımaktadır. Güçlü siyasi iradeyi, bürokratik kapasiteyi, özel sektörün girişimci ruhunu ve gerçek bilimsel merakı bir araya getirip harmanlayabildiğimiz ölçüde yukarıda belirttiğimiz sektörlerde ve teknolojilerde Türkiye'nin atılım yapması mümkün olacaktır.

TÜRKİYE EKONOMİSİNE YÖNELİK POLİTİKA ÖNERİLERİ

Türkiye'nin şu ana kadar açıklanan mali destek paketlerinin GSYH'ye oranı yüzde 5,6'dır. Sosyal izolasyon koşullarının sıkılaştırılmasına bağlı olarak yavaşlayan ekonomik aktivitenin etkilerini asgari düzeyde tutmak adına ilerleyen süreçte ilave tedbirler alınması gerekebilir. İlave tedbirler kapsamında şu politikalar devreye sokulabilir:

- Devlet, belli sektörlerde daralan talebi karşılamak adına mal ve hizmet satın alımları gerçekleştirebilir. Kamu alımları özellikle birçok farklı alt sektördeki şirketleri etkileyen ana sektörler için düşünülebilir.
- TCMB, mali destek paketlerinin finansmanına destek olmak için hazinenin çıkaracağı faiz ödemesi olmayan devlet tahvillerini satın alabilir.
- Alınan önlemlere rağmen, bu süreçte işsiz kalan insanların mevcut kredi ödemeleri yıl sonuna kadar faizsiz bir şekilde ertelenebilir.
- Virüs krizinden önce işsiz kalmış olup da iş aramaya devam eden vatandaşların önümüzdeki birkaç ay iş bulmaları çok zor olabilir. Bu süreçte onlara destek olmak adına işsizlik maaşının süresi uzatılabilir. Bu süreçte yeni mezun olan gençlerin de iş bulması zor olabileceğinden İŞKUR vasıtasıyla bu gençlerin iş bulmasına yardımcı olunmaya çalışılabilir.
- Bu krizde kısmi çalışma ödeneğinin yanı sıra istihdamı paylaşma politikası uygulanabilir. Kısa çalışma ödeneği önemli bir istihdam politikası olmasına rağmen devlete ciddi bir mali yük bindirme eğiliminde olması ve firmalara faaliyetlerini kısma/durdurma hususunda belirli düzeyde örtülü bir teşvikte bulunması nedeniyle belirli kısıtlara sahiptir. Bu nedenle kısa çalışma ödeneğinin “istihdamı paylaşma” politikası ile tamamlanması gerekmektedir. Bu politikada üretim düzeylerinde azalma olan firmalar çalışanların bir kısmını işten çıkarmaktansa bütün çalışanların hem çalışma sürelerini hem de ücretlerini belirli oranda düşürmektedir.
- Bu süreçte devletin bir taraftan vergi gelirleri ciddi şekilde azalmakta diğer taraftan da harcamalarında dramatik bir artış olmaktadır. Bu durum bütçe açığının tahayyül edilemeyecek düzeylere ulaşmasına neden olabilir. Bu nedenle nüfusun en zengin yüzde ve/veya binde 1’lik kesiminden daha fazla doğrudan vergi alınabilir.
- Dar gelirli ailelerimiz ve düşük ücretli çalışanlarımızın bu krizi en az borçla atlattıklarını sağlamak için doğrudan gelir desteklerinin daha kapsamlı bir şekilde kullanılması da bu süreçte ekstradan fayda sağlayacaktır.
- Başta sağlık ekipmanları ve malzemeleri olmak üzere bu dönemde ihracatı kolay arttırabileceğimiz alanlar iyi değerlendirilebilir. Türkiye’nin mevcut koşullar altında ihtiyacını karşılayacak ekipman ve malzemelerin miktarı belirlendikten sonra arta kalan kısımların mümkün olduğunca az kısıta tabi tutularak ihracat pazarlarına yönlendirilmesi toplam ihracattaki daralmayı bir miktar telafi edecektir.

Küresel sistemdeki olası değişimlerin ortaya çıkarabileceği fırsatlardan yararlanarak uzun vadede Türkiye ekonomisinin küresel ekonomiden aldığı payı arttırmak için atılabilecek bazı politikalar ise şunlardır:

- Küresel tedarik zincirlerinin bölgesel dağılımında yaşanacak değişimden Türkiye'nin yararlanması için çok boyutlu bir yatırım çekme stratejisine ihtiyaç duyulacaktır. Doğrudan yabancı yatırım çekme konusunda geçmişten farklı olarak Türkiye'nin daha seçici davranması uzun vadeli etkiler açısından daha faydalı olacaktır. Teknoloji transferinin yanı sıra ortak teknoloji geliştirme potansiyeli taşıyan yabancı yatırımları çekmenin yolları aranmalıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar için teknoloji paylaşımı ve belli oranda yerli ara mal kullanım şartları aranabilir.
- Önümüzdeki süreçte bir taraftan çok uluslu şirketleri Türkiye'de yatırım yapmaya teşvik ederken diğer taraftan da imalat sanayiindeki yerli şirketleri güçlendirip onların bu yatırımlardan daha fazla teknolojik bilgi ve deneyim elde etmelerini sağlayacak politikalara ihtiyaç duyulacaktır.
- Önümüzdeki dönemde daha fazla ön plana çıkması beklenen sektör ve teknolojilerde yerli üretimi desteklemeye yönelik olarak seçici, hedef odaklı ve koordineli sanayi politikalarının sabırla uygulanması gerekmektedir.
- Koronavirüs salgınının Çin'e olan güven üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı Batılı ülkeler daha önce Çinli şirketlerden tedarik ettikleri ürünleri uygun koşullarda diğer ülkelerden almak için arayışlara girebilirler. Türkiye'nin Çinli şirketlerin pazar kayıplarından ortaya çıkabilecek fırsatları değerlendirebilmesi için tekstil ve mobilya gibi geleneksel sektörlerle yönelik desteklerini planlı bir şekilde arttırması gerekebilir.
- Türkiye'de bankacılık sektörünün hem kriz anlarında kısa vadeli ihtiyaçlara hem de uzun vadeli ekonomik hedeflere destek olmada yetersiz kaldığı koronavirüs salgını döneminde bir kez daha net bir şekilde görülmüştür. Türkiye'nin sanayi ve dış ticarete yeni dönemde ortaya çıkacak fırsatları yakalayabilmesi için sermaye piyasalarını derinleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

GİRİŞ

Koronavirüs salgını modern dünyada daha önce eşi benzeri görülmemiş şiddette ve büyüklükte bir krize yol açmıştır. Bu krizde ekonominin hem arz hem de talep cephesi farklı boyutlarda çok ciddi darbelere maruz kalmıştır. Ayrıca finansal piyasalar da bu kriz nedeniyle ciddi bir çöküş yaşamıştır. Yani ülke ekonomileri bu salgın sürecinde her üç boyutta da (arz, talep ve finans) kendilerini önemli bir krizin içinde bulmuşlardır. Peki koronavirüs salgını dünya ve Türkiye ekonomisini hangi boyutlarda ve ne şekillerde etkileyecektir? Bu kriz sürecinde hükümetlerin ne şekilde bir ekonomi politikası izlemesi gerekmektedir? Bu ekonomik krizden dünya ve Türkiye ekonomisi ne zaman ve ne şekilde çıkabilecektir? Koronavirüs salgını küresel ekonomik sistemde uzun vadede ne gibi kırılmalara yol açabilir? Yeni dönemde Türkiye ekonomisinin karşılaşılabileceği fırsatlar ve tehditler nelerdir? Bu rapor temelde bu sorulara cevap verebilmek amacıyla yazılmıştır. Bununla birlikte vurgulamak gerekir ki salgınla ilgili ortada çok fazla belirsizlik olması nedeniyle bu konuda yapılacak analizler bir taraftan belirli bir ortalama senaryo üzerinden kurgulanmak zorunda diğer taraftan da önemli ölçüde spekülatif olmak durumundadır.

Raporun birinci bölümünde koronavirüs salgınının nasıl ortaya çıktığı ve yayıldığı kısaca anlatılmıştır. İkinci bölümde küresel ve ulusal ekonomilerin bu süreçte ne şekilde arz, talep ve finans şoku yaşadıkları masaya yatırılmıştır. Üçüncü bölümde ülkelerin salgına karşı aldıkları ekonomik önlemler ve uygulamaya koydukları kurtarma paketleri değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde bu salgının küresel ekonomik sistemde neleri değiştirebileceği analiz edilmiştir. Beşinci

bölümde salgının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Altıncı bölümde ise salgının Türkiye üzerindeki uzun vadeli etkileri tartışılmıştır.

Salgınla ilgili ekonomik analizlere geçmeden önce salgının “ortalama senaryoda” ne şekilde bir süreç izleyeceğinin tahmin edilmeye çalışılması gerekmektedir. Bu bölümün bundan sonraki kısmında ise işte bu ortalama senaryo oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede SARS-CoV-2 virüsü ve koronavirus hastalığıyla ilgili şu ana kadarki bilgi düzeyimiz ve İspanyol gribi gibi geçmiş salgınların büyüklüğü/şiddeti/süresi/etkileri bu noktada bizim için önemli bir yol gösterici olacaktır. Keza, koronavirus krizinin ilk aylarında dünya ekonomisinin içine düştüğü durumun yanı sıra küresel ekonominin genel yapısı ve bugünkü ekonomi politikası anlayışı/tecrübesi ortalama senaryo için önemli girdiler olacaktır.

Bugün alınan tedbirlerin temel amacı koronavirusu tamamen ortadan kaldırmak değil virüsün yayılmasını yavaşlatmak ve geciktirmektir.¹ Ortalama senaryoda, koronavirus salgınının –güçlenip zayıflamakla birlikte– temelde bir-iki yıl süreceği söylenebilir.² ABD’de yayımlanan 13 Mart 2020 tarihli yüz sayfalık bir hükümet planında da koronavirus salgınının on sekiz ay veya daha fazla sürmesi³ ve birkaç dalgadan oluşması beklenmektedir.⁴ Bu açıdan hayatlarımızın kısa bir süre içerisinde “normale” dönmelerini beklememek gerekmektedir. Salgının hayatlarımız üzerindeki etkileri de salgın süresince artıp azalacaktır. İnsanlık ne sürekli şekilde tam bir teyakkuz halinde olacaktır ne de koronavirus krizi tamamen sona erecektir.

İçinde bulunduğumuz krizden çıkış temelde üç şekilde gerçekleşebilir: a) virüsün dünya nüfusunun ciddi bir kısmına bulaşması ve böylece kitlesel bağışıklığın kazanılması,⁵ b) virüsün aşısının ve/veya antiviral ilaçlarının bulunması

1 Mevlüt Tatlıyer, “Korona ve Dünya Ekonomisi”, *Sabah Perspektif*, 14 Mart 2020.

2 Juliette Kayyem, “The Crisis Could Last 18 Months. Be Prepared”, *The Atlantic*, 21 Mart 2020.

3 Neil M. Ferguson vd., “Report 9: Impact of Non-pharmaceutical Interventions (NPIs) to Reduce COVID-19 Mortality and Healthcare Demand”, Imperial College COVID-19 Response Team, 16 Mart 2020, s. 11.

4 “PanCAP Adapted U.S. Government COVID-19 Response Plan”, 13 Mart 2020, <https://int.nyt.com/data/documenthelper/6819-covid-19-response-plan/d367f758bec47cad361f/optimized/full.pdf#page=1>, (Erişim tarihi: 24 Mart 2020).

5 Hastalığa karşı bağışıklığın kazanılıp kazanılmadığı, kazanıldığı durumda ise bunun ne kadar sürdüğü henüz belirsizliğini korumakla birlikte, en makul senaryo çerçevesinde bağışıklığın SARS hastalığında olduğu gibi 2-3 yıl süreceği düşünülebilir. Bakınız: Mat Simon, “Here’s How Covid-19 Immunity Compares to Other Diseases”, *Wired*, 17 Nisan 2020; Ayrıca bir patojen (virüs, bakteri vb.) ne kadar güçlü ise vücudun ürettiği antikorlar (hastalıkla savaşan ve B tipi akyuvarlar tarafından patojene “özel” olarak üretilen proteinler) da o kadar çok olma eğilimindedir. Bu da daha şiddetli hastalıkların daha uzun süre bağışıklık üretme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bunun haricinde, bağışıklık ortadan kalktığında da vücut hastalığa karşı toptan savunmasız kalmamaktadır. Bağışıklığı sağlayan antikorları üreten B tipi akyuvarların bazıları “hafıza hücreleri” haline gelmekte ve hastalıkla ilgili antikorların nasıl üretileceğine dönük talimatnameyi bağışıklık sona erdikten sonra da bünyelerinde taşımaya devam etmektedir. Bu hafıza hücreleri böylece vücudun ilgili hastalığa bağışıklığı kalmadığında o hastalığı “unutmasının” önüne geçmektedir. Bu nedenle bir kişi bu tarz bir hastalığa ikinci kere yakalanırsa hastalığa dönük antikorlar vücutta hızlı bir şekilde üretilebilmekte ve böylece hastalık görece hafif atlatılabilmektedir. Yani, aktif-bağışıklık sonrası dönemde de aslında vücut hastalığa karşı “potansiyel” bir bağışıklığa sahip olmaya devam etmektedir. Bkz. Brian Resnick ve Umair Irfan, “What immunity to Covid-19 might actually mean”, *Vox*, 23 Nisan 2020.

c) virüsün mutasyon geçirerek görece zararsız hale gelmesi. Bununla birlikte bu yolların üçü de ancak uzun bir zaman dilimine yayılabilir ki bu durum ilk alternatifte nihayetinde bir tercih iken diğerlerinde bir zorunluluktur. İlk olarak, virüsün toplumun büyük kısmına (yüzde 50 ve fazlası) hızla yayılması durumunda virüse karşı hızlı bir şekilde toplumsal bağışıklık kazanılmış olacaktır. Bu da krizin kısa bir sürede sona ermesi anlamına gelmektedir. Fakat bu senaryo ciddi şekilde “ölümcül” olması hasebiyle aslında uygulanabilir bir tercih değildir. İkinci senaryonun gerçekleşme ihtimali ise epey düşüktür. Türkiye⁶ de dahil olmak üzere birçok ülkede aşı geliştirilmesi konusunda çok ciddi bir çaba olmasına rağmen bu kadar kısa sürede bir aşı geliştirebilmek gerçekten çok zordur. Öyle ki –ümitlerimiz bu yönde de olsa– aşının 12-18 ay arasında geliştirilme ihtimali bile pek yüksek değildir. Etkili bir aşı geliştirmek genel olarak yıllar almaktadır ve “en erken geliştirilen aşı” unvanına sahip olan Ebola aşısının geliştirilmesi beş yıl sürmüştür.⁷ Üçüncü senaryonun makul bir süre içerisinde gerçekleşme ihtimali de epey düşüktür. Virüsün zaman içinde mutasyona uğrayıp giderek daha zararsız hale gelmesi beklenen durum olmakla birlikte bunun uzun bir zaman dilimine yayılmasının en muhtemel senaryo olduğunu unutmamak gerekir.

Şu anda dünyada bu salgınla ilgili olarak “virüsün yayılmasını geciktirme ve zamana yayma” stratejisi temelde; a) sağlık sisteminin salgın nedeniyle çökmesinin önüne geçmek ve gereken tıbbi adımları atma kapasitesini korumak, b) virüsün aşısı (ve antiviral ilaçları) bulunana veya virüs yeterince mutasyon geçirerek görece zararsız hale gelene kadar zaman kazanmak adına uygulanmaktadır. Şu halde hastalık düşük bir yayılma hızıyla bir-iki yıllık süreçte muhtemelen nüfusun ciddi bir kısmına bulaşmış olacaktır ki bu da ciddi düzeyde bir “kitlesel bağışıklık” anlamına gelir. Öte yandan bu süreçte tam bir kitlesel bağışıklığın kazanılamaması veya koronavirüse yönelik aşının (ve güçlü antiviral ilaçların) bulunamaması durumunda ise salgının üçüncü yıl ve sonrasında da hayatlarımız üzerinde –ilk bir-iki yılki kadar olmasa da– önemli ölçüde etkili olacağı unutulmamalıdır. Bu kötümser senaryoyu da aklımızın bir köşesinde tutmakta fayda bulunmaktadır.

6 Sanayi ve Teknoloji Bakanı Varank: “24 üniversite, 8 kamu Ar-Ge birimi, 8 özel sektör kuruluşu ve 100’lerce araştırmacı COVID-19 Platformu altında projelerini yürütüyor. Bunun içinde 7 aşı geliştirme, 7 kimyasal ve biyoteknoloji ilaç geliştirme projesi var. Şu anda desteklediğimiz 14 projenin yaklaşık maliyeti 18 milyon lira, bu fonu araştırmacılarımıza sağlıyoruz. Araştırma bütçemizin tamamını bu işler için harçayabiliriz. Fon ve süreçleri hızlandırma açısından araştırmacılarımızın önünde hiçbir engel yok, yeter ki sonuç alsınlar.” Bkz. “Bakan Varank: Yerli Solunum Cihazını 15 Nisan’dan İtibaren Teslim Etmeyi Planlıyoruz”, *Yeni Şafak*, 3 Nisan 2020.

7 Carrie Arnold, “How Soon will We Have a Coronavirus Vaccine? The Race Against Covid-19”, *New Scientist*, 18 Mart 2020.

Ayrıca belirtmek gerekir ki salgının sona ermesiyle birlikte koronavirüs ortadan kalkmayacaktır. İspanyol gribine neden olan virüsün yok olmayıp “zayıflayarak” aramızda yaşamaya ve bugünkü mevsimsel griplerin ciddi bir bölümüne neden olması gibi, koronavirüs de zayıflayacak ve bizle beraber yaşamaya devam edecektir.⁸

Öte yandan koronavirüs ile ilgili bilgi düzeyimiz henüz çok az olsa da salgınının yaz aylarında gerilemesini ve sonbahar/kış aylarında yeniden güç kazanmasını beklemek üç nedenle en muhtemel senaryodur.

İlk olarak, salgına karşı küresel ölçekte alınan kapsamlı önlemler neticesinde salgının yaz aylarında ciddi ölçüde gerilemesi ve “kontrol altına alınması” beklenmektedir.

İkinci olarak, bu konuda gerçekleştirilen akademik çalışmalarda “genel olarak” sıcaklık ile virüsün yayılma hızı arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.⁹ Yapılan bir çalışmada elde edilen bulgulara göre koronavirüs (SARS-CoV-2) “soğuk ve kuru” iklimleri tercih etmektedir ve “aşırı soğuk, çok sıcak ve nemli” iklimlerde varlığını pek sürdürememektedir.¹⁰ Yapılan başka bir akademik çalışmaya göre de sıcaklık ve nem arttıkça koronavirüs hastalığının yayılma derecesi azalmaktadır. Bu da sıcaklığın ve nemin önemli ölçüde arttığı yaz aylarında virüsün etkinliğinin büyük ölçüde azalabileceği anlamına gelmektedir. Örneğin aynı çalışmada virüsün Tokyo’da yayılma hızının (R0) yaz aylarında 1.914’ten 0,992’ye düşmesi beklenmektedir¹¹ ki R0’ın 1’in altına düşmesi hastalığın yayılma becerisinin ciddi ölçüde ortadan kalkması anlamına gelmektedir.

Üçüncü olarak, salgınlar tipik olarak en az iki dalgada gerçekleşmektedir.¹² Tıp tarihçileri arasında da salgınların genel olarak üç dalga halinde yaşandığı şeklinde bir konsensüs vardır.¹³ Yaklaşık yüz yıl önce dünyayı kasıp kavuran ve 50-100 milyon arasında insanın ölümüne neden olan¹⁴ İspanyol gribinin ilk dal-

8 Stephen M. Kissler vd., “Projecting the Transmission Dynamics of SARS-Cov-2 Through the Postpandemic Period”, *Science*, (2020).

9 Graham Lawton, “Will the Spread of Covid-19 Be Affected by Changing Seasons?”, *New Scientist*, 1 Nisan 2020.

10 Miguel B. Araujo ve Babak Naimi, “Spread of SARS-Cov-2 Coronavirus Likely to be Constrained by Climate”, *medRxiv* (2020).

11 Wang Jingyuan vd., “High Temperature and High Humidity Reduce the Transmission of COVID-19”, SSRN 3551767, (2020).

12 Andrew Burns, Dominique van der Mensbrugge ve Hans Timmer, “Evaluating the Economic Consequences of Avian Influenza”, World Bank, (2006).

13 Martin Karlsson, Therese Nilsson ve Stefan Pichler, “What doesn’t Kill You Makes You Stronger? The Impact of the 1918 Spanish Flu Epidemic on Economic Performance in Sweden”, IFN Working Paper No. 911, (2012), s.4.

14 David M. Morens ve Jeffery K. Taubenberger, “The Mother of all Pandemics is 100 Years Old (and Going Strong)”, *American Journal of Public Health*, 108.11 (2018), s. 1449-1454.

gası da Mart 1918'de yaşanmış, ikinci ve (çok daha ölümcül) dalga ise birkaç ay sonra sonbaharda gerçekleşmiştir. Öyle ki bu salgında ölümlerin çoğu 1918 sonbaharındaki dört haftalık dönemde gerçekleşmiştir.¹⁵ Üçüncü dalga ise 1919'un başlarında görece hafif bir şekilde yaşanmıştır. 1889-1892 döneminde yaşanan ve toplamda 1 milyon kişinin¹⁶ ölümüne neden olduğu düşünülen Rus gribi de yine üç dalga olarak gerçekleşmiştir.¹⁷

Sonuçta salgına karşı alınan önlemlerin yaz aylarında önemli ölçüde gevşemesi ve sonbahar ile birlikte yeniden güçlenmesi makul bir senaryo olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekildeki bir “döngünün” birden fazla kez yaşanabileceği ve bunun da düşük bir ihtimal olmadığı akıldan çıkarılmamalıdır. Ayrıca belirtmek gerekir ki virüsün etkinliğinin azalmasının beklendiği yaz aylarında da bu hastalığa yakalanma riski devam edecektir ve bu ihtimal insanlar için önemli bir “baş ağrısı” olmayı sürdürecektir.

Öte yandan bu salgın sürecinde ülkelerin dikkat etmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. İyi bilindiği üzere, salgına karşı alınan önlemlerin vakitsizce gevşetilmesi veya kaldırılması durumunda toplum tekrardan virüse karşı savunmasız hale gelmektedir. Bununla birlikte sıkı önlemlerin vakitlice ve yeterince güçlü bir şekilde alındığı bölgelerde, koronavirüse karşı bağışıklık düzeyi –ironik bir şekilde– önlemlerin görece geç ve gevşek bir şekilde alındığı bölgelere göre daha düşüktür. Bu durum da önlemlerin hızlı/güçlü alındığı bölgelerde daha şiddetli bir ikinci salgın dalgasının yaşanma ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.¹⁸ Başka bir ifadeyle salgının birinci dalgasında ne kadar başarılı olursa, kitlesel bağışıklık o kadar az kazanılmış olacaktır ve salgının (muhtemelen sonbahar/kış aylarındaki) ikinci dalgası o ölçüde şiddetli olacaktır.¹⁹ Bu durum da salgının ilk dalgasında sağlanacak başarının muhtemel bir ikinci dalgada özellikle dikkatli olmayı gerektirdiğini göstermektedir. Bu çerçevede yarı karantina uygulamasının hem yeterince uzun bir süre ve sıkı bir şekilde devam etmesi zorunludur hem de alınan önlemler gevşetildikten sonra virüsün tekrar aşırı bir şekilde

15 Mark Honigsbaum, “Spanish Influenza Redux: Revisiting the Mother of all Pandemics”, *The Lancet* 391.10139, (2018), s. 2492-2495.

16 Fynnwin Prager, Dan Wei ve Adam Rose, “Total Economic Consequences of an Influenza Outbreak in the United States”, *Risk Analysis*, Cilt: 37, Sayı: 1, (2017), s. 4-19.

17 Jeffery K. Taubenberger ve David M. Morens, “1918 Influenza: The Mother of all Pandemics”, *Emerging Infectious Diseases*, Cilt: 12, Sayı: 1 (2006), s. 15.

18 Richard J. Hatchett, Carter E. Mecher ve Marc Lipsitch, “Public Health Interventions and Epidemic Intensity During The 1918 Influenza Pandemic”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Cilt: 104, Sayı: 18 (2007), s. 7582-7587.

19 Ferguson vd., “Report 9: Impact of Non-pharmaceutical Interventions (NPIs) to Reduce COVID-19 Mortality and Healthcare Demand”, s. 11.

yayıma emareleri göstermesi durumunda yarı karantina uygulamasına hızlı bir şekilde dönülmesi gerekmektedir.²⁰

Peki koronavirüs salgınının ekonomiler üzerinde ne gibi etkileri olacaktır? Buraya kadar altyapısı hazırlanan ve aşağıdaki varsayımlardan oluşan “ortalama senaryo” koronavirüs krizinin dünya ekonomisi üzerindeki etkilerinin neler olacağı hususundaki analize temel teşkil edecektir: a) koronavirüs krizi temelde bir-iki yıl sürecektir ve toplamda iki-üç dalga halinde yaşanacaktır, b) bu süreçte hükümetler yeterince sıkı önlemler alma hususunda görece başarılı olacaktır, c) bu süreçte haftalarca sürecektir iki yarı karantina²¹ yaşanacaktır,²² d) diğer zamanlarda salgınla ilgili önlemler hatırı sayılır ölçüde gevşemekle birlikte devam edecektir ve ekonomik aktivite eski düzeyinin önemli ölçüde altında kalacaktır, e) ilk bir-iki yıllık dönemde yaşanan şok iki-beş yıllık süreçte (yani orta vadede) çalışma tarzları ve tüketici davranışları üzerinde önemli ölçüde etkili olmaya devam edecektir, f) hükümetler bu krize karşı yeterince güçlü bir ekonomi politikası uygulama konusunda önemli ölçüde başarılı olacaktır.

Bu noktada vurgulamak gerekir ki salgının muhtemel ikinci veya üçüncü dalgaları ilk dalgadan daha farklı bir karaktere sahip olabilir. Muhtemel üçüncü dalganın görece zayıf olma ihtimali yüksek olmakla birlikte ikinci dalga ilk dalgadan daha şiddetli olabileceği gibi daha zayıf da olabilir. Şu durumda, ülkelerin alacağı sosyal izolasyon önlemleri de dalgaların şiddetine ve reel ekonomiler ile insanların psikolojisinin yıpranma derecesine göre farklılık gösterebilecektir. Yani salgında süreç uzadıkça, alınan önlemlerin sıklık derecesi ekonomik ve psikolo-

20 Salgına karşı alınan önlemlerin dönem dönem sıkılaşıacağı “anlayışı” ile ilgili olarak Prof. Gabriel Leung, bu sürecin “bir maraton olduğunu”, salgını “birkaç döngü olarak yaşayacağımızı” ve “gerektiğinde” salgına karşı önlemlerin sıkılaştırılacağını ve sonra tekrar hafifletileceğini ifade etmiştir. Bkz. Zoe Low, “Coronavirus: Pandemic Could Last for Months Says Top Hong Kong Expert”, *South China Morning Post*, 3 Nisan 2020.

21 Yarı karantina tabiri, salgını kontrol altında tutmaya dönük olarak görece sıkı bir sosyal izolasyon setinin uygulanmasını ifade etmektedir. Yarı karantina dönemi haricindeki görece normal dönem(ler)de de belirli düzeyde sosyal izolasyon uygulaması olacaktır. Her iki dönem arasındaki temel fark, ilkinin ikincisinden önemli oranda daha sıkı olmasıdır. Öte yandan, farklı dönemlerde uygulanacak yarı karantina önlemlerinin sıklık dereceleri de gelen dalganın şiddeti, görece etkili bir tedavinin geliştirilip geliştirilmediği gibi durumlara bağlı olarak birbirlerinden hatırı sayılır oranda farklı olabilecektir.

22 Yarı karantinaların ayrı ayrı 8-12 hafta arasında sürmesi en muhtemel senaryodur. Fakat ikiden fazla (mesela üç) yarı karantina olabileceği gibi, yarı karantinaların 8-12 haftadan belirli ölçüde daha az veya daha fazla sürmesi de olasılıklar dahilindedir. Öte yandan, yarı karantinanın sayısı arttıkça ve süresi uzadıkça ortaya çıkacak ekonomik etkiler de doğal olarak o derece büyük olacaktır. Dahası, toplam süreden bağımsız bir şekilde yarı karantina sayısı da başlı başına önemli bir faktördür. Örneğin toplam on altı hafta sürecektir iki yarı karantina yine toplam on altı hafta sürecektir üç yarı karantinadan firmalar/üretim açısından daha iyidir denebilir. Zira yarı karantina süreci ekonomik aktivitenin ciddi bir şekilde zayıflamasına neden olduğundan ekonominin tekrar ritim yakalaması epey zaman alabilmektedir. Öte yandan, günlük kazancıyla geçinen çalışanlar (esnaf, zanaatkar, serbest çalışanlar, güvencesiz işlerde çalışanlar vb.) için ise tam tersi geçerli olma eğilimindedir. Zira yarı karantinaya verilecek “ara” bu kişilerin belirli düzeyde bir para kazanarak kriz sürecinde finansal sıkıntılarını hafifletebilmelerine olanak tanıyacaktır.

jik gerekçelerle zayıflama eğiliminde olacaktır. Öte yandan dalganın şiddeti artıkça alınan önlemlerin sıklık derecesi de artma eğiliminde olacaktır. Bu raporda da ortalama senaryo çerçevesinde yapılan analizler, bu noktalar göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

İkinci bir yıllık dönemde ne olacağına dair tahminde bulunmak doğal olarak çok zordur. Yine bu noktada vurgulamak gerekir ki olayların genel olarak aşağıda anlatıldığı şekilde gerçekleşebilmesi için salgının son büyük dalgasının ilk bir yıl içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ikinci yılda ilk bir yıllık süreçte yaşanan/yaşanacak olumsuz gelişmelerin ya ciddi ölçüde hafifleyeceği ya da olayların önemli ölçüde tersine döneceği varsayılmaktadır. Bu çerçevede genel olarak özellikle dayanıklı tüketim mallarında olmak üzere ilk bir yıllık süreçte “kaybedilenlerin” ciddi bir kısmı ikinci yılda telafi edilebilecektir. Böylece ikinci bir yıllık süreç kısmen “yarı toparlanma”, kısmen de “yarı telafi” dönemi olabilecektir.

İkinci yıl içinde salgının nisbeten ortadan kalkması şartıyla üçüncü yıl büyük ölçüde bir toparlanma ve telafi yılı olabilecektir. Fakat ne toparlanma/telafi eksiksiz bir şekilde gerçekleşecektir ne de ekonomi “eski haline” dönecektir. Bu durumun arka planında ise temel olarak bir taraftan şirketlerin/yatırımcıların risk algularında ve stratejik anlayışlarında yaşanacak dönüşüm diğer taraftan da tüketicilerin satın alma davranışlarında görülecek değişim bulunmaktadır. Dünya ekonomisi yatırımcı ve tüketici davranışında/psikolojisinde yaşanacak dönüşüm karşısında kendisini belirli ölçüde “yeniden üretmek” zorunda kalacaktır. Bu dönüşümün büyük kısmı orta vadede tamamlanmış olacaktır fakat “yeni normale” tam geçiş için muhtemelen birkaç yıl daha beklemek gerekecektir.

Bu ortalama senaryo çerçevesinde dünyada milli gelir, istihdam ve dış ticaret gibi temel makroekonomik büyüklüklerde toparlanma ikinci yılda başlayacak ve üçüncü yılda hız kazanacaktır. Böylece koronavirüs krizinin olumsuz etkileri ilk üç yılın sonunda minimize edilebilecek ve dördüncü yılda reel ekonomiler tekrardan (yeni) normal işleyişlerine dönebilecektir.²³

Koronavirüs krizinin ülke ekonomileri üzerindeki etkileri ise doğal olarak birbirinden az veya çok farklı olacaktır. Türkiye ekonomisi de burada çizilen genelgeçer senaryodan belirli boyutlarda ve hatırı sayılır düzeylerde farklılaşabilecektir. Örneğin küresel tedarik zincirlerinde yaşanan kırılmalar, gelişmiş ülkelerin uzak coğrafyalardaki (ve bilhassa Uzakdoğu’daki) üretim üslerini yakın

23 Unutulmaması gerekir ki bunlar genel ve spekülasyonlardır ve burada geleceğin nasıl yaşanacağını gösterilmemekte, sadece gelecekle ilgili tahminde bulunurken temel bir düşünsel çerçeve üretilmeye çalışılmaktadır.

coğrafyalara ve kendi ülkelerine taşımalarına yol açabilir. Türkiye de sahip olduğu coğrafi avantaj nedeniyle üretim üslerinde yaşanması muhtemel bu dönüşümden orta vadede önemli ölçüde faydalanabilir ve küresel tedarik zincirlerine daha iyi bağlanabilir. Keza salgın sırasında hem sağlanan hizmetin hem de üretilen tıbbi ekipmanların/cihazların yeterliliği ve kalitesi boyutlarında iyi bir performans gösteren ve dünyaya örnek olan Türk sağlık sektörü “sağlık turizmi” ve “sağlık ihracatı” boyutlarında ilerleyen yıllarda önemli bir atılım gerçekleştirebilir. Küresel ölçekte kısa/orta vadede turizmden elde edilen gelirlerin hatırı sayılır ölçüde düşecek olması ise ciddi bir turizm sektörüne sahip olan ülkemizi negatif yönde etkileyecektir. Genel olarak ise genç ve dinamik bir nüfusa ve canlı bir reel ekonomiye sahip olan Türkiye'nin koronavirüs krizinin yaralarını da görece hızlı bir şekilde sarma potansiyeline sahip olduğunu belirtmeliyiz.

KORONAVİRÜS NASIL ORTAYA ÇIKTI VE YAYILDI?

Koronavirüs hastalığına neden olan SARS-CoV-2 isimli yeni nesil koronavirüs kelimenin tam anlamıyla dünyayı sarsmıştır. Virüs bilindiği kadarıyla ilk kez Aralık 2019'da Çin'in 60 milyon nüfuslu Hubei Eyaleti'nin başkenti ve ülkenin en kalabalık yedinci kenti olan Vuhan'da (Wuhan) ortaya çıkmıştır. Şehirdeki ilk vakaların ise Huanan deniz ürünleri ve canlı hayvan pazarında ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır. Bu durum karşısında Çin yönetimi tarafından 1 Ocak'ta pazar kapatılmış ve tüm bölge dezenfekte edilmiştir.²⁴

Hastalığın tam olarak nereden ve nasıl ortaya çıktığı yönünde ise aslında henüz bir konsensüs sağlanamamıştır. Vuhan'daki 41 vakanın klinik sonuçlarının analiz edildiği akademik bir çalışmada; vakaların yüzde 66'sının bahse konu yerel pazar ile doğrudan bağlantısının bulunduğu ancak üçte birinin pazar yeri ile doğrudan bağlantılarının olmadığını sonucuna ulaşılmıştır.²⁵ Aynı çalışmada ilk koronavirüs teşhisi konulan kişinin virüsü 1 Aralık 2019'dan önce kaptığı ve bu kişinin pazar yeri ile de temasının olmadığı ifade edilmiştir. Başka bir çalışmada ise virüsün aslında Kasım 2019'da ortaya çıkarak yayıldığı ve o dönemde tanısı konulamayan bu hastalığın ilgili pazara daha sonra ulaştığı iddia edilmiştir.²⁶

24 "Novel Coronavirus - China", World Health Organization (WHO), 12 Ocak 2020, <http://origin.who.int/csr/don/12-january-2020-novel-coronavirus-china/en>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

25 Chaolin Huang vd., "Clinical Features of Patients Infected With 2019 Novel Coronavirus in Wuhan, China", *The Lancet*, Cilt: 395, Sayı: 10223, (2020).

26 "Decoding Evolution and Transmissions of Novel Pneumonia Coronavirus Using the Whole Genomic Data", <http://www.chinaxiv.org/abs/202002.00033>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

Hastalığa dair ilk paylaşımlar 30 Aralık'ta Vuhan'da yaşayan Doktor Li Wenliang'ın belirli şikayetlere sahip hastalara yönelik gözlemleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Doktor Li, hastalığa teşhis koyamadığı için hastalığın belirtilerini sosyal medyada sınıf arkadaşlarıyla paylaşmıştır. Ancak Doktor Li halk arasında panik ortaya çıkarma potansiyeli nedeniyle bu paylaşımlarından dolayı Pekin yönetimi tarafından gözaltına alınmış ve bir daha bu tür hareketlerde bulunması durumunda ağır cezalara maruz bırakılacağı ifade edilerek serbest bırakılmıştır. Ancak daha sonra doktorun koronavirüs hastalığı nedeniyle hayatını kaybetmesi ve hastalığın ülke geneline yayılması vatandaşların büyük tepkisine yol açmıştır.²⁷

Çin yönetimi, ilk kez 31 Aralık 2019'da Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) Çin'deki ofisine hastalık ile ilgili bilgi vermiş ve DSÖ bir ay sonra uluslararası acil durum ilan etmiştir. Çinli sağlık yetkilileri 7 Ocak'ta hastalardan alınan örnekler doğrultusunda –2002'deki SARS²⁸ ve 2012'deki MERS hastalıklarında olduğu gibi– bu virüsün de koronavirüs ailesinden olduğunu tespit etmiştir. İlgili virüsün adı başlangıçta “2019-nCoV” olarak açıklamış,²⁹ daha sonra ise “SARS-CoV-2”³⁰ isminde karar kılınmıştır.³¹

Koronavirüs kaynaklı ilk ölüm 9 Ocak'ta ilgili pazardan alışveriş yapan 61 yaşındaki bir kişinin ölümü ile gerçekleşmiş ve sırasıyla 15, 18 ve 19 Ocak'ta birer kişi daha ölmüştür. DSÖ, 20 Ocak'ta 258'i Hubei'de olmak üzere Çin'deki toplam 278 doğrulanmış vakanın yanı sıra Japonya ve Güney Kore'de 1'er ve Tayland'da 2 vaka olduğunu açıklamıştır.³² Böylece koronavirüs “resmen” Çin dışına çıkmıştır.

Koronavirüsün oldukça “başarılı” bir şekilde insandan insana atlayabilmesi, 2-14 gün arası kuluçka süresine sahip olması³³ ve virüsü taşıyan kişilerin³⁴ ciddi

27 Michael Bociurkiw, “China's Hero Doctor was Punished for Telling Truth about Coronavirus”, CNN Opinion, 11 Şubat 2020.

28 SARS hastalığında dünya genelinde 8 binden fazla vaka görülmüş ve 774 kişi hayatını yitirmiştir. Bkz. David S. Hui vd., “The Continuing 2019-Ncov Epidemic Threat of Novel Coronaviruses to Global Health- The Novel Coronavirus Outbreak in Wuhan, China”, *International Journal of Infectious Diseases*, Cilt: 91, (2020); Jim Yardley, “After Its Epidemic Arrival, SARS Vanished”, *New York Times*, 15 Mayıs 2005.

29 Chen Wang, Peter W. Horby, Frederick G. Hayden ve George F. Gao, “A Novel Coronavirus Outbreak of Global Health Concern”, *The Lancet*, Cilt: 395, Sayı: 10223, (2020).

30 Raporun geri kalan kısmında okuma kolaylığı açısından SARS-CoV-2 isimli virüse “koronavirüs” denilecektir.

31 Alexander E. Gorbalenya vd., “The Species Severe Acute Respiratory Syndrome-Related Coronavirus: Classifying 2019-Ncov and Naming it SARS-Cov-2”, *Nat Microbiol*, Cilt: 5, Sayı: 4, (2020), s. 536-544.

32 “Outbreak of Acute Respiratory Syndrome Associated with a Novel Coronavirus, Wuhan, China; First Update”, European Centre for Disease Prevention and Control, 22 Şubat 2020, <https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/Risk-assessment-pneumonia-Wuhan-China-22-Jan-2020.pdf>, (Erişim tarihi: 5 Mart 2020).

33 “Q&A on Coronaviruses (COVID-19)”, World Health Organization.

34 ABD'de kamu sağlığını iyileştirmek amacıyla kurulan CDC (Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezleri) hastalığı taşıyan insanların yüzde 25'inin belirtileri göstermediğini açıklamıştır. Bkz. Apoorva Mandavilli, “Infected but Feeling Fine: The Unwitting Coronavirus Spreaders”, *New York Times*, 31 Mart 2020.

bir kısmının herhangi bir semptom göstermemesi hastalığı oldukça tehlikeli kılmaktadır. Öte yandan yüksek tansiyon, kalp problemi ya da diyabet gibi sağlık sorunu olanlar ve yaşlılar bu hastalığı daha şiddetli geçirme eğilimindedir ve bu dezavantajlı grupların bu hastalık nedeniyle vefat etme ihtimali diğerlerine kıyasla çok daha yüksektir.³⁵ Henüz genel kabul görmüş bir tedavisi veya aşısı bulunmayan bu hastalıkla başlangıçtaki temel mücadele yöntemleri ise sosyal mesafeyi korumak, yakın temastan kaçınmak, elleri sık sık yıkamak, mümkün olduğunca evden dışarı çıkmamak ve elbette hastalığa yakalandığı düşünülen kişileri karantina altına almak olmuştur.³⁶

Koronavirüsün Vuhan'da hızla yayılması Çin'i sert ve kapsamlı önlemler almaya itmiştir. Katı merkezîyetçi yapısından aldığı güçle Pekin yönetimi Orta Çin'in stratejik şehri Vuhan'ı 23 Ocak'ta tamamen karantinaya almıştır. Uçak ve tren seferleri iptal edilirken şehirden çıkışlar durdurulmuş ve evden dışarı çıkma yasağı getirilmiştir. Hatta şüpheli görülen kişiler zorla evlerinden alınarak tedavi için hastanelere götürülmüştür. Diğer şehirlerden de Vuhan'a havadan ve karadan girişler durdurulmuştur. 28 Ocak'ta ise Vuhan'ın yanı sıra toplamda 50 milyonluk nüfusa sahip olan 15 şehir daha karantina altına alınmış ve bu şehirler adeta ülkeden ve dünyadan izole edilmiştir.³⁷ Ayrıca Çin hastalıkla mücadele etmek amacıyla 16 geçici hastane inşa etmiştir. Bu hastaneler salgının yavaş yavaş kontrol altına alınmasıyla birlikte tedricen kapatılmıştır. Son iki geçici hastane de 10 Mart'ta hizmete son vermiştir. Bu geçici hastaneler açık kaldıkları süreçte toplamda 13 bin hastayı kabul etmiştir.³⁸

Çin'de ilk kez 7 Nisan'da virüsten kaynaklı herhangi bir ölüm gerçekleşmemiş ve 76 gün sonra salgının ilk çıkış yeri olan Vuhan'da uygulanan karantina sona erdirilmiştir. Ancak salgın bu süreçte dünyanın bütün noktalarına hızla yayılmıştır.

Koronavirüs Aralık 2019'da ortaya çıkmakla birlikte hastalığın ciddiyetinin geç anlaşılması nedeniyle salgına karşı önlemler de görece geç alınmıştır. Bu da virüsün önce tüm Çin'e daha sonra da tüm dünyaya yayılmasına neden olmuştur. Ocak'ta 7 milyon kişi seyahat kısıtlaması uygulanmadan önce Vuhan'dan ayrıl-

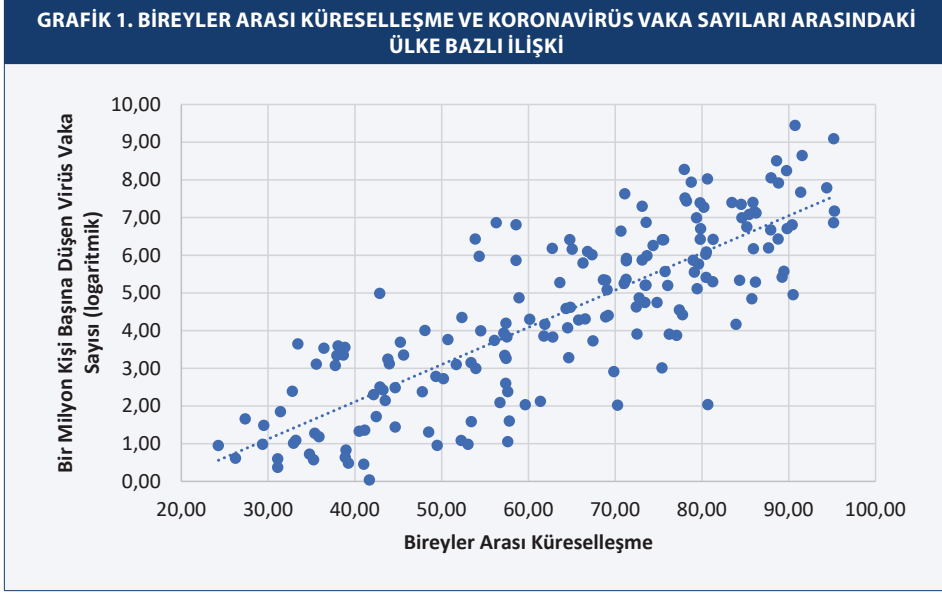
35 "Q&A on Coronaviruses (COVID-19)".

36 "Coronavirus Disease (COVID-19) Advice for the Public", World Health Organization, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>, (Erişim tarihi: 5 Mart 2020).

37 Aylin Woodward ve Roise Perper, "Wuhan, China, and at Least 15 Other Cities Have been Quarantined as China Attempts to Halt the Spread of the Coronavirus. That's About 50 Million People On Lockdown", *Business Insider*, 28 Şubat 2020.

38 "All 16 Temporary Hospitals in Wuhan Closed", Xinhuanet, 10 Mart 2020.

mıştır. Vuhan'ın endüstriyel önemi ve 11 milyonluk nüfusu düşünüldüğünde dünyanın farklı şehirlerine seyahat gerçekleştirmiş olan birçok kişinin koronavirüsü beraberinde götürmüş olduğu söylenebilir.³⁹ Grafik 1'de de görülebileceği üzere bireylerin turist, öğrenci, göçmen veya iş insanı olarak küreselleşmeye daha sıkı entegre oldukları ülkelerde koronavirüs vakaları daha fazla yaşanmıştır.⁴⁰

Kaynak: ECDC & KOF Swiss Economic Institute

Çin dışında koronavirüsten ilk ölüm –Vuhan'a seyahat eden 44 yaşındaki bir kişinin vefatıyla– Filipinler'de gerçekleşmiştir.⁴¹ Avrupa'da ise koronavirüs resmi olarak ilk defa 24 Ocak'ta Fransa Bordoeaux'ta ve Paris'te görülmüştür.⁴² Avrupa'da koronavirüsten ilk ölüm 15 Şubat'ta Fransa'da 80 yaşındaki bir Çinli turist ile gerçekleşmiştir.⁴³ Öte yandan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) de 11 Mart'ta koronavirüsü oldukça geç bir şekilde “pandemi” olarak nitelendirmiş ve ilk kez bir koronavirüsün pandemiye yol açtığını belirtmiştir.⁴⁴

39 Jin Wu vd., “How the Virus Got Out”, *New York Times*, 22 Mart 2020.

40 Nurullah Gür, “Şimdi Değil de Ne Zaman?”, *Sabah*, 19 Nisan 2020.

41 “Stocks Sinks as Markets Open in China”, *New York Times*, 2 Şubat 2020.

42 Sibylle B. Stoecklin, “First Cases of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) in France: Surveillance, Investigations and Control Measures, January 2020”, *Euro Surveillance*, Cilt: 25, Sayı: 6, (2020).

43 “Coronavirus: First Death Confirmed in Europe”, *BBC News*, 15 Şubat 2020.

44 “WHO Director- General's Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19-11 March 2020”, World Health Organization, <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020><https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>, (Erişim tarihi: 20 Mart 2020).

Pekin'in koronavirüsle mücadelede aldığı önlemlerin acımasız da olsa etkili olduğu genel olarak kabul edilmiştir.⁴⁵ Ancak Çin'in hastalığı ciddiye almada geç kalması ve koronavirüsün dünyaya yayılması hususunda ihmalkar davranması⁴⁶ birçok ülke tarafından eleştirilmiştir.⁴⁷

Çin'den tüm dünyaya yayılan koronavirüs küresel ekonomiyi modern dünyada daha önce görülmemiş ölçüde tasallut altına almıştır. Tarihin bu dönemecinde birçok ülke bir taraftan salgına karşı ciddi bir ekonomik mücadele yürütmekte ve devasa kurtarma paketleri açıklamakta diğer taraftan da canhıraş bir şekilde koronavirüsün tedavisine dönük araştırmalar gerçekleştirmektedir.

45 Emma G. Harrison ve Lily Kuo, "China's Coronavirus Lockdown Strategy: Brutal but Effective", *The Guardian*, 19 Mart 2020.

46 Akademik bir çalışmaya göre, Vuhan'ın karantina altına alınması bir hafta erken olsaydı hastalığın Çin'deki yaygınlığı yüzde 66 daha az olacaktı. Bu oran iki hafta için yüzde 86, üç hafta için yüzde 95'tir. Bkz. Shengjie Lai vd., "Effect of Non-pharmaceutical Interventions for Containing the COVID-19 Outbreak in China", *medRxiv*, (2020).

47 Laurie Garrett, "How China's Incompetence Endangered the World", *Foreign Policy*, 15 Şubat 2020.

KRİZ SÜRECİNDE YAŞANAN ŞOKLAR

ARZ ŞOKU

Arz şoku, ekonomilerde görece nadir görülen bir dengesizlik türüdür. Bu durumun arka planında, ekonominin geneline etki edebilecek boyutta bir arz şokunun ancak savaş⁴⁸ (1973-1981 döneminde Ortadoğu'daki çatışma ve savaşların neden olduğu petrol şoku gibi) ve doğal afet⁴⁹ (2011'de Japonya'da meydana gelen deprem gibi) gibi olağanüstü faktörlerin tetiklenmesi sonucunda ortaya çıkma ihtimali bulunmaktadır.⁵⁰ "Siyah kuğu"⁵¹ niteliğine sahip öngörülemeyen olaylar tarafından tetiklenen arz şokları, mevcut makroekonomik koşullardan bağımsız olarak kayda değer derecede sert ekonomik daralmalara neden olabilmektedir.⁵² Öyle ki ekonomik aktivitenin ve istihdam piyasasının güçlü seyrettiği bir dönemde ortaya çıkan ani bir arz şoku dahi ekonomi üzerinde yıkıcı etkilere sahip olabilir.

48 Robert B. Barsky ve Lutz Kilian, "Oil and the Macroeconomy since the 1970s", *Journal of Economic Perspectives*, Cilt: 18, Sayı: 4, (2004), s. 115-134.

49 Joji Tokui, Kazuyasu Kawasaki ve Tsutomu Miyagawa, "The Economic Impact of Supply Chain Disruptions From The Great East-Japan Earthquake", *Japan and the World Economy*, Cilt: 41, (2017), s. 59-70; Alberto Cavallo, Eduardo Cavallo ve Roberto Rigobon, "Prices and Supply Disruptions During Natural Disasters", *Review of Income and Wealth*, Cilt: 60, (2014), s. 449-471.

50 Olumsuz hava koşullarına ve çeşitli bitki hastalıklarına bağlı olarak tarımsal üretimde arz şokları daha sık görülmektedir. Ancak burada kastedilen ekonominin sadece belli bir sektörünü değil genelini etkileyen büyüklükte bir arz şokudur.

51 Nassim Nicholas Taleb tarafından ortaya atılan "siyah kuğu" (*black swan*) tabiri finans ve ekonomi dünyasını derinden etkileme potansiyeline sahip, öngörülmesi güç nadir olaylara vurgu yapmak için kullanılır.

52 Johannes F. Wieland, "Are Negative Supply Shocks Expansionary at the Zero Lower Bound?", *Journal of Political Economy*, Cilt: 127, Sayı: 3, (2019), s. 973-1007.

SARS-CoV-2 olarak adlandırılan yeni tip koronavirüsün “dünyanın fabrikası” olarak anılan Çin’de ortaya çıkıp yayılmaya başlaması insanların aklına arz şoku riskini getirmiştir. Zira Çin, imalat sanayiinde küresel üretiminin yüzde 28’ini (bkz. Grafik 2), ara malı ticaretinin ise yaklaşık yüzde 20’sini gerçekleştirmektedir. Koronavirüsle mücadele kapsamında başta Hubei olmak üzere Çin’in çeşitli bölgelerinde geniş çaplı karantinaların uygulanması, yeni yıl tatilinden sonra fabrikaların bir süre daha kapalı kalmasına neden olmuştur. Beklenmedik hızda yayılan bir arz şokundan dolayı bir ülkeden temin edilme sıkıntısı yaşanan ara malların kısa süre içerisinde iç piyasadan veya başka bir ülkeden ikameleriyle değiştirilmesi de günümüz şartlarında bile çok kolay değildir.⁵³

Bir ülkenin belli bir bölgesinde görülen bir doğal afetin bile küresel ekonomi üzerinde kayda değer negatif etkilere neden olabileceği gerçeği dikkatlerden kaçmamalıdır. Yapılan çalışmalara göre, 2011’deki Büyük Doğu Japonya Depremi’nin otomotiv sektörüyle bağlantılı küresel tedarik zincirleri üzerinden küresel ekonomiye yaklaşık 139 milyar dolar maliyeti olduğu hesap edilmektedir.⁵⁴ Bu arz şoku sırasıyla en çok Japonya, ABD, Çin ve Avrupa Birliği’ni etkilemiştir. Çin’de ortaya çıkıp yayıldıktan sonra merkez üssünün sırasıyla Avrupa ve ABD’ye kaydığı bir pandeminin tedarik zincirleri aracılığıyla küresel ekonomi üzerinde meydana getireceğı arz şokunun çok daha büyük boyutlarda olacağı ise tartışmasız bir gerçektir.

Çin’de üretim çarklarının durmasının hem Çin’e ara malı ve emtia ihraç eden ülkeleri hem de Çin’den ara malı tedarik eden ülkeleri negatif şekilde etkileyebileceğine dair endişeler Ocak sonundan itibaren dillendirilmeye başlamıştır. Tekstilden⁵⁵ ilaca,⁵⁶ otomotivden⁵⁷ elektroniğe⁵⁸ imalat sanayiinde birçok alt sektör ara mal boyutunda Çin’e oldukça bağımlıdır. Şirket bazında örnek veri-

53 Christoph E. Boehm, Aaron Flaaen ve Nitya Pandalai-Nayar, “Input Linkages and The Transmission of Shocks: Firm-Level Evidence from the 2011 Tōhoku Earthquake”, *Review of Economics and Statistics*, Cilt: 101, Sayı: 1, (2019), s. 60-75.

54 Inaki Arto, Valeria Andreoni ve Jose Manuel Rueda Cantuche, “Global Impacts of the Automotive Supply Chain Disruption Following the Japanese Earthquake of 2011”, *Economic Systems Research*, Cilt: 27, Sayı: 3, (2015), s. 306-323.

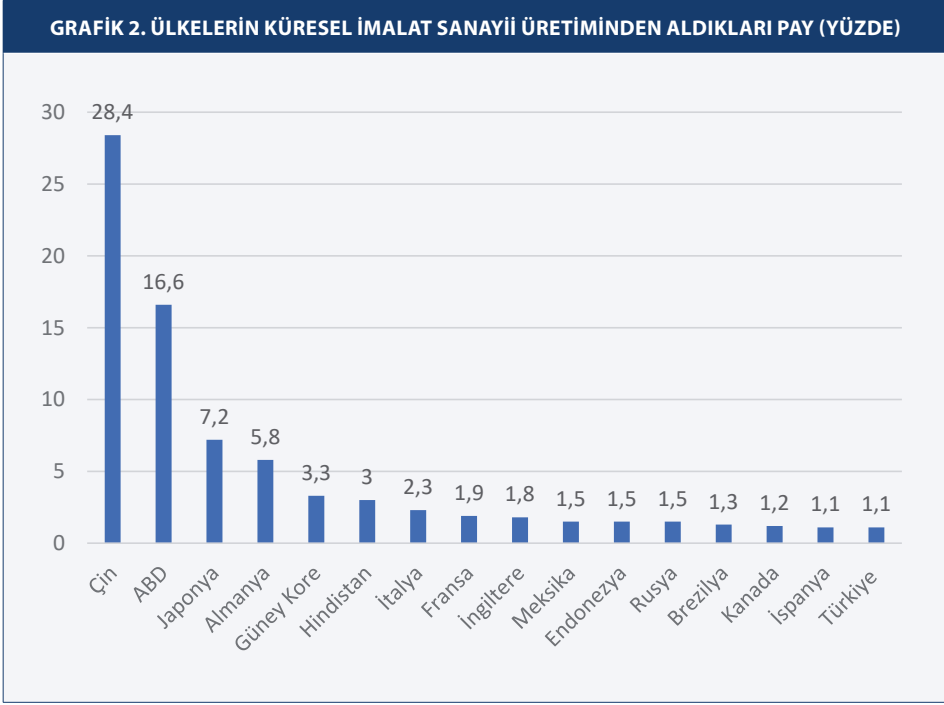
55 Soon Chen Kang, “Global Coronavirus Spread May Paralyze Apparel Supply Chain for Months”, S&P Global Market Intelligence, 12 Mart 2020.

56 Kenneth Rapoza, “Coronavirus Could Be the End of China as a Global Manufacturing Hub”, *Forbes*, 1 Mart 2020; Michael Wayland, “Coronavirus Impact Spreads to European Auto Plant and Could Hit GM Truck Production”, 14 Şubat 2020.

57 Daron Gifford, “Opinion: U.S. Factories are Likely to Close Because of the Coronavirus’ Supply-Chain Shock”, *Market Watch*, 16 Mart 2020; Brian Collie, “The Global Auto Industry Responds to the Coronavirus”, Boston Consulting Group, 12 Şubat 2020.

58 Aditya Raghunath, “iPhone Shortages Hit as Coronavirus Stresses Apple’s Supply Chain”, *Nasdaq*, 5 Mart 2020.

lecek olunursa Apple'ın toplamdaki 800 tedarikçisininin 290'ının Çin'de faaliyet gösterdiği bilinmektedir.⁵⁹

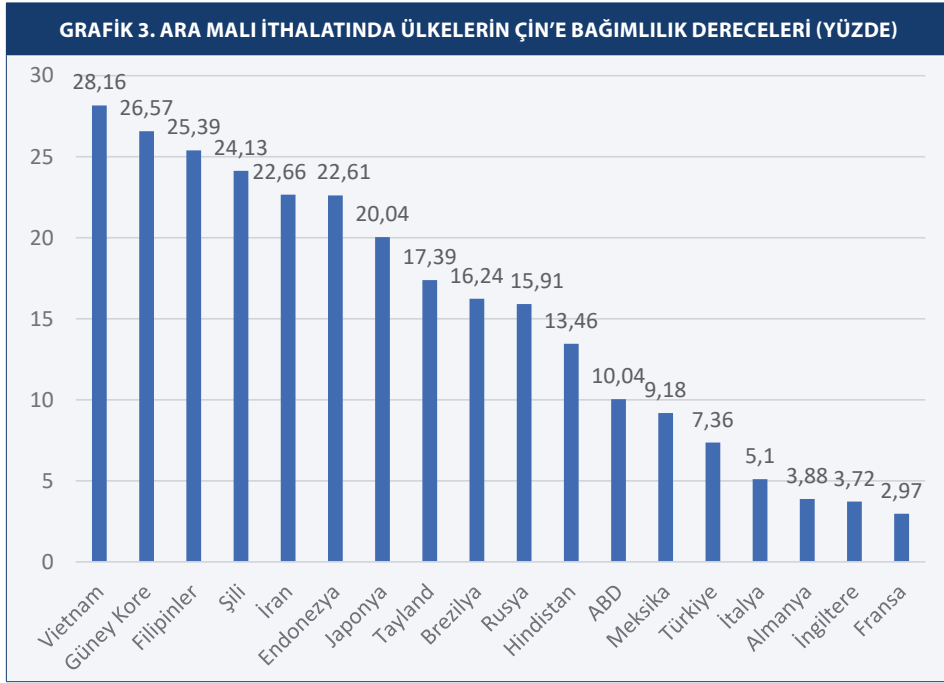
Kaynak: UNCTAD

Çin'den ara malı ithalatı azaldığı zaman bundan tedarik zincirleri aracılığıyla en çok etkilenmesi beklenen ülkeler arasında Tayvan, Güney Kore, Filipinler ve Japonya gibi Asya ülkelerinin yanı sıra ABD, İtalya, Almanya, İngiltere⁶⁰ ve Fransa gibi gelişmiş Batılı ülkeler ve Brezilya, Rusya, Hindistan, Meksika ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler yer almaktadır (bkz. Grafik 3). Sektör bazında baktığımızda ise otomotiv, telekomünikasyon ekipmanları ve makine sektörleri ön plana çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından derlenen verilere göre Türkiye'nin özellikle otomotiv ve tekstil sektöründe ara malı sıkıntısı yaşamaması muhtemeldir.⁶¹

59 Phillip Inman, "Will the Coronavirus Outbreak Derail the Global Economy?", *The Guardian*, 10 Şubat 2020.

60 Anlaşılması kolay olması açısından bu raporda Birleşik Krallık, İngiltere olarak adlandırılmıştır. Raporda İngiltere'ye yönelik paylaşılan veriler Birleşik Krallık'a aittir.

61 "Global Trade Impact of Coronavirus (COVID-19) Epidemic", UNCTAD, 4 Mart 2020.

Kaynak: Dünya Bankası WITS

Not: Bu veri ülkelerin ara mal ithalatının yüzde kaçını Çin'den yaptıklarını göstermektedir.

Koronavirüsün ilk görüldüğü şehir olan Vuhan, önemli bir otomotiv merkezidir. General Motors ve Honda gibi küresel çaptaki büyük otomobil üreticilerinin de Vuhan'da fabrikası bulunmaktadır.⁶² ABD'nin Çin'den ithal ettiği direksiyon simitlerinin yüzde 20'si Vuhan'dan gelmektedir.⁶³ Çin'in toplam otomobil üretiminin yüzde 60'ının karantina uygulamalarından etkilendiği tahmin edilmektedir.⁶⁴ Kuzey Amerika, AB, Japonya ve Güney Kore otomotiv sektöründeki birçok kritik bileşeni Çin'den ithal etmektedirler. Çin'den ara malı tedariki kesilince Hyundai, Güney Kore'deki fabrikasını belli bir süre kapatmak zorunda kalmıştır.⁶⁵ Hubei bölgesi otomotivin yanı sıra elektronik, tekstil, petrokimya, demir ve çelik gibi sektörlerde de önemli bir üretim merkezi olarak dikkat çekmektedir.⁶⁶

Çin birçok ürün grubunda olduğu gibi ilaç sektöründe de dünyanın en büyük üreticilerinden biri konumundadır. Çin, dünyadaki mevcut ilaç etkin mad-

62 Amy Gunia, "As Wuhan Coronavirus Drags on Chinese Markets, the World Economy Braces for a Slowdown", *Time*, 31 Ocak 2020.

63 Collie, "The Global Auto Industry Responds to the Coronavirus".

64 Collie, "The Global Auto Industry Responds to the Coronavirus".

65 Inman, "Will the Coronavirus Outbreak Derail the Global Economy?".

66 Tomasz Brodzicki, "Impact of COVID-19 on the Chinese and Global Economy", IHS Markit, 18 Şubat 2020.

desi üretim tesislerinin yüzde 15'ine sahiptir.⁶⁷ Virüs salgınından kaynaklı olarak Çin'de bir süre iş ve ticaret hayatının durması, ilaç endüstrisinde de tedarik zincirlerinin kırılmasına neden olmuştur. İlaç içerikleri üretiminde bir numara haline gelen Çin'de fabrikaların Şubat'ta tam randımanlı çalışmaması ilaç üretimi ve temini konusunda çeşitli sıkıntılar doğurmuştur.⁶⁸ Batılı ülkeler antibiyotik ve ibuprofenin yanı sıra diyabet ve HIV ilaçlarında Çin'e aşırı bağımlı durumdadırlar. ABD 2019'da gerçekleştirdiği ilaç ithalatında ibuprofenin yüzde 95'ini, hidrokortizonun yüzde 91'ini, parasetamolün yüzde 70'ini, penisilin yüzde 40-45'ini ve heparinin yüzde 40'ını Çin'den satın almıştır.⁶⁹ Kapanan fabrikalardan dolayı ilaç ham maddelerinin Çin'de yeteri kadar üretilmemesi, jenerik ilaç üretiminin önemli merkezlerinden biri olan Hindistan'ın da ham madde tedarikinde sıkıntı yaşamasına neden olmuştur.⁷⁰

Bazı üreticilerin, küresel tedarik zincirleri kapsamında iş yaptıkları şirketlerin nerede konumlandığına dair yeterince bilgiye sahip olmamaları, küresel üretimde sorun teşkil etmektedir. 2011'de Japonya'da yaşanan depremden sonra bazı şirketlerin bu felaketten ne kadar etkilenebileceklerini tam olarak ancak haftalar sonra anlayabildikleri iddia edilmektedir.⁷¹ Japon otomotiv devi Toyota, deprem sonrası ortaya çıkan parça tedariki sorunlarından dolayı Japonya'daki fabrikalarını bir aylığına kapatırken ABD'deki üretim operasyonlarının kapasitesini yüzde 30 azaltmak zorunda kalmıştır.⁷² Benzer sorunlar Honda ve Nissan gibi üreticilerin de üretim ve karlılıkta düşüş yaşamalarına neden olmuştur. Bu süreçte Fransız Peugeot, Japon şirketi Hitachi'den tedarik ettiği dizel motor parçalarına erişim sıkıntısı yaşamıştır. Alman devi Opel, elektronik aksam arzında yaşanan problemlerden dolayı Almanya ve İspanya'daki fabrikalarında üretimi azaltmak zorunda kalmıştır. ABD'de ise ara mal tedarikinde yaşadıkları problemlerinden dolayı Ford, GM ve Chrysler'in üretim kapasitelerinde düşüş meydana gelmiştir.⁷³

67 Megan Cerullo, "Coronavirus Outbreak Causes First Drug Shortage in U.S., FDA says", CBS News, 28 Şubat 2020; Michele Cohen Marill, "The Coronavirus Is a Threat to the Global Drug Supply", *Wired*, 20 Ocak 2020.

68 Nathan Bomey, "Coronavirus Spurs Fears of Drug Shortages as Outbreak Disrupts the Medicine Supply Chain", *USA Today*, 6 Mart 2020.

69 Simone McCarthy, "Coronavirus Could Cause Global Medicine Shortages as China's Factory Closures Hit Supply Chains", *South China Morning Post*, 4 Mart 2020.

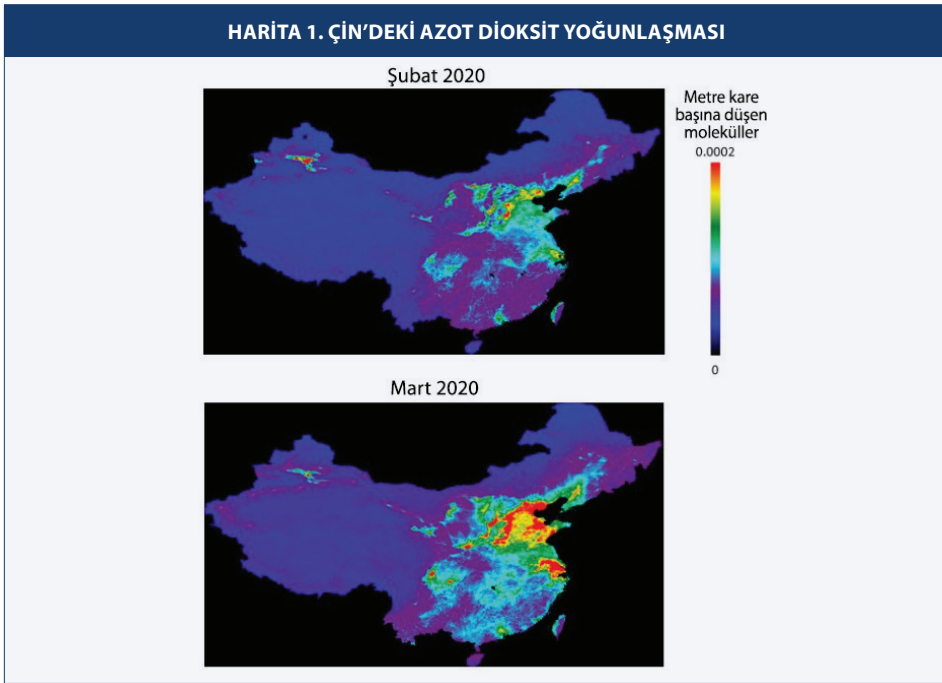
70 Vindu Goel, "Coronavirus could Cause Global Medicine Shortages as China's factory Closures Hit Supply Chains", *New York Times*, 3 Mart 2020.

71 James B. Rice, "Prepare Your Supply Chain for Coronavirus", *Harvard Business Review*, 27 Şubat 2020.

72 Collie, "The Global Auto Industry Responds to the Coronavirus".

73 Collie, "The Global Auto Industry Responds to the Coronavirus".

Arz şokunu sadece Çin boyutuyla değerlendirmek yanlış olacaktır. Çin'de durum iyileşirken koronavirüsün Avrupa ve ABD başta olmak üzere diğer bölgelerde yayılması, küresel üretim üzerindeki baskının artarak devam etmesine neden olmaktadır. Bu süreç zarfında Çin'de görülen yeni vakaların sayısının oldukça azaldığı ve hepsinin dışarıdan gelenlerden kaynaklı olduğuna yönelik Pekin hükümetinin yaptığı açıklamalarla birlikte fabrikalarda üretimin kademeli olarak normalleşmeye başladığı görülmektedir. Çin'de üretime belli ölçülerde yeniden dönülmesi, hava kirliliği seviyesindeki artıştan takip edilebilmektedir (bkz. Harita 1).

Kaynak: Avrupa Uzay Ajansı & IMF

Yine, Çin'de imalat sanayii Satın Alma Yöneticileri Endeksi (PMI) rakamları Mart'ta hızlı bir toparlanma yaşamıştır (bkz. Grafik 4). Çin'de kısmi iyileşmelerin görüldüğü Mart'ın ortasından itibaren bu sefer gelişmiş Batılı ülkelerde⁷⁴ ve Türkiye,⁷⁵ Brezilya⁷⁶ ve Hindistan⁷⁷ gibi gelişmekte olan ülkelerde üretim sekteye

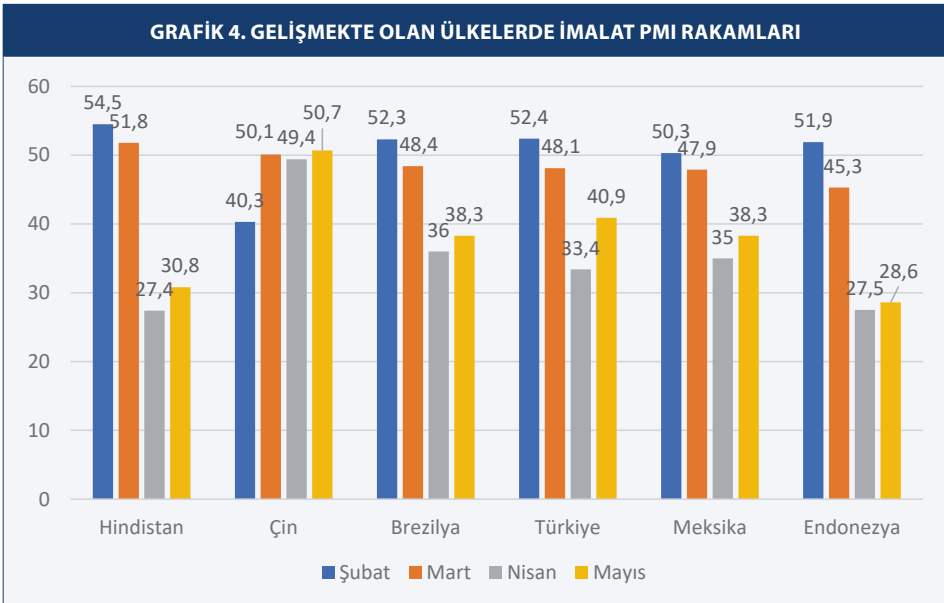
74 David Meyer ve Katherine Dunn, "Europe's Auto Factories are Closing. Experts Fear a Lost Decade is Coming", *Fortune*, 17 Mart 2020; Paul Hannon ve Harriet Torry, "Factories Cut Output, Jobs as Coronavirus Lock-down Bites", *The Wall Street Journal*, 1 Nisan 2020.

75 "İSO İmalat PMI Endeksi 3 Ayda İlk Kez 50'nin Altına Geriledi", Bloomberg HT, 1 Nisan 2020.

76 Felipe Marques, "Brazil's Firms Close Stores, Delay Earnings as Virus Spreads", Bloomberg, 21 Mart 2020; Lee Jun-sung, "Hyundai Motor's Brazil Plant also Shut Down Due to COVID-19", *Korea Times*, 25 Mart 2020.

77 "India's Carmakers Halt Production as Virus Hits Country", Aljazeera, 23 Mart 2020; "India's Factory Activity Growth Slows as Virus Affects Business", Aljazeera, 2 Nisan 2020.

uğramaya başlamıştır. Ekonomik aktivitenin göstergelerinden biri olarak kabul edilen mesai saatleri içerisinde elektrik tüketimi⁷⁸ sosyal izolasyon uygulamalarıyla birlikte Türkiye’de geçen yılın aynı haftalarına kıyasla çok sert bir şekilde daralmıştır (bkz. Grafik 5). Türkiye, koronavirüsün ekonomik etkilerinin derinden hissedildiği otomotiv sektöründe yüzde 28,5’lik bir ihracat daralması yaşamıştır.⁷⁹ Türkiye’de imalat PMI rakamı, Nisan’da 33,4’e gerileyerek ekonomik aktivitenin canlılığı için eşik değer olarak kabul edilen 50’nin oldukça altında kalmıştır. İmalat PMI rakamlarında benzer geri çekilmeler diğer gelişmekte olan ülkelerde de yaşanmıştır (bkz. Grafik 4). Mayıs’ın ortasından itibaren normalleşme adımlarının atılmaya başlanmasının etkisi imalat sanayinde kendini hissettirmiştir. Mayıs’ta Türkiye gelişmekte olan ülkeler arasında imalat sanayi PMI rakamlarının hızlı toparlandığı ülkelerden biri olmuştur. Ancak yine de endeks rakamlarının 50’nin altında seyretmeye devam etmesi, ekonomik aktivitenin henüz tam anlamıyla normale dönmediğine işaret etmektedir.

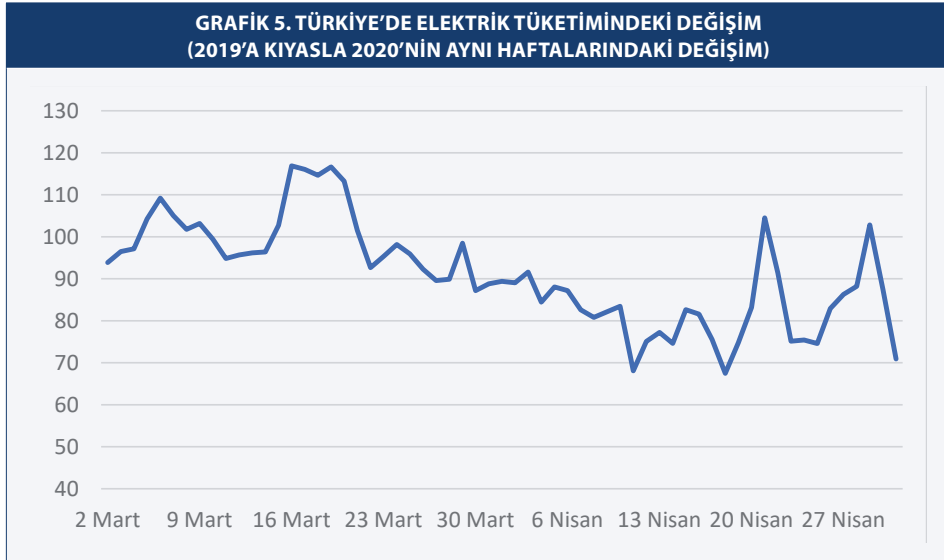

Kaynak: IHS Markit

Not: Endeks değerinin 50’nin altında olması ekonomik aktivitede daralmaya işaret etmektedir.

78 Aşegül Taşöz Düşündere ve Merve Dünder, “COVID-19’un Türkiye Ekonomisine Etkisini Nasıl Takip Edebiliriz? Gerçek Zamanlı bir Gösterge Olarak Elektrik Tüketimi”, TEPAV, Mart 2020.

79 “Otomotiv Sektöründe Mart Ayında İhracat Salgın Etkisiyle % 28,5 Azaldı”, Bloomberg HT, 5 Nisan 2020.

Kaynak: "Gerçek Zamanlı Tüketim", EPİAŞ, <https://seffalik.epias.com.tr/transparency/tuketim/gercekle-sen-tuketim/gercek-zamanli-tuketim.xhtml>, (Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020).

Not: Ekonomik aktivitedeki değişimden kaynaklı elektrik tüketimini daha iyi görebilmek için mesai saatleri olarak kabul edebileceğimiz 08.00-18.00 arasındaki elektrik tüketimi dikkate alınmıştır. Karşılaştırma yapmak için 2019'un aynı haftalarında gerçekleşen elektrik tüketimi 100'e endekslenerek 2020 rakamları verilmiştir.

Salgın süresince gıda ve hijyen ürünlerine olan talebin ciddi ölçüde artması tedarik zincirleri üzerindeki baskıyı daha da arttırmıştır. Örneğin İngiltere bu dönemde talebi en fazla artan ürünlerden biri olan makarnanın tedarikinde sıkıntılar yaşamıştır. İngiltere'ye İtalya'dan gelen makarnanın şöyle bir yolculuğu vardır: Makarnanın ham maddesi olan buğday Kanada'dan İtalya'ya taşınmaktadır. İtalya'da işlenen buğday burada makarnaya dönüştürülüp kara yolu ile limanlara gönderilmektedir. Limanlardan da feribotlar aracılığıyla İngiltere'ye sevkiyatlar gerçekleştirilmektedir. Buradan ise kara yolu ile toptancılara ve daha sonra marketlere ulaştırılmaktadır. Sosyal kısıtlamalara rağmen İtalya'da fabrikalar çalışmaya devam etse de makarna üretiminin ve İngiltere başta olmak üzere ithalatçı ülkelere dağıtımının önündeki engeller her geçen gün artmaktadır.⁸⁰

Zincirin lojistik halkasında sorunlar yaşaması, makarna örneğinde görüldüğü üzere, üretimi ve mal tedarikini ciddi ölçülerde zorlaştırmaktadır. ABD'nin Çin'den ve Avrupa'dan gelen uçuşları yasaklaması, sadece sivil havacılığı değil hava kargo taşımacılığını da negatif etkilemiştir. Uluslararası sivil uçuşların kademeli olarak yasaklanması sonrasında yolcu uçaklarında kargo taşına-

⁸⁰ "How Coronavirus is Affecting Pasta's Complex Supply Chain", *Financial Times*, 25 Mart 2020.

maz hale gelmesiyle birlikte ABD'nin hava navlun kapasitesinin ciddi ölçüde aşağıya çekmiştir.⁸¹ Kargoların taşınması için alternatif ulaşım yöntemlerinin ve güzergahların kullanılması teslimat sürelerini ve taşımacılık maliyetlerini arttırarak tedarik zincirlerine zarar vermektedir. Hava yolu trafiğinin bütün dünya genelinde durma noktasına gelmesi sonucunda bu risk, bütün ülkeler için sorun teşkil etmeye başlamıştır.

Küresel üretim ve ticaretin önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen Baltık Kuru Yük Endeksi'nde koronavirüsün dünyada yayılmasına ve hayatını kaybedenlerin sayısının artmasına bağlı olarak sert geri çekilmeler yaşandığı gözlemlenmektedir.⁸² Üretimdeki gerilemenin başka bir yansıması olarak enerji fiyatları yüzde 55, endüstriyel metallerin fiyatları ise yüzde 15-20 oranlarında azalmıştır.⁸³ Bütün bu öncü göstergeler, 2020'nin ilk yarısı itibarıyla tarihte eşine az rastlanır ölçekte bir arz şoku yaşandığına işaret etmektedir.

Ülkeler sosyal izolasyon uygulamalarında artış kararına giderken halk sağlığını korumakla ekonomik sistemi ayakta tutmak arasında bir ikilem yaşamaktadırlar. Bu süreçte ülkeler bir taraftan virüsün yayılma eğrisini düzleştirmeye odaklanırken diğer taraftan da işsizliğin tarihi seviyelere çıkmaması için mümkün olduğunca üretimi devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Halk sağlığı ile ekonomik aktivite arasındaki ödünleşimde optimal dengeyi sağlayabilmek çok kolay değildir.⁸⁴ Burada iki değişken arasındaki denge, statik olmaktan ziyade oldukça dinamik bir yapıya sahiptir. Süreç içerisinde salgının yayılma düzeyine göre sosyal izolasyon uygulamalarının sertlik derecesi de değişecektir. Uygulamaların sıklık düzeyinin artması otomatik olarak ekonomik aktivitenin etkilenme derecesini değiştirmektedir.⁸⁵ Virüsün yayılma hızı azaldıkça ve ölüm oranları düştükçe sosyal izolasyon uygulamalarının derecesindeki gevşemeye bağlı olarak ekonomik aktivite kademeli olarak canlanabilir. Salgının ikinci dalgasının gelmesi durumunda ekonomik aktivitenin yeniden belli ölçülerde sınırlandırıldığına da şahit olabiliriz.

81 Jonathan Saul, Sonya Dowsett ve Lisa Baertlein, "Western Supply Chains Buckle as Coronavirus Lockdowns Spread", Reuters, 23 Mart 2020.

82 Hakan Yilmazkuday, "Coronavirus Disease 2019 and the Global Economy", SSRN 3554381, (2020).

83 "The Covid-19 Shock to Developing Countries: Towards a 'Whatever it Takes' Programme for the Two-Thirds of the World's Population Being Left Behind", UNCTAD, Mart 2020.

84 Martin S. Eichenbaum, Sergio Rebelo ve Mathias Trabandt, "The Macroeconomics of Epidemics", National Bureau of Economic Research, Working Paper 26882, 10 Nisan 2020.

85 Emanuel Ornelas, "Managing Economic Lockdowns in an Epidemic", VOXeu, 28 Mart 2020.

Yarı karantina uygulamalarının ekonomiler üzerinde yıkıcı etkileri olacağını iddia eden çalışmaların yanı sıra⁸⁶ sanayi üretiminin karantina uygulamasından negatif etkilenemeyebileceğini gösteren çalışmalar da mevcuttur. 1918’de yayılan İspanyol Gribi’nin Amerikan ekonomisi üzerine etkilerini inceleyen bir çalışmanın sonuçlarına göre, sosyal izolasyon önlemlerini daha erken alan ve daha sert uygulayan eyaletlerde imalat sanayii üretimi ve istihdamı salgından sonra diğer eyaletlere kıyasla daha hızlı büyümüştür.⁸⁷ Ancak bu noktada İspanyol Gribi’nin Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına denk gelmesi ve savaş dönemindeki üretim seferberliğinin pozitif etkisi gözden kaçmamalıdır.⁸⁸

Salgınla birlikte birçok ülkenin koronavirüsün yayılma eğrisini düzleştirmek için sosyal kısıtlamaları adım adım arttırması, sanayi üretiminin yanı sıra hizmetler sektörünü de derinden etkilemiştir. Kafe ve restoranlardan spor müsabakalarına, eğitimden sivil havacılığa hizmetler sektörünün birçok alanında işletmeler ve kurumlar faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmışlardır. Bu durumun sadece bir talep şoku olarak değil aynı zamanda bir arz şoku olarak da değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır. Belli bir noktadan sonra bu krizin daha çok hizmetler sektörünü vurmaya başladığı da unutulmamalıdır. Hizmetler sektörü dünya genelinde ekonomideki ağırlığı en yüksek olan sektördür. Hizmetler sektörünün katma değerinin GSYH içindeki payı dünyada ortalama yüzde 65’tir.⁸⁹ Toplam istihdamdaki payı ise yüzde 50 civarındadır.⁹⁰ Bu oranlar gelişmiş ülkelerde daha yüksektir. Bütün bu yaşanan gelişmeler neticesinde hizmetler sektörü PMI rakamları gelişmiş ülkelerde sert oranlarda daralma yaşamıştır (bkz. Grafik 6). Türkiye’de MÜSİAD tarafından açıklanan SAMEKS Hizmet Sektörü Endeksi de bu gelişmelere paralel bir şekilde, salgına yönelik kısıtlayıcı önlemlerin görülmeye başlandığı Mart’ta bir önceki aya göre 11,1 puanlık azalışla 39,6 seviyesine gerilemiştir. Nisan’da 37,2’ye inen endeks, koronavirüsün ilk şokunun atlatılmaya başlamasıyla birlikte Mayıs’ta 43,9 seviyesine yükselmiştir.

Sosyal izolasyon uygulamalarının etkisi insanların mekansal hareketliliğinde de kendini göstermektedir. Bu konuya dair bir çalışma başlatan Google, vi-

86 Andrew Atkeson, “What will Be the Economic Impact Of COVID-19 in The US? Rough Estimates of Disease Scenarios”, National Bureau of Economic Research, Working Paper 26867 (2020).

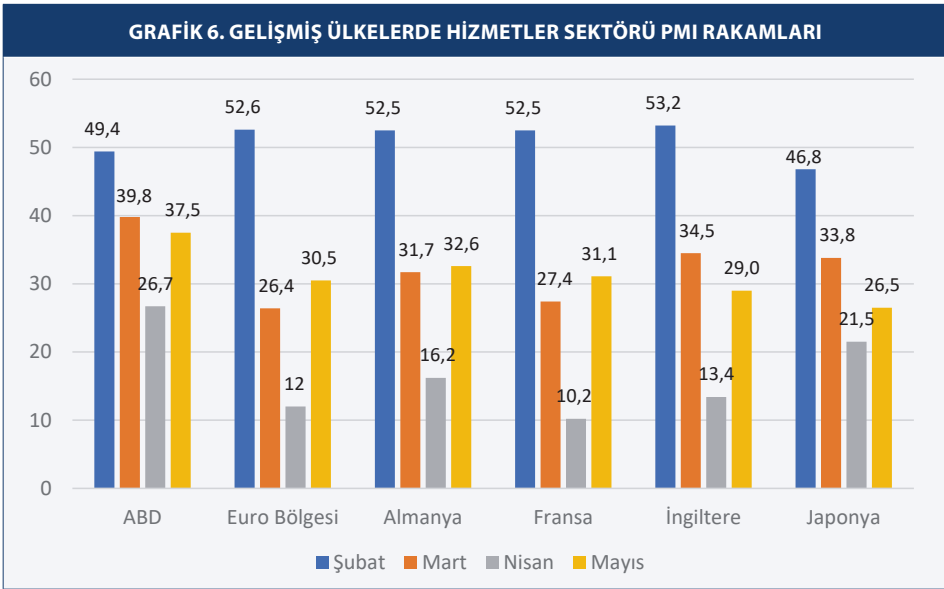
87 Sergio Correia, Stephan Luck ve Emil Verner, “Pandemics Depress the Economy, Public Health Interventions Do Not: Evidence from the 1918 Flu”, Available at SSRN 3561560, (2020).

88 Carmen M. Reinhart, “This Time Truly is Different”, Project Syndicate, 23 Mart 2020.

89 “Services, Value Added (% of GDP)”, World Bank, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

90 “Employment in Services (% of Total Employment) (Modeled ILO Estimate)”, World Bank, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

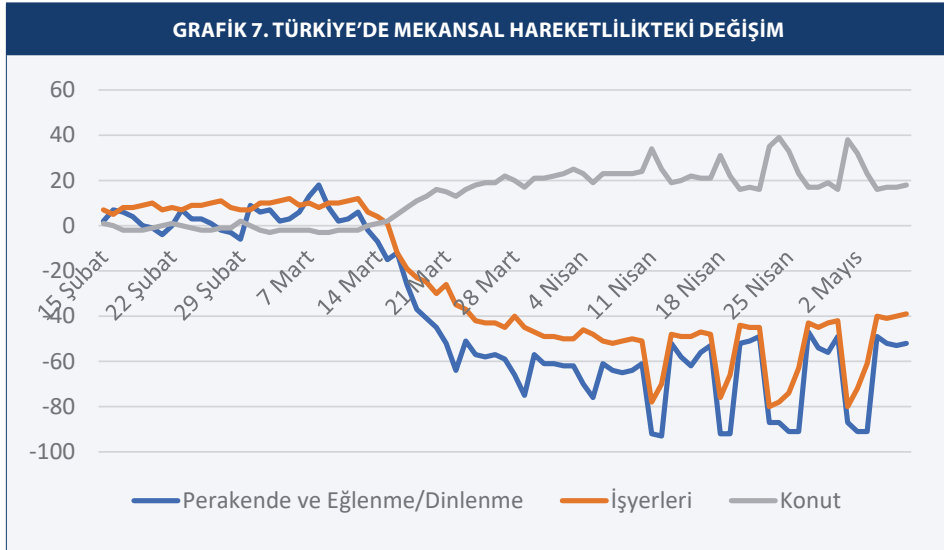
rüsten ötürü insanların farklı mekanlara gerçekleştirdikleri ziyaretlerin sayısı ve buralarda geçirdikleri sürelerdeki değişime yönelik ülke bazında raporlar açıklamaya başlamıştır. Raporlar, Google Harita uygulamasından alınan, anonimleştirilmiş ve toplulaştırılmış veriler kullanılarak oluşturulmuştur. Türkiye’de Nisan başında referans dönem rakamlarına (3 Ocak-6 Şubat dönemini kapsayan medyan değer) kıyasla hafta içi konutlardaki hareketlilik yüzde 20 civarında artmış, iş yerlerindeki hareketlilik ise yüzde 50’nin üzerinde düzeyinde azalmıştır. Perakende ve eğlence mekanları ise hareketliliğin en sert azaldığı alanlar olmuştur (bkz. Grafik 6).

Kaynak: IHS Markit

Not: Endeks değerinin 50'nin altında olması ekonomik aktivitede daralmaya işaret etmektedir.

Salgına karşı alınan önlemlerin yaygınlaşmasından kaynaklı olarak gerek imalat sanayiinde gerekse hizmetler sektöründe arz şokunun Nisan ve Mayıs aylarında artarak yaşanmaya devam etmesi muhtemeldir. Bu durumun, ilerleyen bölümlerde daha detaylı tartışacağımız üzere, başta küresel değer zincirleri ve çalışma yöntemleri olmak üzere ekonominin üretim ayağı üzerinde önemli değişimlere neden olması bu aşamadan sonra pek sürpriz olarak değerlendirilmeyecektir.

Kaynak: Google, <https://www.google.com/covid19/mobility> , (Erişim tarihi: 20 Nisan2020).

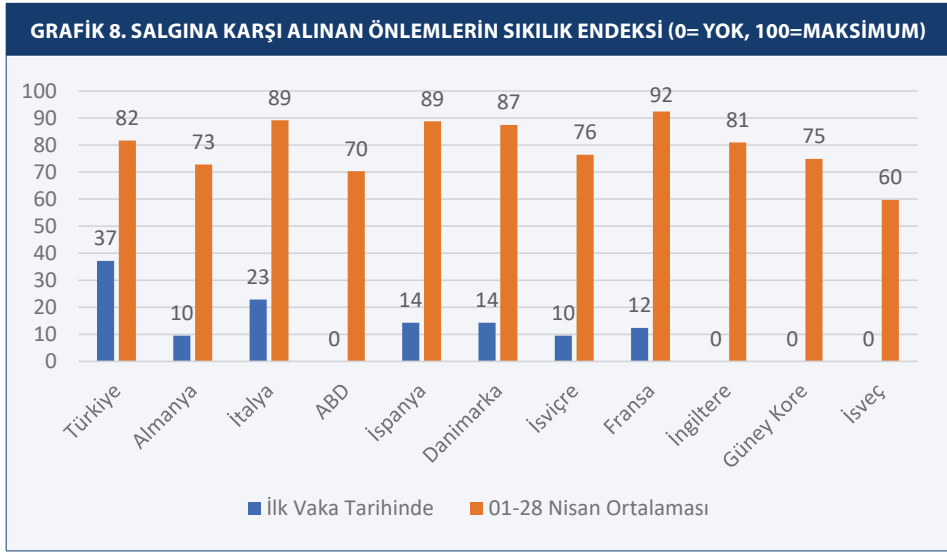
TALEP ŞOKU

İçinden geçmekte olduğumuz koronavirüs krizinde devletler birçok kamusal önlem almakta bireyler de çoğunlukla yapılan izolasyon çağrılarının da önemli katkısıyla elden geldiğince evde kalmaya çalışmaktadır. Salgının irtibatlı olunan ülkelere yayılması ve özellikle ülke içinde ilk vakaların görülmesiyle birlikte de alınan önlemlerin ve yapılan izolasyon çağrılarının yoğunlaştığı görülmektedir. Öyle ki ilk vakanın görüldüğü tarihte (11 Mart) kamusal önlemlerin sıklık derecesi Türkiye'de 100 üzerinden 37 iken bu oran kısa bir süre içerisinde 82'ye kadar yükselmiştir. Almanya, İtalya ve Fransa gibi birçok ülkede de benzer bir süreç yaşanmıştır (bkz. Grafik 8).⁹¹

Alınan kamusal ve bireysel tedbirler ise temel olarak; a) okulların tatil edilmesi (temel eğitim ve yükseköğretimde yüz yüze eğitime ara verilip uzaktan eğitime dönülmesi), b) kafe, restoran, otel, sinema gibi insanların bir araya geldiği neredeyse bütün mekanların alınan önlemler kapsamında kapatılması, c) ülkeler ve şehirler arası hava yolu ve kara taşımacılığının uygulanan yasaklar neticesinde durma noktasına gelmesi, d) genel olarak insanların kendilerini yarı karantinaya alması ve dışarıya çok az çıkması, e) hükümetin zorunlu haller dışında dışarıya çıkılmamasını şiddetle tavsiye etmesi ve zaman zaman sokağa çıkma yasağı uygu-

91 Bununla birlikte ABD ve İsveç gibi bazı ülkelerde salgına karşı görece geç hareket edildiği ve nihayetinde alınan önlemlerin de görece gevşek olduğu görülmektedir.

laması, f) 20- ve 65+ yaştaki kişilerin sokağa çıkmalarının yasaklanması, g) birçok mağazanın/işletmenin talepteki düşüş ve/veya sıhhi kaygılar nedeniyle kapanması, h) kamu kurum ve kuruluşları ile birçok firmada esnek ve uzaktan çalışma uygulamalarının benimsenmesi ve son olarak i) oluşan belirsizlik nedeniyle bireylerin ve firmaların harcama yapma eğilimlerinin ciddi ölçüde azalması olmuştur. Bütün bu tedbirler ise ekonominin talep cephesinin ciddi bir darbe yemesine ve toplam talepte dramatik bir gerileme yaşanmasına neden olmuştur.

Kaynak: Oxford COVID-19 Government Response Tracker, [bsg.ox.ac.uk/covidtracker](https://www.bsg.ox.ac.uk/covidtracker).

Koronavirüs krizi çerçevesinde yaşanan talep, arz ve finans şoklarının her biri çok katmanlıdır ve diğer şoklar ile önemli düzeyde bir etkileşim içerisindedir. Bu açıdan koronavirüs krizi modern dünyada gerçekleşen daha önceki krizlerden çok daha farklı bir yere sahiptir. Bu kriz sürecinde oldukça ironik bir şekilde insanlardan dışarıya çıkmayarak dolaylı olarak tüketimlerini azaltmaları istenmektedir. Bunun yanı sıra insanların dışarıya çıkmaları durumunda mal veya hizmet satın alabilecekleri işletmelerin çok büyük kısmı da kapatılmıştır. Bu durum hizmetler sektörünün kendisini tahayyül edilemeyecek büyüklükte bir krizin içinde bulmasına neden olmuştur.

Ayrıca kriz zamanlarında belirsizlik, gelir kaybı veya finansal kırılganlık nedeniyle tüketicilerin ve firmaların uzun vadeli harcama yapma eğilimlerinde ciddi bir azalış meydana gelmektedir. İlk olarak, kriz zamanlarında firma yatırımlarında önemli düzeyde azalmalar olmaktadır. Yaşadığımız bu derin krizde de firmaların yatırımlarında keskin bir azalışın yaşanacağı rahatlıkla söylenebilecektir.

İkinci olarak, tüketiciler kriz zamanlarında ev, otomobil,⁹² cep telefonu⁹³ ve beyaz eşya gibi dayanıklı tüketim mallarını çok daha az talep etmektedir. Koronavirüs krizinde de genel olarak bu ürünlere dönük talepte ciddi bir gerileme olmuştur. Yapılan bir akademik çalışmada elde edilen bulgulara göre de insanların yaklaşık üçte ikisi herhangi bir salgın yaşanması durumunda temel ihtiyaçlar haricinde harcama yapmayı keseceklerini ifade etmektedir.⁹⁴ Bununla birlikte bu kriz döneminde “insanların evde çok daha fazla yaşaması ve çalışması” nedeniyle bilgisayar, tablet, tıraş makinesi ve ekmek makinesi gibi bazı ürünlere dönük talepte dönemsel olarak önemli artışlar yaşanmıştır.

Tablo 1’de görülebileceği üzere, 11 Mart’ta ilk vakanın,⁹⁵ 18 Mart’ta da ilk vefatın⁹⁶ ilan edilmesi ve bu süreçte alınan çeşitli önlemler ile birlikte (kredi kartı ve banka kartı ile yapılan) tüketici harcamalarında 14-20 Mart haftasında bir önceki haftaya (7-13 Mart) göre yüzde 8 düzeyinde bir düşüş gerçekleşmiştir. Asıl düşüş ise bir sonraki hafta gelmiş, 21-27 Mart haftasında yapılan harcamalar 7-13 Mart haftasından yüzde 37 daha az olmuştur. Beşinci hafta itibarıyla harcamalar belirli ölçüde toparlanmış olsa da halen normal düzeyin ciddi şekilde altında seyretmiştir.

Bu süreçte beklendiği üzere otel (yüzde 83), restoran (yüzde 81), giyim (yüzde 70) ve hava yolu (yüzde 91) harcamalarında keskin düşüşler yaşanmıştır. Bu dönemde doğal olarak gıda harcamalarının düzeyini koruduğu görülürken “elektrik/elektronik eşya ve bilgisayar” grubunda harcama düzeyinin üçüncü haftadan itibaren toparlanmaya başladığı ve beşinci hafta itibarıyla 7-13 Mart seviyesini de aştığı görülmektedir. Bu durumun arka planında ise genel olarak evden çalışmanın ciddi şekilde yaygınlaşması, öğrencilerin evde eğitim görmeye başlaması, evde yapılan yemeklerin sayısında büyük bir artış yaşanması ve saç tıraşı gibi daha önce dışarıdan alınan hizmetlerin evde yapılmaya başlanması⁹⁷ gibi faktörler bulunmaktadır.

92 “AB’de Otomobil Satışları Martta Sert Düştü”, TRT Haber, 17 Nisan 2020.

93 “Coronavirus: Smartphone Sales Collapse amid Pandemic”, BBC, 20 Mart 2020.

94 M. Zia Sadique vd., “Precautionary Behavior in Response to Perceived Threat of Pandemic Influenza”, *Emerging Infectious Diseases*, Cilt: 13, Sayı: 9, (2007), s. 1312, tablo 3.

95 “Türkiye’de İlk Koronavirüs Vakası Tespit Edildi”, TRT Haber, 11 Mart 2020.

96 Mümin Altaş, “Sağlık Bakanı Koca: Koronavirüsle Mücadelemizde İlk Kez Bir Hastamı Kaybettim”, AA, 18 Mart 2020.

97 Yarı karantina uygulamasının başlaması ve diğer birçok işletmenin yanı sıra berberlerin de kapanmasından (21 Mart) yaklaşık üç hafta sonra tıraş makinesi talebinde o kadar ciddi bir artış olmuştur ki bazı tıraş makinelerinin fiyatı sadece birkaç gün içinde üçe katlanmıştır.

TABLO 1. BANKA KARTI VE KREDİ KARTI HARCAMA TUTARLARININ SEYRİ (7/13 MART=100)						
Hafta	Ağırlık	1. Hafta	2. Hafta	3. Hafta	4. Hafta	5. Hafta
		14/20 Mart	21/27 Mart	28 Mart/3 Nisan	4/10 Nisan	11/17 Nisan
Genel	100	92	63	66	63	72
Market ve Alışveriş Merkezleri	20,7	119	91	92	94	115
Giyim ve Aksesuar	7,7	53	23	23	25	30
Çeşitli Gıda	6,8	108	83	81	87	101
Kamu/Vergi ödemeleri	6,6	80	43	60	33	33
Hizmet Sektörleri	6,5	90	64	73	69	77
Benzin ve Yakıt İstasyonları	6,0	94	67	62	57	58
Elektrik-Elektronik Eşya, Bilgisayar	5,7	96	81	89	95	104
Yemek	4,9	58	19	18	19	19
Sağlık/Sağlık Ürünleri/Kozmetik	4,5	98	53	45	44	53
Sigorta	4,0	98	83	96	77	81
Yapı Malzemeleri, Hırdavat, Nalburiye	3,7	94	74	79	74	77
Araç Kira.-Satış/ Servis/Yedek Parça	3,4	92	70	74	63	70
Mobilya ve Dekorasyon	3,1	86	56	54	52	61
Diğer	2,7	97	69	90	76	82
Eğitim/Kırtasiye/Ofis Malzemeleri	2,7	68	48	54	50	48
Seyahat Acenteleri/ Taşımacılık	2,1	68	37	33	26	25
Hava Yolları	2,1	65	19	14	8	9
Telekomünikasyon	1,7	94	69	72	86	92
Kuyumcular	1,4	75	24	22	24	28
Konaklama	1,0	60	24	21	18	17
Müteahhit İşleri	0,9	96	77	78	76	80
Bireysel Emeklilik	0,8	142	109	105	96	120
Kulüp/Dernek/Sosyal Hizmetler	0,4	77	56	59	65	61
Araba Kiralama	0,2	68	45	44	50	34
Kumarhane/İçkili Yerler	0,2	47	6	7	7	7
Doğrudan Pazarlama	0,2	107	64	76	74	92

Kaynak: TCMB ve yazarların kendi hesaplamaları

Not 1: Analizde 7-13 Mart haftası baz alınmış, daha sonraki haftalarda gerçekleştirilen harcamalar 7-13 Mart haftasına yüzdesel olarak oranlanmıştır. **Not 2:** Harcama kalemlerinin ağırlığı da 7-13 Mart haftası baz alınarak hesaplanmıştır.

Kriz süresince dayanıklı tüketim mallarına dönük talepte yaşanan gerileme yarı karantina uygulaması ortadan kalktığında veya önemli oranda gevşediğinde ciddi oranda telafi edilecektir. Zira insanlar “karantina altındayken” satın almadıkları ürünleri karantinadan çıktından sonra satın alacaklardır. Bu durum da karantina sonrası süreçte dayanıklı tüketim mallarına dönük toplam talepte önemli bir sıçrama yaşanacağı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte işsizliğin artması ve medyan gelirin düşmesi bu mallara dönük talepte yaşanacak telafiyi sınırlayacaktır.

Yarı karantina sürecinde talebinde ciddi bir düşüş yaşanan birçok hizmetler sektörü ürününde ise durum görece normale döndükten sonra herhangi bir telafi olmayacaktır. Yarı karantina sürecinde restoranda yenilmeyen yemekler, kafelerde içilmeyen çaylar, sinemada izlenmeyen filmler, berberde kestirilmeyen saçlar vb. hayat görece normale döndükten sonra telafi edilemeyecektir. Ya da insanlar uzun süre bu hizmetlerden mahrum kaldıkları için hayatın normale dönmesiyle birlikte bu ürünler başlangıçta biraz daha fazla talep edilecektir. Örneğin haftada bir kere restoranda yemek yiyen birisi başlangıçta bunu haftada ikiye çıkarabilecektir. Fakat kısa bir süre sonra eski rutinine geri dönecektir. Bu da oldukça kısıtlı bir telafi anlamına gelir. Yani bu gerçekleşmeyen hizmetlerin çok büyük kısmı, yarı karantina sürecinde daha sonra geri gelmemek üzere “tamamen” yok olacaktır.

Yarı karantina uygulaması sürecinde ekonomik aktivitede yaşanan dramatik gerileme birçok çalışanın işsiz kalmasına neden olacaktır. Bu durum ise ironik bir şekilde toplam talebi daha da azaltacaktır. Şu halde işsizlik oranının artmaması için hükümet tarafından alınacak tedbirler kritik bir öneme sahiptir. Keza bu kriz sürecinde satın-alım gücünde (ciddi) gerilemeler olan geniş toplumsal kesimlere yapılacak yardımlar da toplam talebi destekleyerek reel ekonomiyi ayakta tutmaya yardımcı olacaktır.

Peki, içinde bulunduğumuz koronavirüs krizi toplam talebi ne kadar geriletecek ve bunun da milli gelir üzerinde ne düzeyde bir etkisi olacak? Bu sorunun cevabı salgının ve yarı karantina eğiliminin/uygulamasının ne kadar süreceğine ve okullar ile işletmelerin ne kadar süre kapalı kalacağına bağlıdır. Yine hükümetlerin uygulayacağı ekonomi politikaları ve yürürlüğe sokacağı paketler de salgının ekonomik sonuçlarını ciddi oranda etkileme potansiyeline sahiptir. Bu hususta daha önce ifade edildiği gibi, sağlık boyutu ile ekonomik boyutun birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Ekonomik kaygılarla yarı karantina uygulamasının gerekenden gevşek olması ve/veya geç gerçek-

leşmesi durumunda, insan yaşamı boyutunda ödenecek sağlık faturası inanılmaz boyutlara ulaşabilecektir. Alınan önlemlerin gerekenden sert olması ve/veya daha uzun sürmesi durumunda da ekonomik fatura tahammül edilemez boyutlara ulaşabilecektir.

Salgınların ülke ekonomileri üzerinde ne gibi etkilere yol açacağına analiz edildiği akademik çalışmaların sayısı ne yazık ki azdır. Dahası bu çalışmalar doğal olarak genel senaryolar ortaya koymakta veya muhtemel İnfluenza salgınlarının ekonomiye olan etkilerini tahmin etmeye çalışmaktadır. Yine bu çalışmaların bir veya birkaç ülke için gerçekleştirilmiş olduğunu belirtmek gerekir. Bütün bu “sınırlılıklar”ına rağmen söz konusu çalışmalar, içinde bulunduğumuz bu krizin boyutlarını anlama konusunda bize önemli ipuçları sunabilir. Örneğin, İngiltere için gerçekleştirilmiş olan bir akademik çalışmada, üç ay boyunca okulların kapalı olduğu ve insanların kendilerini korumak için yaygın bir şekilde evde kaldığı şiddetli bir İnfluenza salgınının çeyreklik bazda toplam tüketimi yüzde 29,22 oranında, milli geliri (GSYH) de yüzde 29,45 oranında azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu “senaryo” çerçevesinde, yıllık bazda toplam tüketim yüzde 5,73 gerilerken milli gelir yüzde 6,05 düşmektedir.⁹⁸ İngiltere, Fransa, Belçika ve Hollanda için gerçekleştirilmiş başka bir akademik çalışmada ise yine üç ay boyunca okulların kapalı olduğu ve insanların yaygın bir şekilde evde kaldığı şiddetli bir salgının bu ülkelerde milli geliri yüzde 6 ila 7 arasında düşüreceği sonucuna ulaşılmıştır.⁹⁹ Başka bir akademik çalışmaya göre ise 1918’de yaşanan İspanyol gribi boyutundaki şiddetli bir salgında küresel milli gelirden yüzde 12,6 düzeyinde bir gerileme yaşanacağı sonucuna varılmıştır.¹⁰⁰

İçinden geçmekte olduğumuz koronavirüs krizinin boyutları düşünüldüğünde salgının ve salgına karşı alınan önlemlerin bir yıllık süreçte Türkiye’de toplam talep ve milli gelir üzerinde hatırı sayılır düzeyde bir gerilemeye yol açabileceğini söylemek gerekmektedir. Koronavirüsün 2020’de ülke ekonomileri üzerinde ne derece olumsuz etkilere sahip olduğunun yedi senaryo üzerinden analiz edildiği bir akademik çalışmaya göre de içinde bulunduğumuz kriz Türkiye’de milli geliri

98 Marcus R. Keogh-Brown, “The Possible Macroeconomic Impact on the UK of an Influenza Pandemic”, *Health Economics*, Cilt: 19, Sayı: 11, (2010), s. 1355, tablo V.

99 Marcus R. Keogh-Brown vd., “The Macroeconomic Impact of Pandemic Influenza: Estimates from Models of The United Kingdom, France, Belgium and the Netherlands”, *The European Journal of Health Economics*, Cilt: 11, Sayı: 6, (2010), s. 547, şekil 1.

100 Warwick J McKibbin ve Alexandra A. Sidorenko, “Global Macroeconomic Consequences of Pandemic Influenza”, Australian National University, Crawford School of Public Policy, (2006).

yüzde 5,5 düzeyinde geriletme potansiyeline sahiptir.¹⁰¹ Salgının etkisinin hafiflediği ve alınan önlemlerin gevşetildiği dönemlerde toplam talepte ve reel ekonomide belirli düzeyde bir canlanma yaşanacağı açıktır. Fakat yine de reel ekonomi bu ara dönemlerde eski canlılığına kavuşamayacaktır. Muhtemel bir ikinci dalgada, salgının etkisini artırmasıyla birlikte sıkılaştırılan önlemler, toplam talebin yine ciddi şekilde düşmesine neden olabilecektir. Toplam talepteki daralmanın ekonomik yapıyı ve sistemi aşırı bir şekilde tahrip etmemesi konusunda bu süreçte işini kaybedenlere maddi destekte bulunulması elzemdir. Yine başta esnaf ve küçük işletmeler olmak üzere işverenlerin bu süreçte likidite krizine girmemesi için finansal ve vergisel boyutlarda desteklenmeleri gerekmektedir. Bu süreçte işverenlerin mevcut çalışanlarını elden geldiğince işten çıkarmamaları için, devletin azami düzeyde imkan sunması da herkesin yararına olacaktır.

FİNANSAL ŞOK

Yaşadığımız çok boyutlu koronavirüs krizi finansal piyasaları da derinden sarsmıştır. Öyle ki yaklaşık yüz yıl önce yaşanan İspanyol gribi de dahil olmak üzere daha önceki hiçbir salgın finansal piyasaları bu derecede etkilemenin yanından bile geçememiştir. Dahası koronavirüs kriziyle birlikte finansal piyasalarda görülen yüksek volatilité (oynaklık) düzeyleri daha önce sadece; a) 1929'da başlayan ve tüm dünyayı derinden sarsan Küresel Buhran, b) 1987'de gerçekleşen ve finansal piyasaları darmaduman eden "Kara Pazartesi" ve son olarak c) 2008'de patlak veren ve birçok ülkenin henüz etkilerinden tam olarak kurtulamadığı küresel ekonomik kriz dönemlerinde görülmüştür. Dahası koronavirüs krizi ile birlikte yaşanan volatilité artışı 2008-2009 krizi döneminde görülen düzeyin dahi önemli ölçüde üzerinde gerçekleşmiştir.¹⁰²

Krizin ilk aşamalarında, hastalık henüz Çin'den çıkmamışken finansal piyasaların içinde bulunduğu kontrollü tedirginliğin yerini, virüsün Çin dışında önemli bir yaygınlığa kavuşması ile birlikte bir panik havası almıştır.¹⁰³ Yaşanan bu finansal şokun¹⁰⁴ ilk bir ayında finansal varlıkların değerinde dramatik düşüşler yaşanmıştır. Bu süreçte ilk olarak, tüm dünyada borsalar ciddi şekilde değer

101 Warwick J. McKibbin ve Roshen Fernando, "The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios", CAMA Working Paper No. 19/2020, (Mart 2020).

102 Scott R. Baker vd., "The Unprecedented Stock Market Reaction to COVID-19", Becker Friedman Institute White Paper, Mart 2020.

103 Tathyer, "Korona ve Dünya Ekonomisi".

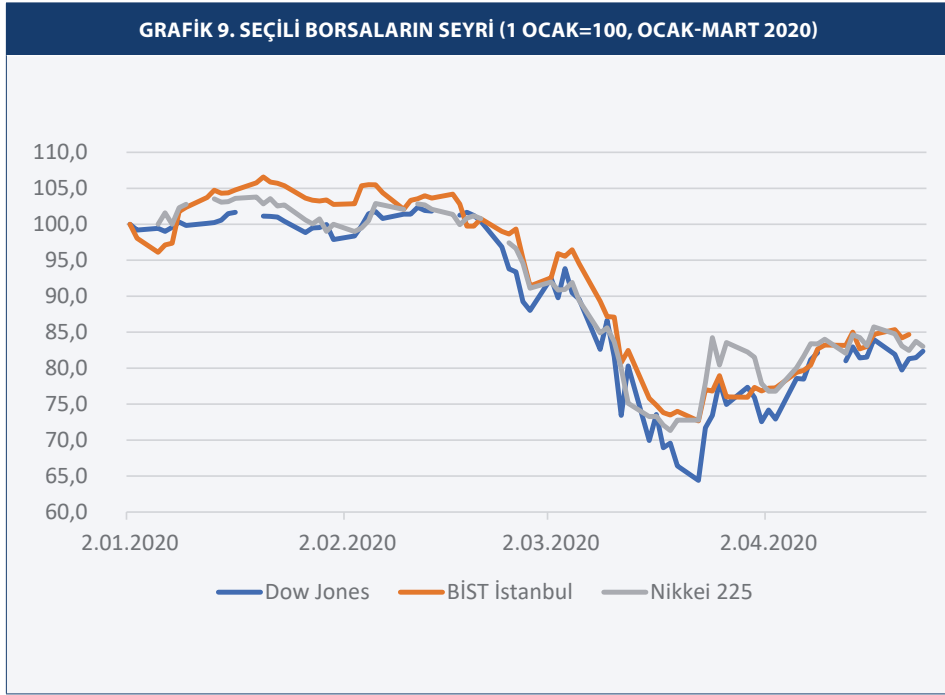
104 Laura Alfaro vd., "Aggregate and Firm-Level Stock Returns During Pandemics", NBER Working Paper 26950, (Nisan 2020).

yitirmiştir. Türkiye’de Borsa İstanbul BIST 100 endeksi 18 Şubat-20 Mart arasında yüzde 28 civarında gerilemiş ve 119 bin seviyelerinden 85 bin düzeylerine kadar düşmüştür. ABD’de Dow Jones endüstriyel endeksi ise 20 Şubat-20 Mart arasında tam yüzde 35 düşüş yaşayarak 29 bin 220 seviyesinden 19 bin 174 değerine kadar gerilemiştir. Japon Nikkei 225 endeksi de BIST 100 endeksi ile benzer düzeyde bir düşüş yaşamıştır. İlgili endeksler bir aylık sürecin akabinde kayıplarını önemli ölçüde telafi etmiş olsalar da çöküşten önceki seviyelerinin epey altında kalmışlardır (bkz. Grafik 9).

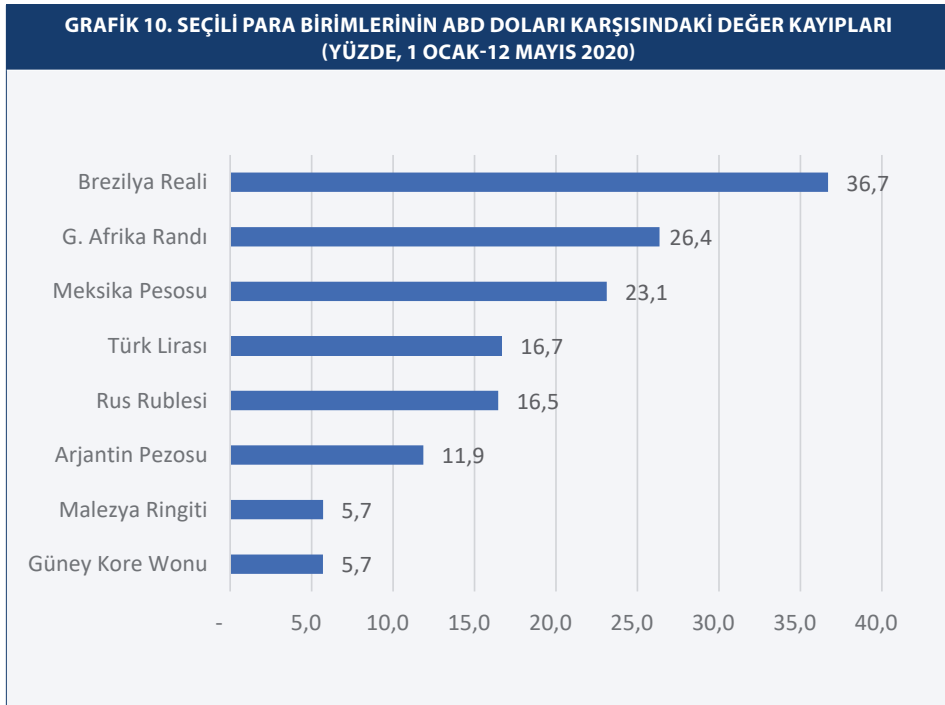
Güvenli liman olarak addedilen altın ise ilk bir aylık süreçte zikzaklı bir seyir izlemiştir. 17 Şubat-9 Mart arasında yüzde 6 değer kazanan (ons) altın, 9-19 Mart arasında yüzde 13 civarında gerilemiş ve 1.680 dolardan 1.471 dolar seviyesine gelmiştir. Fakat daha sonraki birkaç günde altının fiyatı hızla yükselmiş ve 24 Mart itibarıyla 1.632 dolara kadar yükselmiştir. Nisan’da ise 1.700 dolar seviyesinin üzerine çıkmıştır.

Bu süreçte yine “güvenli liman” niteliğine sahip olan ABD dolarına olan talepte ciddi bir artış yaşanmış; dolar, TL de dahil olmak üzere çoğu ülkenin para birimi karşısında önemli ölçüde değer kazanmıştır. Dolar/TL kuru psikolojik bir eşik olarak nitelendirilebilecek 7 seviyesini gördükten sonra ise bazı uluslararası finans kuruluşlarının (açığa satış işlemi yaparak) gerçekleştirdiği spekülasyonlar TL’deki değer kaybını kısa bir süreliğine hızlandırmıştır. BDDK’nın bu spekülasyonları sınırlandırmaya yönelik attığı adımlar kurdaki dalgalanmayı önemli ölçüde dindirmiştir. TL’nin 2020’nin başından Mayıs’a kadarki dönemde diğer gelişmekte olan ülke para birimlerine kıyasla pozitif veya negatif ayrışmadığı, ortalama bir performans sergilediği söylenebilir. Örneğin Brezilya reali, Güney Afrika randı ve Meksika pesosundaki değer kayıpları bu dönemde TL’deki çok üzerinde olmuştur. Malezya ringiti ve Güney Kore wonundaki değer kaybı ise TL’deki hatırı sayılır düzeyde altında gerçekleşmiştir (bkz. Grafik 9).

Bu süreçte borsaların hızla değer kaybetmesi ve gelişmekte olan ülke para birimlerinin dolar karşısında ciddi ölçüde gerilemesinin arka planında temelde iki sebep bulunmaktadır. İlk olarak, yaşanan kriz nedeniyle ekonomik beklentilerin ciddi şekilde bozulması ve belirsizliklerin önemli ölçüde artması yatırımcıların risk iştahını ciddi şekilde azalmıştır ve yatırımcılar da güvenli liman olarak gördükleri ABD dolarına ve devlet tahvillerine sığınmışlardır. 20 Şubat-20 Mart arasında, ABD’de 2 ve 5 yıllık tahvil faizleri yüzde 1,4 seviyesinden yüzde 0,3-0,4 seviyesine kadar gerilerken, 10 yıllık tahvil faizi yüzde 1,5’ten yüzde 0,8’e gerilemiştir (bkz. Grafik 11).

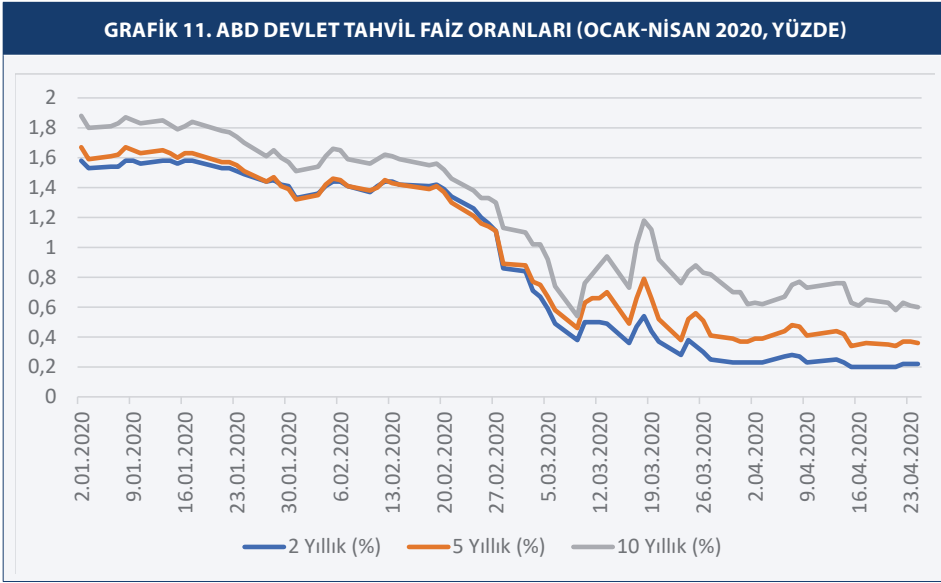

Kaynak: Yahoo Finance, Wall Street Journal ve Bloomberg.

Kaynak: Yahoo Finance

Not: Yüzde hesabında referans noktası ve payda başlangıç ile bitiş seviyelerinin ortalamasıdır.

Kaynak: U.S. Department of the Treasury

İkinci olarak, bu süreçte ekonomik belirsizliklerin ciddi şekilde artması ve reel ekonomilerin tabiri caizse durma noktasına gelmesi, likidite ihtiyacını ve/veya daha ileride likiditeye ihtiyaç duyma ihtimalini artırmıştır. Bunların haricinde finansal piyasalarda bir kez “satış dalgası” başladığında ve fiyatlarda ani düşüşler yaşandığında henüz hamle yapmayan yatırımcılar da “geride kalarak” kaybetmek istemeyecekler ve “sürüye” katılacaklardır. Bu da finansal varlıkların fiyatında yaşanan gerilemenin neden bu kadar derin olduğuna muhtemel bir açıklama sunmaktadır. Bu noktada vurgulamak gerekir ki ABD Merkez Bankasının (Fed) 3 ve 15 Mart’ta iki ani kararlar politika faiz oranını toplamda 150 baz puan düşürerek yüzde 0-0,25 aralığına çekmesi,¹⁰⁵ finansal piyasaları olumlu etkilemek bir yana, yatırımcı psikolojisini negatif yönde etkileyerek söz konusu “aşırı tepkiyi” muhtemelen belirli ölçüde daha ileri boyutlara taşımıştır.

Finansal piyasaların içinde bulunduğu olumsuz durum bir taraftan koronavirüs krizinin (aşırı) bir yansıması niteliğinde iken diğer taraftan “bilanço kanalı” üzerinden reel ekonomi üzerinde ayrıca ciddi etkilere sahiptir. Yani şirketler bir taraftan çok katmanlı arz ve talep şokları yaşarken diğer taraftan da “finansal şok” yaşamaktadır. İlk olarak, hisse senetlerinde yaşanan satış dalgası nedeniyle piyasa

¹⁰⁵ Liz Knueven, “When the Fed Cuts Interest Rates, It Affects Everything from Your Savings Account to Your Auto Loans”, *Business Insider*, 16 Mart 2020.

değerleri ciddi ölçüde gerileyen şirketlerin yatırım yapma düzeyleri daha da düşmüştür. İkinci olarak, bu firmaların küçülme ve çalışanların (önemli) bir kısmını işten çıkarma ihtimalleri artmıştır. Üçüncü olarak da birçok şirket yapay bir şekilde oldukça düşük bir piyasa fiyatı üzerinden daha büyük (ve yabancı) şirketler tarafından “kapılma” veya “ele geçirilme” tehlikesi yaşamaktadır.

Yatırım fonları da bu süreçte ciddi bir darbe yemiştir ve bu fonların piyasa değerlerinde ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. Bu durum da başta emeklilik fonları olmak üzere birikimlerini bu fonlarda değerlendirmeye çalışan dünya çapındaki on milyonlarca bireysel yatırımcının varlıklarının önemli ölçüde erimesine neden olmuştur.¹⁰⁶ Böylece reel ekonomide toplam talep “servet/varlık kanalı” yoluyla hatırı sayılır düzeyde azalmıştır.

Sonuç olarak korona krizinin neden olduğu finansal şok bilanço ve servet kanalı üzerinden reel ekonomiyi ciddi ölçüde olumsuz etkilemektedir. Bu “finansal geri-besleme etkisi,” koronavirüs krizi nedeniyle yaşanacak ekonomik şoku daha da derinleştirmektedir. Bu nedenle şirketlerin kendi hisse senetlerini finansal güçleri ölçüsünde satın alarak şirketin piyasa değerini korumaya çalışmaları yerinde olacaktır. Öte yandan devletin yaşanan ekonomik şoku hafifletecek adımlar atması da yaşanan finansal şokun küçülmesine ve söz konusu geri besleme etkisinin zayıflamasına yardımcı olacaktır.

106 Patrick Collinson, “How will Coronavirus Hit Money, Pensions and Property Prices?”, *The Guardian*, 7 Mart 2020.

ÜLKELERİN KORONAVİRÜS ÖNLEMLERİ VE EKONOMİK PAKETLERİ

Tarihte eşine az rastlanır, belki savaş şartlarında yaşanacak olağanüstü bir krizin içindeyiz. koronavirüs salgını, ülkelerin sağlık sistemlerini ciddi şekilde zorlarken ekonomilerine de büyük zararlar vermiştir. Koronavirüs kriziyle mücadele kapsamında hükümetler devasa mali destek paketleri açıklarken merkez bankaları da bol sıfırlı yeni likidite imkanları sunarak ekonomiyi ayakta tutmaya çalışmakta. Ülkeler bir taraftan karantina önlemleriyle halkın sağlığını korumaya çalışırken diğer taraftan ekonomik aktivitenin mümkün olduğunca devam etmesi için yoğun bir uğraş içindeler. Genel olarak Asya ülkeleri geçmişteki SARS tecrübesi ve koronavirüsün çıkış yeri olan Çin'e yakın olmalarının verdiği kaygı dolayısıyla hızlı davranarak hastalığın yayılmasını önleme konusunda daha başarılı bir sınav vermişlerdir. Ancak salgın tehlikesine karşı özellikle Avrupa ve ABD'nin karar ve önlem almakta yeterince hızlı hareket edememesi salgının daha hızlı yayılmasına ve daha olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Küresel ekonominin kolonlarını sarsan bu salgının artan toplumsal ve ekonomik maliyeti karşısında ülkeler devasa ekonomik paketler devreye sokmak durumunda kalmışlardır. Bu süreçte sağlık sektörünün stratejik önemi daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Birçok ülke tıbbi ekipman üretimi için otomotiv gibi farklı sektörlerdeki şirketlere çağrı yapmıştır. Bazı Avrupa ülkeleri yaşanan tıbbi ekipman sorunu nedeniyle sağlık ekipmanları üretiminin yeniden kendi ülkelerine döndürülmesini gündeme getirmiştir. Avrupada bazı ülkeler tıbbi malzemelere el koyarken (maske savaşları) bazıları da (Almanya, Fransa ve Çekya gibi) maske

ve solunum cihazları ihracatını yasaklayarak Avrupa Birliği (AB) içindeki serbest dolaşımı ihlal etmiştir.¹⁰⁷

İtalya ve Fransa'nın sağlık sektörlerine yönelik destek talepleri ise AB ülkeleri tarafından çoğu zaman cevapsız bırakılmıştır. Salgın karşısında Güney Avrupa ülkelerinin yardım/destek taleplerine birliğin sessiz kalması ve bazı ülkelerin tıbbi ekipmanların ihracatına sınırlama getirmesi AB projesinin sorgulanmaya başlanmasına neden olmuştur.¹⁰⁸ Çin, Rusya ve Küba gibi ülkeler, AB'nin pasif duruşu karşısında İtalya'nın salgınla mücadelesine hem tıbbi ekipman hem de sağlık personeli takviyesi yapmıştır.¹⁰⁹ Bu durum Avrupada birlik ruhuna yönelik hayal kırıklığını derinleştirmiştir.

Dünyada salgına karşı genel olarak benzer önlemler alınmış olsa da sağlık altyapısı ve müdahale yöntemleri hususunda ülkeler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Salgının yayıldığı Doğu Asya ülkeleri geçmiş salgınlardan (SARS, MERS) edindikleri tecrübeleri kullanarak salgına karşı hızla önlem almayı bilmişlerdir.¹¹⁰ Güney Kore, Tayvan ve Singapur'un aralarında bulunduğu bu ülkeler, salgının yayılmasını önlemek amacıyla hızlı müdahalede bulunmuş, yaygın test yapmış, vakaları izlemiş ve sıkı karantina uygulamışlardır.¹¹¹ Ayrıca bazı ülkelerde (Singapur ve Güney Kore) hükümetler sert önlemler almaktan çekinmemiştir. Özellikle Çin'de Pekin yönetiminin olağanüstü katı önlemleri (bilgi akışının engellenmesi, dijital kontrol, zorla karantina gibi) ve halkın bu politikalara uyması salgının kontrol altına alınmasında faydalı olmuştur.¹¹² Söz konusu ülkelerde hükümetlerin vatandaşlar ile etkili iletişim kanalları kurmaları da salgını kontrol altına almalarını hızlandırmıştır. Öyle ki Güney Kore'de hükümet pozitif vakaların konumlarını dijital ortamda yayımlamış ve vakaları anlık izlediklerini kamuoyuna göstermiştir.¹¹³

107 Francesco Guarascio ve Philip Blenkinsop, "EU Fails to Persuade France, Germany to Lift Coronavirus Health Gear Controls", Reuters, 6 Mart 2020.

108 David M. Herszenhorn, Carmen Paun ve Jillian Deutsch, "Europe Fails to Help Italy in Coronavirus Fight", *Politico*, 5 Mart 2020.

109 Çin ve Rusya, tıp uzmanları ve tıbbi ekipmanlar yollayarak İtalya'ya destek olmuştur. Küba ise aralarında doktor ve hemşirelerin olduğu 52 kişiyi İtalya'ya yollamıştır. Bkz. Sylvia Poggioli, "For Help on Coronavirus, Italy Turns to China, Russia and Cuba", NPR, 25 Mart 2020.

110 Lisa Du, "How U.S. and Europe Can Learn from Asia's Battle against Coronavirus", Bloomberg, 13 Mart 2020.

111 Alex Long, "What the U.S. Can Learn from Asia's Coronavirus Response", Wilson Center, 31 Mart 2020.

112 Bununla birlikte belirtmek gerekir ki salgının başlangıcında şeffaf olmadığı ve salgına karşı erken önlem alma konusunda pek de başarılı olmadığı hususunda Çin'e önemli eleştiriler yöneltilmektedir. Bkz. Nick Wadhams ve Jennifer Jacobs, "China Concealed Extent of Virus Outbreak, U.S. Intelligence Says", Bloomberg, 1 Nisan 2020.

113 Eun-Young Jeong, "South Korea Tracks Virus Patients' Travels-and Publishes Them Online", *The Wall Street Journal*, 16 Şubat 2020.

Bugün birçok Asya ülkesinin salgını kontrol altına alma konusunda Avrupa ve ABD'den daha başarılı performans gösterdikleri görülmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, Mart'ın ortasından itibaren Avrupa ve ABD salgının yeni merkez üsleri haline gelmişlerdir. Bu süreçte Çin birçok ülkeye maskeden solunum cihazına, tıbbi malzemedan sağlık personeline kadar destekler vermeye başlamıştır. Çin ayrıca önemli miktarda tıbbi ekipman satışı da gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Alibaba'dan Huawei'ye, ICBC bankasından Çinli hava yolu şirketlerine kadar birçok şirket, Avrupa ülkelerine tıbbi ekipman (maskeler, koruyucu giysiler ve gözlükler, el temizleme jelleri, termometre gibi) ve maddi bağışlar gerçekleştirmişlerdir.¹¹⁴ Batı medyası ise Çin'in yaptığı yardımlarla bu ülkelerdeki yumuşak gücünü artırmaya çalıştığını ifade etmiştir.¹¹⁵

Öte yandan Çin'in gönderdiği bazı tıbbi ekipmanların kusurlu olduğu görülmüştür. Kanada, Çin'den ithal edilen 60 bin cerrahi maskenin defolu olduğundan geri gönderildiğini belirtirken söz konusu maskeleri kullanan sağlık personeline koronavirüsün bulaşmış olabileceğini ifade etmiştir.¹¹⁶ İspanya ve Türkiye ise Çin'den ithal edilen test kitlerinin sorunlu olduğunu açıklarken benzer şekilde Hollanda da Çin'den ithal ettiği 1,3 milyon maskeden 600 binini yeterli standartları karşılamadıkları gerekçesiyle toplatma kararı aldıklarını duyurmuştur.¹¹⁷ ABD'de Missouri eyaletinin başsavcısı ise koronavirüsün yayılmasına sebebiyet verdikleri, karartma yaptıkları ve şeffaf olmadıkları gibi gerekçelerle Çinli yetkililer ve kurumlara karşı dava açmıştır.¹¹⁸

Koronavirüsün ciddi şekilde yayıldığı Avrupa'da ise hem ülkelerin sağlık alt yapıları hem de bu krize yaklaşım biçimleri birbirinden belirli ölçüde farklıdır. Birçok Avrupa ülkesinde sağlık sisteminin salgına karşı hazırlıksız yakalanması nedeniyle büyük çapta bir sağlık krizi yaşanmıştır. Özellikle 2008'deki küresel finans krizinin devlet kapasitesi ve ekonomide yarattığı tahribatı tam anlamıyla onaramayan Güney Avrupa ülkeleri koronavirüs krizini daha derinden yaşamışlardır. Birçok Avrupa ülkesinde 65 yaş üstü nüfusun yüksek olması (yüzde 15-20

114 "Spotlight: As China recovers from COVID-19 blow, Chinese Rush to Europe's Rescue", Xinhua, 26 Mart 2020.

115 Alessandra Bocchi, "China's Coronavirus Diplomacy", *The Wall Street Journal*, 20 Mart 2020; Matthew Karnitschnig, "China is Winning the Coronavirus Propaganda War", *Politico*, 18 Mart 2020.

116 Marieke Walsh, Laura Stone ve Adrian Morrow, "Toronto Recalls Faulty Face Masks as Canada Works to Secure More Supplies", *The Globe and Mail*, 7 Nisan 2020.

117 "Coronavirus: Countries Reject Chinese-made Equipment", BBC, 30 Mart 2020.

118 "Missouri Attorney General Schmitt Files Lawsuit Against Chinese Government", 21 Nisan 2020, <https://ago.mo.gov/home/news/2020/04/21/missouri-attorney-general-schmitt-files-lawsuit-against-chinese-government>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

arası) bu ülkeleri salgına karşı daha hassas hale getiren bir başka faktör olarak karşımıza çıkmıştır. Güçlü sağlık sistemi ve ekonomisiyle ön plana çıkan Almanya bile koronavirüsle mücadele konusunda zorlanma emareleri göstermiştir. İtalya, İspanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler yaygın test gerçekleştirmek ve sosyal hayatı izole etmek gibi müdahalelerde geç kalınması sonucunda acı tablolarla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Bu durum ise bu ülkelerin kamu sağlığı politikalarının yetersizliğini gözler önüne sermiştir. Bu olumsuz tablonun bir yansıması olarak bazı Avrupa ülkelerinde huzurevlerinde kendi başlarına bırakılan çok sayıda yaşlının hayatını kaybetmesi ve kronik hastalığı olanların ve yaşlıların hastanelere kabul edilmemesi gibi gayri insani dramlar yaşanmıştır.¹¹⁹

Sağlık sisteminin tıkanması ile ilgili benzer haberler ABD’den de gelmiştir. Salgın karşısında ABD’nin açıkladığı ekonomik paketlerin büyüklüğünden ziyade ülkenin sağlık sisteminin kendisi büyük tartışma yaratmıştır. Dünyadaki en denge ve eşitsiz sağlık sistemlerinden birine sahip olan ABD koronavirüs salgınına karşı da yeterince hızlı ve etkili tedbirler alamamıştır. Nobel ödüllü iktisatçı Joseph Stiglitz de ABD’nin bu krizde üçüncü dünya ülkesi gibi hareket ettiğini ifade etmiştir.¹²⁰ ABD’de sağlık sistemi dar kapsamlıdır ve yoksulları dışlayıcı bir yapı üzerine kuruludur. Dünyanın uzak ara en pahalı sağlık sistemine sahip ülkesi olan ABD’de 27,5 milyon kişi sağlık güvencesine sahip değildir. Barack Obama sağlık sisteminden daha fazla vatandaşın yararlanabileceği ve sağlık sistemini belirli ölçüde de olsa daha eşitlikçi kılacak “Obamacare” ismiyle anılan bir sağlık reformunu 2010’da hayata geçirmişti.¹²¹ Ancak Trump başkan seçildikten sonra bu sağlık reformunda ciddi delikler açarak onu tanınmayacak hale getirmiştir.¹²² Kamu sağlık sistemi zayıf olan ve büyük ölçüde serbest piyasa güdümündeki bir sağlık sistemiyle salgınla mücadele etmeye çalışan ABD koronavirüs krizinde adeta bir

119 İspanya’da çalışanların salgın tehlikesine karşı huzur evini terk etmeleri sonucu yalnız başına bırakılan yaşlılar yataklarında hayatlarını kaybetmiştir. Fransada bir milletvekili yaşlı bakım evlerinde kalan birçok kişinin hastanelere kabul edilmediğini ve ölüme terk edildiğini açıklamıştır. İtalya’nın Lombardiya Bölgesi’nde sağlık çalışanları kendilerine hayatta kalma şansı en yüksek olan hastalara yoğun bakımda öncelik verilmesi yönünde baskı yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca bir belediye başkanı yaşlıların tedavi edilemediği için ölüme terkedildiklerinden şikayetçi olmuştur. Detaylar için bkz. Marta Rodriguez Martinez, “Coronavirus: Elderly Found ‘Dead and Abandoned’ in Spanish Nursing Homes”, Euronews, 24 Mart 2020; “Eric Ciotti Judges that the ‘Old Men’ of the Covid-19 Have been Killed”, Teller Report, 12 Nisan 2020; Lillo Montalto Monella “Coronavirus: Italy Doctors ‘Forced to Prioritise ICU Care for Patients with Best Chance of Survival’”, Euronews, 13 Mart 2020; Jason Horowitz, “Italy’s Health Care System Groans Under Coronavirus -a Warning to the World”, *The New York Times*, 12 Mart 2020.

120 “Top Economist: US Coronavirus Response is Like ‘Third World’ Country”, *The Guardian*, 22 Nisan 2020.

121 “Affordable Care Act (ACA)”, U.S. Centers for Medicare & Medicaid Services, <https://www.healthcare.gov/glossary/affordable-care-act>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

122 Amid Goldstein, “Republicans Knock Holes in Affordable Care Act but don’t Demolish the Law”, *The Washington Post*, 25 Aralık 2017.

kamu sağlığı krizi yaşamıştır. ABD’de yaşanan bu sistemik problemlerin önemli yansımaları olarak, koronavirüs belirtisi taşıyan bir gencin sigortası olmadığı gerekçesiyle hastaneden geri çevrilmesi ve hayatını kaybetmesi, bazı eyaletlerde tıbbi ekipman yetersizliği yaşanması ve sağlık çalışanlarının hastanelerin aşırı kapasitesinden şikayet etmesi gibi sorunlar kendini göstermiştir.¹²³ ABD Başkanlık seçimlerinde adaylıktan çekilen Bernie Sanders, salgından özellikle yoksulların ve işçilerin etkileneceğini ifade ederken ABD’de gerçekte bir sağlık sisteminin bulunmadığını, aslında sadece sigorta ve ilaç şirketlerinin kar amaçlı çıkarlarının egemen olduğu karmaşık bir sağlık kurumları ağının var olduğunu belirtmiştir.¹²⁴

Koronavirüs salgınıyla mücadelede ülkelerin yeterlilik düzeyi hususundaki en önemli ölçütlerden birisi yoğun bakım ünitesi sayısıdır. Bu noktada dikkate alınan temel gösterge ise 100 bin kişi başına düşen yoğun bakım yatak sayısıdır. Bununla birlikte bu salgından özellikle 65+ yaş nüfusun özellikle negatif etkilenmesi nedeniyle ülkelerin 65+ yaştaki bin kişi başına düşen yoğun bakım yatak sayısı daha anlamlı bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. 100 bin kişi başına düşen yoğun bakım yatak sayısı Türkiye’de (40) diğer ülkelere kıyasla oldukça yüksek bir düzeydedir. Bu oran ABD’de 34,7, Almanya’da 33,9, İspanya’da 9,7 ve İngiltere’de 6,6’dır.¹²⁵ 65+ yaş nüfusta bin kişi başına düşen yoğun bakım yatak sayısında ise görece genç bir nüfusa sahip olan Türkiye’nin diğer ülkeler arasındaki makas daha da açılmaktadır. Türkiye’de 65+ yaş nüfusta bin kişi başına düşen yoğun bakım yatak sayısı 465 iken bu rakam ABD’de 217, Almanya’da 150 ve İtalya’da 55’tir (bkz. Grafik 12).

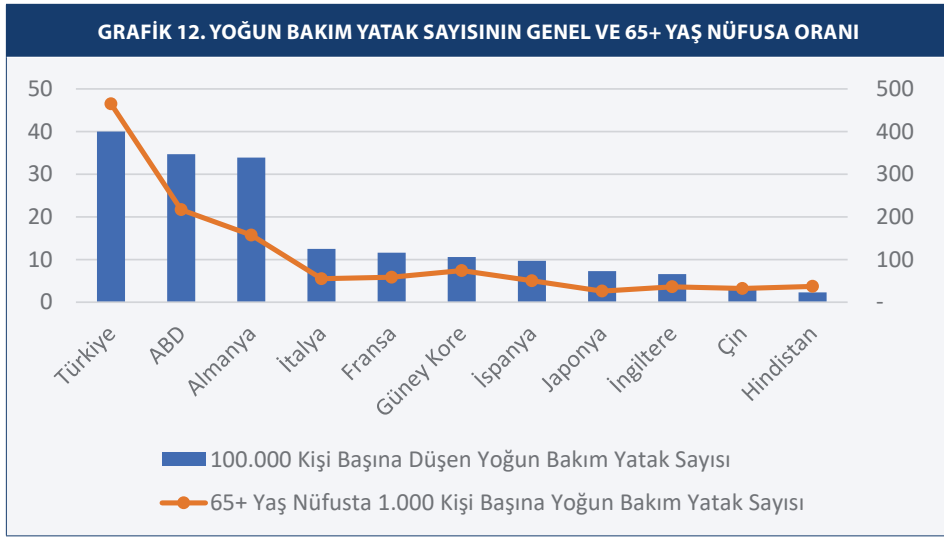
Salgına karşı alınan sıhhi önlemlerin ekonomik aktiviteyi ciddi şekilde daraltması, ülkeleri daha önce eşi benzeri görülmemiş büyüklükte kurtarma/teşvik paketleri açıklamaya itmiştir. Bu paketlerle ekonomik aktivitede yaşanan daralma sınırlanmaya, sıkıntı içindeki işletmeler ayakta tutulmaya ve tehlike altındaki istihdam piyasası korunmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede ABD 2,2 trilyon dolarlık devasa bir kurtarma paketini açıklarken Almanya 750 milyar avro, Fransa 345 milyar avro, İspanya 200 milyar avro tutarında ekonomik paket-

123 Paula Froelich, “17-Year-Old Dies of Coronavirus, was Turned away for Lacking Insurance”, *The New York Post*, 28 Mart 2020; Jessica Glenza, Ankita Rao ve Alexandra Villarreal, “It’s What was Happening in Italy’: The Hospital at the Center of New York’s Covid-19 Crisis”, *The Guardian*, 27 Mart 2020.

124 Bernie Sanders, “Bernie Sanders: The Foundations of American Society are Failing Us”, *The New York Times*, 19 Nisan 2020.

125 Sağlık ekipmanları sayılarıyla ilgili tek bir kaynaktan aynı yıla ait tutarlı veriler bulmak çok mümkün değildir. Bu nedenle burada paylaşılan rakamlar farklı yıllara aittir. Bu rakamlar genel resimi göstermesi açısından faydalı olmakla birlikte yıllar itibarıyla verilerde yaşanabilecek değişimler dikkate alınmalıdır. Detaylı bilgi için Grafik 12’deki Not 2’ye bakılmalıdır.

ler açıklamıştır. Nisan itibarıyla küresel ölçekte açıklanan ekonomik paketlerin toplam değeri 8 trilyon dolara yaklaşmıştır.¹²⁶ Açıklanan ekonomik paketlerin milli gelire oranı hususunda ise Almanya ve İtalya yüzde 30'lar ile ön plana çıkarken bu ülkeleri Japonya, İngiltere ve Fransa takip etmiştir (bkz. Grafik 13).¹²⁷ Ülkelerin açıkladığı ekonomik paketlerin detaylı bir analizi bu raporun Ekler bölümünde sunulmuştur.

Kaynak: Statista,¹²⁸ OECD¹²⁹ ve TRT Haber¹³⁰

Not 1: Sol eksen 100 bin kişi başına düşen yoğun bakım yatak sayısını gösterirken sağ eksen 65+ yaş nüfusta bin kişi başına düşen yoğun bakım yatak sayısını göstermektedir.

Not 2: ABD verileri 2009, Avrupa verileri 2012, Asya ve Almanya verileri 2017 ve Türkiye verileri 2019 içindir.

Ülkelerin ekonomik paketlerinin belirli bir kısmı fiili kamu harcamalarından ve vergi indirimlerinden oluşurken ciddi bir kısmı da vergi borcu ertelemeleri ve

126 Vitor Gaspar, W. Raphael Lam ve Mehdi Raissi, "Fiscal Policies to Contain the Damage from COVID-19", IMF Blog, 15 Nisan 2020.

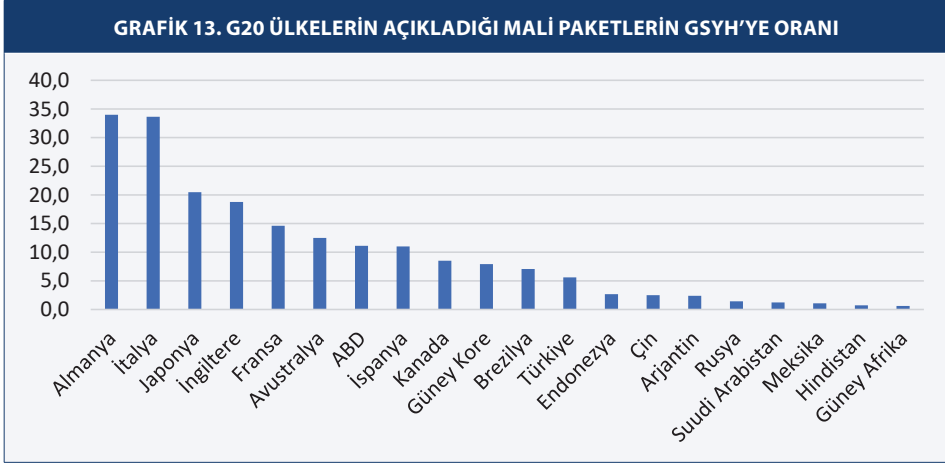
127 Bu noktada belirtmek gerekir ki ülkelerde ortanca (medyan) yaş, enfeksiyon oranları ve toplam vaka sayısındaki artış ile açıklanan ekonomik paketlerin büyüklüğü arasında güçlü bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bkz. Ceyhan Elgin, Gokce Basbug ve Abdullah Yalaman, "Economic Policy Responses to a Pandemic: Developing The Covid-19 Economic Stimulus Index", *Covid Economics: Vetted and Real Time Papers* 3, Ed. Charles Wyplosz, (CEPR Press, 2020), s. 40-54.

128 Niall McCarthy, "The Countries With The Most Critical Care Beds Per Capita", Statista, 12 Mart 2020.

129 "Population", OECD Data, <https://data.oecd.org/pop/population.htm>, (Erişim tarihi: 25 Nisan 2020); "Elderly Population", OECD Data, <https://data.oecd.org/pop/elderly-population.htm#indicator-chart>, (Erişim tarihi: 25 Nisan 2020).

130 "Ülke Ülke Yoğun Bakım Yatak Kapasitesi", TRT Haber, 24 Mart 2020.

kredi teminatlarından oluşmaktadır. Genel olarak bu paketlerin 3,3 trilyon dolarlık kısmı gerçekleştirilen kamu harcamaları ve vazgeçilen kamu gelirlerinden müteşekkil iken, 1,8 trilyon doları kamu kredi mekanizmaları ve sermaye enjeksiyonu, 2,7 trilyon dolarlık kısmı da teminatlardan oluşmuştur.¹³¹

Kaynak: IMF, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı ve TÜİK

Gelişmiş ülkelerin sunduğu mali teşviklerin oranı çift haneli rakamlarda olmakla birlikte bunların tamamının doğrudan sunulan nakdi destekler olduğu düşünülmemelidir. Kamunun verdiği doğrudan nakdi desteklerin (gerçekleştirilen fiili harcamalar ve vazgeçilen vergi gelirleri) milli gelire oranı ABD’de yüzde 6,9, Almanya’da yüzde 4,4, İngiltere’de yüzde 3,1 ve İtalya’da yüzde 1,2 seviyesindedir.¹³² Bu ülkelerde verilen teşviklerin ciddi bir bölümü kredi, sermaye takviyesi ve kredi garantisi şeklinde gerçekleştirilmektedir.

Salgına karşı önlemleri en erken alan ülkelerden birisi Türkiye olmuştur.¹³³ Türkiye, salgının başlarında görece hızlı bir şekilde Çin ile olan uçuşları durdurmuş ve İran’a olan sınırları kapatmıştır. Hükümet salgın tehlikesine karşı 18 Mart’ta 100 milyar TL’lik bir ekonomik paket açıklamıştır.¹³⁴ Daha sonra yürürlüğe sokulan ek paketlerle toplam paket büyüklüğü önce 200, sonra 240 milyar

131 “Fiscal Monitor - April 2020”, IMF, <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2020/04/06/fiscal-monitor-april-2020>, (Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020).

132 “Fiscal Monitor - April 2020”, IMF.

133 Türkiye’nin koronavirüs salgını ile ekonomik mücadele konusunda attığı adımlarla ilgili daha detaylı bilgiler ve analizler aşağıdaki beşinci kısımda paylaşılmıştır.

134 Mümin Altaş, “Hükümet 100 Milyar Liralık ‘Ekonomik İstikrar Kalkanı’ Paketini Açıkladı”, AA, 18 Mart 2020.

TL'ye ulaşmıştır.¹³⁵ Paketlerde genel olarak salgından özellikle olumsuz etkilenen sektörlerde Nisan, Mayıs ve Haziran aylarına dönük muhtasar vergi ödemeleri, KDV vergisi ve SGK prim ödemelerinin altı ay ertelenmesi, iç hava yolu taşımacılığında KDV oranının yüzde 1'e düşürülmesi, Halkbank'ta esnaf ve sanatkarların kredi borçlarının faizsiz ertelenmesi, Kredi Garanti Fonu limitinin iki katına çıkarılması yer almıştır. İşletmeler için kısa çalışma ödeneğinin kolaylaştırılması, asgari ücret desteğinin sürdürülmesi, ihtiyaç sahibi ailelere 4,3 milyar TL'lik nakdi yardım, emekli aylıklarının kısmen artırılması gibi destekler getirilmiştir.¹³⁶ Koronavirüs salgınının ekonomi üzerindeki etkilerinin görülmeye başlandığı Mart ve Nisan aylarında piyasaları rahatlamaya yönelik olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) politika faizini toplamda 200 baz puan aşağıya çekme kararı almıştır. TCMB faiz indirimlerinin yanı sıra açık piyasa işlemleri, reeskont kredileri ve swap ihaleleri yoluyla da hem finans sektörüne hem de reel sektöre likidite desteği sunmuştur.¹³⁷

Likidite imkanları artmasına ve politika faiz oranı düşmesine rağmen, bazı özel bankaların –özellikle de yabancı menşeli olanların– bu süreçte reel sektöre kredi verme konusunda çekingen davrandıkları görülmüştür. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu da (BDDK) bankaları kredi vermeye teşvik etmek için aktif rasyosu hesaplama yönteminde değişikliğe gitmiştir. Ancak özel bankaların bu yeni düzenlemenin etrafından dolanmak için ilave fonlamaya ihtiyaç duymayan garanti müşteri kitlelerine ve devlet iç borçlanma senetlerine yöneldikleri görülmüştür. Bu gelişmeler, başta TCMB olmak üzere ilgili ekonomi kurumlarının reel sektöre doğrudan fonlama sağlayabilmesi bakımından gelişmiş bir sermaye piyasasına sahip olmanın ne derece önemli olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Büyük ölçüde bankacılık sektörüne dayalı bir finans sektörü Türkiye'nin ihtiyaçlarına uzunca bir süredir cevap verme konusunda yetersiz kalmaktadır.

ABD'de ilk vaka 22 Ocak gibi çok erken bir tarihte tespit edilmesine rağmen salgın için gerekli önlemlerin yeterince alınmaması tartışma yaratmıştır. Özellikle salgın karşısında Başkan Trump'ın ihmalkar ve umursamaz bir tavır içinde olması eleştiri oklarının kendisine yönelmesine neden olmuştur. Ancak salgının yıkıcı

135 "Ekonomik İstikrar Kalkanı Adımlarının Maddi Tutarı 240 milyar TL'ye Ulaştı", *Yeni Şafak*, 13 Mayıs 2020; Merve Özlem Çakır, "Bakan Albayrak: Ekonomik İstikrar Kalkanı Kapsamında Atılan Adımların Tutarı 200 Milyar Liraya Ulaştı", AA, 25 Nisan 2020.

136 Altaş, "Hükümet 100 Milyar Liralık 'Ekonomik İstikrar Kalkanı' Paketini Açıkladı".

137 "Koronavirüsün Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan İlave Tedbirlere İlişkin Basın Duyurusu", TCMB, Sayı: 2020-2021, 31 Mart 2020; "Koronavirüsün Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan İlave Tedbirlere İlişkin Basın Duyurusu", TCMB, Sayı: 2020-2022, 17 Nisan 2020.

etkileri görülmeğe başlanınca kapsamlı önlemler alınmaya başlanmıştır. Trump 13 Mart'ta ülkede ulusal acil durum ilan ederek federal hükümete ve eyaletlere 50 milyar dolara varan kaynak aktarımı yapılacağını açıklamıştır.¹³⁸ İlk önce Çin ve İranda bulunanların ülkeye girişi yasaklanırken 16 Mart itibarıyla AB ve İngiltere'ye uçuşlar askıya alınmış, 18 ve 20 Mart'ta Kanada ve Meksika ile kara sınırları kapatılmıştır.¹³⁹ Ekonomik önlemler kapsamında da Senato 2 trilyon dolar değerindeki ülke tarihin en büyük kurtarma paketini 26 Mart'ta onaylamıştır. 24 Nisan'da küçük işletmeler için 484 milyar dolarlık bir paket daha yürürlüğe sokulmuştur. Fed iki acil toplantı sonucu faizleri sıfır seviyelerine indirmiştir. Fed'in ilk tepkisi finansal sisteme 1,5 trilyon dolar likidite sunmak olmuştur. Fed daha sonra 700 milyar dolarlık niceliksel genişleme programı ile birlikte sınırsız varlık alımı yapacağını açıklamıştır. Ayrıca 9 Nisan'da küçük ve orta ölçekli işletmeler ile eyaletler ve yerel yönetimler için 2,3 trilyon dolarlık bir kredi paketi açıklanmıştır.¹⁴⁰

Öte taraftan tüm dünyanın koronavirüs salgınıyla mücadele ettiği bir ortamda ABD'nin, Almanya'da aşı çalışmalarını gerçekleştiren bir şirket ile gizli pazarlıklar yapması büyük tepki toplamıştır. İddiaya göre Trump, Alman biyoteknoloji firması CureVac firmasına geliştirmeye çalıştığı aşının tüm haklarını ABD'ye vermesi karşılığında 1 milyar dolar teklif etmiştir.¹⁴¹ Bu iddia karşısında Alman ekonomi bakanı "Almanya satılık değildir" sözü ile ABD'ye tepkisini dile getirmiştir.¹⁴² 2 Mart'ta Washington'da Trump ve Başkan Yardımcısı Mike Pence ile görüşen CureVac'ın CEO'su Daniel Menichella, 11 Mart'ta görevden alınmıştır.¹⁴³ Ayrıca Washington yönetimi koronavirüs salgınına Çin'e karşı ekonomik kazançta çevirmenin hesabı içerisinde olduğu için de eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁴⁴

Ekonomik anlamda koronavirüs salgınına karşı hızlı reaksiyon gösteren ülkelerden biri olan Almanya 750 milyar avroluk bir ekonomik paket açıklamıştır.¹⁴⁵

138 Dan Mangan ve Christina Wilkie, "Trump Declares National Emergency over Coronavirus", CNBC, 13 Mart 2020.

139 "Coronavirus: Travel Restrictions, Border Shutdowns By Country", Aljazeera, 24 Nisan 2020.

140 "Federal Reserve Takes Additional Actions to Provide up to \$2.3 Trillion in Loans to Support the economy", Board of Governors of the Federal Reserve System, 9 Nisan 2020.

141 "Germany is Not for Sale': Berlin Condemns U.S. Attempt to Buy Rights to Coronavirus Vaccine", *Spiegel*, 16 Mart 2020; Ben Adams, "Trump Tries to Lure Curevac to Make a 'U.S. Vaccine,' but German Government Steps in", *FierceBotech*, 16 Mart 2020.

142 "Germany is Not for Sale': Berlin Condemns U.S. Attempt to Buy Rights to Coronavirus Vaccine".

143 Katrin Bennhold ve David E. Sanger, "U.S. Offered 'Large Sum' to German Company for Access to Coronavirus Vaccine Research, German Officials Say", *The New York Times*, 15 Mart 2020.

144 "Wilbur Ross says Coronavirus could Boost US Jobs", BBC, 31 Ocak 2020.

145 Michael Nienaber, "Germany Launches 750 Billion Euro Package to Fight Coronavirus", Reuters, 13 Mart 2020.

Paket kapsamında hükümet çalışanların işlerini kaybetmelerinin önüne geçmek için 10 milyar avro kaynak ayırmıştır. İngiltere’de ise hükümet toplamda 350 milyar sterlin büyüklüğünde iki ekonomik paket açıklamıştır. İlk pakette küçük şirketlerin finansal olarak desteklenmesi, vergi ertelemeleri, kredi ve teminatlar yer almıştır. Bu paketten birkaç gün sonra çalışanların maaşının yüzde 80’inin (üst limit 2.500 sterlin) kamu tarafından ödenmesi uygulaması ile KDV ve gelir vergisi ertelemelerini içeren bir paket daha açıklanmıştır.¹⁴⁶

Koronavirüs salgınının Avrupa’daki ilk ciddi sonuçlarının görüldüğü ülke olan İtalya’da hükümet 750 milyar avroluk bir ekonomik paket açıklamıştır. Pakette küçük ve orta boy şirketlere maddi yardımlar, istihdamın korunması için destekler ve vatandaşların vergi ödemelerinin ertelenmesi ile ihracatın devam etmesine yönelik önlemler yer almıştır.¹⁴⁷ Salgın öncesinde İtalya hem işsizlik oranları hem de kamu borcu ile diğer Avrupa ülkelerinden daha kötü durumdaydı. Salgınla mücadele konusunda İtalya AB’den korona tahvili çıkarmasını talep etmesine rağmen kuzey ülkelerinin itirazları nedeniyle bu talep kabul edilmemiştir. Aslında İspanya ve Fransa da İtalya’nın bu talebini desteklemiş ancak AB bu konuyu görüşmek üzere birkaç defa toplanmasına rağmen bir sonuca varılamamıştır. Genel olarak AB salgınla mücadele çerçevesinde İtalya gibi üye ülkelerin taleplerini karşılama konusunda epey gönülsüz ve pasif kalmıştır. Bu noktada AB’nin daha sonra İtalya’dan özür dilediğini de belirtmek gerekir.¹⁴⁸

Salgının ekonomik tahribatını azaltma yolunda Avrupa Merkez Bankası (AMB), 12 Mart’ta 120 milyar avroluk tahvil alım ve kredi programını, 18 Mart’ta da 750 milyar avroluk “Pandemi Acil Satın Alma Programı”nı açıklamıştır. Ayrıca üye ülkelerin aşmamakla yükümlü olduğu kamusal harcama limitini yürürlükten kaldırmıştır. Bunun yanı sıra üye ülkelere Avrupa İstikrar Mekanizması (EMS) kurtarma fonundan GSYH’nin yüzde ikisi oranında kredi kullanma imkanı sağlanmıştır. Ayrıca üye ülkelerin salgınla mücadelesine destek olmak amacıyla AB Maliye Bakanları 8 Nisan’da toplanarak 540 milyar avro tutarında bir kurtarma paketi açıklamıştır. Avrupa Parlamentosu üye ülkelerin sağlık sistemlerini doğrudan desteklemek amacıyla 3,1 milyar avro tutarında bir kaynağa onay vermiştir. Söz konusu tutarın acil olarak maske, solunum cihazı ve tıbbi ekipman satın alımı,

146 Tim Ross ve David Goodman, “U.K. Releases ‘Wartime’ Funding to Save Economy from Virus”, Bloomberg, 17 Mart 2020; Richard Partington, “UK Government to Pay 80% of Wages for Those Not Working in Coronavirus Crisis”, *The Guardian*, 20 Mart 2020.

147 “Italy ups Coronavirus Stimulus Spending to €750 Billion - Nearly half its GDP”, Euronews, 7 Nisan 2020.

148 Joanna Gill, “EU Commission President Offers ‘Heartfelt Apology’ to Italy, as Meps Debate Coronavirus Response”, Euronews, 16 Nisan 2020.

geçici hastane kurulumu, ilave sağlık uzmanı alımı ve gerektiğinde hastaların diğer ülkelere taşınması gibi önlemleri kapsadığı belirtilmiştir.¹⁴⁹

Ortak korona tahvili çıkarılmasına yönelik sonuç alınamasa da haftalar süren tartışmaların ardından AB ülkeleri ilave bir kurtarma paketi konusunda Mayıs'ın sonu itibarıyla bir anlaşmaya varmışlardır. Toplamda 750 milyar avro tutarındaki kurtarma paketinin 500 milyarlık kısmının hibe, geriye kalan 250 milyar avroluk kısmının ise kredi olarak verilmesi yönünde karar alınmıştır. AB içerisinde koronavirüsten en fazla etkilenen iki ülkeden İtalya'ya 81,8 milyar avro, İspanya'ya ise 77,3 milyar avro hibe sağlanması planlanmaktadır. Bu paket, AB'nin büyük bir güç kaybı ve güven erozyonu yaşamasının şimdilik önüne geçmeye yönelik olarak adeta bir can simidi vazifesi görmüştür.¹⁵⁰ Ancak, AB ekonomisinin 2020'de çok sert bir daralma yaşayacağı beklentileri dikkate alındığında, AB'nin GSYH'sinin yüzde 5,25'ine karşılık gelen bu yeni paketin ekonomik aktiviteyi canlandırma noktasında ne kadar yeterli olacağına yönelik olarak büyük soru işaretleri bulunmaktadır.¹⁵¹

AB aldığı ekonomik önlemlerin yanı sıra şirketlerin "yabancılar" tarafından satın alınmasını engelleyeceğine yönelik sinyaller vermiştir. AB Komisyonu Başkan Yardımcısı Margrethe Vestager, Çin'in Avrupalı şirketleri "ele geçirmesi" tehdidine karşılık olarak şirket hisselerinin hükümetler tarafından satın alınması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵² Bu yönde bir açıklama da Almanya'dan gelmiştir. Hükümet, Alman şirketlerinin daha önce yaşadıkları deneyimlerden yola çıkarak koronavirüs krizinde zora giren Alman şirketlerin yabancılar tarafından satın alınmasının önüne geçmek için gerekli önlemleri alacaklarını açıklamıştır.¹⁵³

İspanya'da hükümet acil olarak 14 milyar avroluk bir paket duyurmuş sonrasında 200 milyar avro tutarında ilave bir kurtarma paketi daha açıklamıştır. Pakette işletmelere likidite ve 100 milyar avroluk kamu garantisi sağlanması ön plana çıkmıştır. İspanya'da hükümet ülkedeki tüm özel hastaneleri ve sağlık hizmeti sunan kurumları geçici olarak kamulaştıracığını ifade etmiş, fabrikalar ve enerji dağıtım hizmetini sunan şirketler için de kamulaştırma hak-

149 "COVID-19: MEPs Free up over €3 Billion to Support EU Healthcare Sector", European Parliament, 17 Nisan 2020.

150 Nurullah Gür, "AB Direkten Döndü", *Sabah*, 31 Mayıs 2020.

151 Sony Kapoor, "This isn't Europe's 'Hamilton' Moment", *Politico*, 22 Mayıs 2020; Nouriel Roubini ve Brunello Rosa, "Europe's Non-Hamiltonian Muddle", Project Syndicate, 1 Haziran 2020.

152 Darren McCaffrey, "European Countries Need to Protect Their Companies from Chinese Takeovers, Says EU Commissioner", *Euronews*, 13 Nisan 2020.

153 Thomas Escritt ve Christoph Steitz, "Germany will Block Foreign Takeovers to Avoid Economy Sell-Out", *Reuters*, 20 Mart 2020.

kının saklı olduğunu açıklamıştır.¹⁵⁴ Benzer şekilde Fransa da krizden etkilenen büyük şirketlerin gerekirse kamulaştırılabileceğini belirtmiştir.¹⁵⁵ Salgınla mücadelede 45 milyar avroluk harcama paketi açıklayan Fransız hükümeti, ilave olarak şirketlere 300 milyar avroya kadar banka garantisi sunacağını ifade etmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Macron savaşta olduklarını söyleyerek¹⁵⁶ alınan olağanüstü önlemlerin normal olduğunu belirtmiştir. Fransa Maliye Bakanı Bruno Le Maire de 2020’de ekonominin yüzde 8 küçüleceğini tahmin ettiklerini açıklamıştır.¹⁵⁷

Brezilya’da Başkan Jair Bolsonaro salgını hafife almış hatta “Brezilya Durmaz” sloganı ile vatandaşların normal hayatlarına devam etmesini teşvik etmiştir.¹⁵⁸ Öte yandan hükümet yaşanan krizle mücadele çerçevesinde şirket vergilerini ertelemiş, işçilerin kıdem tazminatına erişimini kolaylaştırmış ve sosyal yardım ödemelerini artırmıştır. Ekonomik paketin büyüklüğü ise toplamda 30 milyar dolar olmuştur.

Salgının Çin’den sonra hem vaka hem de vefat olarak başlangıçta en çok artış gösterdiği yer İran olmuştur. Uzun bir süredir ABD yaptırımlarına maruz kalan İran, hastalığın yayılma sürecinde Çin ile kurduğu ekonomik ve siyasi ilişkileri hemen kesmeye yanaşmamıştır. Salgının etkileri görülmesine rağmen Tahran yönetimi, dini öneminden dolayı Kum şehrini ziyarete gelenlere yönelik herhangi bir kısıtlamaya gitmemiştir. İran böylece salgının başlangıcında genel manada ihtiyatsız bir tutum benimsemiştir. Vaka sayısının hızla artması üzerine ise 1979 Devrimi’nden sonra uzak durduğu ve hiçbir şekilde destek istemediği IMF’den salgınla mücadele için 5 milyar dolar talep etmiştir.¹⁵⁹ Koronavirüs krizini yönetmekte başarısız görünen Tahran yönetimi, süregelen ağır yaptırımların yanında düşen petrol fiyatlarından da olumsuz etkilenmiştir.

Körfez İşbirliği Konseyi’nin (GCC) gerek nüfus gerekse ekonomi boyutlarında en büyük ülkesi olan Suudi Arabistan hem vaka hem de vefat sayısı itibarıyla salgından en çok etkilenen körfez ülkesi olmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri ise

154 Adam Payne, “Spain Has Nationalized all Of its Private Hospitals as The Country Goes into Coronavirus Lockdown”, *Business Insider*, 16 Mart 2020.

155 “France Could Nationalize Big Companies if Necessary: Finance Minister”, Reuters, 17 Mart 2020.

156 “We are at War’ against Virus, Says Macron”, *Financial Times*, 16 Mart 2020.

157 Leigh Thomas, “French Economy to Contract 8% This Year as Lockdown Extended: Minister”, Reuters, 14 Nisan 2020.

158 Jon Lee Anderson, “In Brazil, Jair Bolsonaro, Trump’s Close Ally, Dangerously Downplays the Coronavirus Risk”, *The New Yorker*, 1 Nisan 2020.

159 Dr. Mohammed Sulam, “IMF Loan Request Exposes Severity of Iran’s Financial Crisis”, Arab News, 16 Mart 2020.

ikinci sırada gelmektedir. Bu ülkeleri sırasıyla Katar, Kuveyt, Bahreyn ve Umman izlemektedir. Salgın sürecinde olası bir gıda krizinin yaşanmaması amacıyla Körfez İşbirliği Konseyi gıda arz güvenliği için ortak bir ağ kurulmasını onaylamıştır.¹⁶⁰ Körfez ülkelerinin otoriter yapıları salgınla mücadele sürecinde karar almalarını hızlandıran bir etken olmuştur. Bu ülkelerde seyahat yasakları, kapalı mekanların kapatılması ve okulların tatil edilmesi gibi önlemler alınmış ve sosyal izolasyon güçlü bir biçimde uygulamıştır. Suudi Arabistan umre vizelerini askıya almış ve sonrasında Mekke ve Medine’de vakit ve cuma namazlarının toplu kılınmasını yasaklamıştır.¹⁶¹

Salgın Körfez ülkelerinin nüfusunun ciddi bir kısmını oluşturan ve Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden gelen göçmen işçilerin sosyoekonomik hayatını özellikle olumsuz etkilemiştir.¹⁶² Alınan seyahat yasakları ve sokağa çıkma kısıtlamaları gibi önlemler nedeniyle göçmenler ülkeden ayrılamamakta ve gelirlerinden yoksun bir şekilde ve sağlıksız koşullarda hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.¹⁶³ Bu durum da işçileri salgına karşı özellikle zayıf bırakmaktadır.¹⁶⁴ Bu genel çerçeve ile uyumlu bir şekilde, 3 Nisan itibarıyla Suudi Arabistan’da vakaların yarısından fazlasını yabancılar (Suudi olmayanlar) oluşturmuştur.¹⁶⁵ Ayrıca işçilerin kazançlarından yoksun kalmaları kendi ülkelerinin önemli bir gelir kalemi olan işçi dövizleri hususunda da kayıplar yaşamasına neden olmuştur.

Körfez ülkelerinin ekonomisi hem salgın hem de petrol fiyatlarında yaşanan düşüş dolayısıyla sarsılmıştır. Körfez ülkelerinin bütçe açığı vermemeleri için petrol fiyatının bulunması gereken en düşük seviye, kriz sürecinde petrol fiyatının geldiği 20-30 dolarlar düşünüldüğünde oldukça yüksek kaçmaktadır (bkz. Grafik 14).

160 “GCC to Create Food Supply Safety Network”, *Asharq al-Awsat*, 16 Nisan 2020.

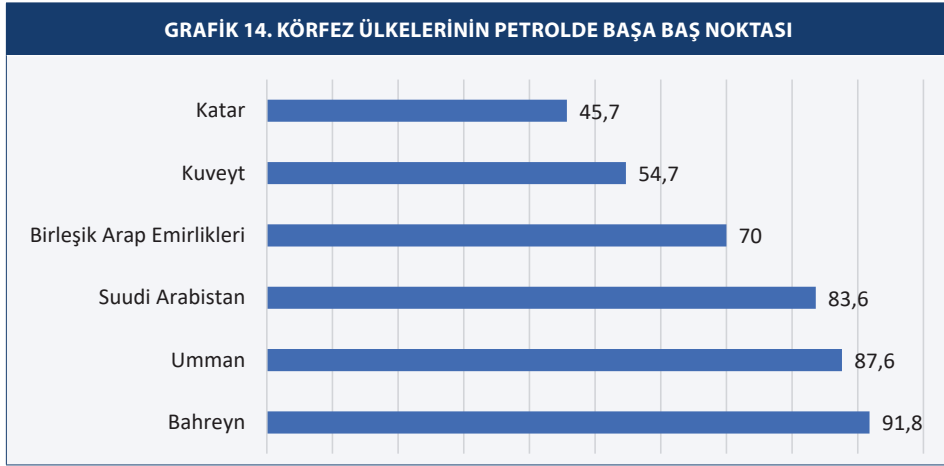
161 “Coronavirus: Saudi Arabia Suspends Prayers in Holy Mosques of Mecca and Medina”, *Middle East Eye*, 19 Mart 2020.

162 Suudi Arabistan’da nüfusun yaklaşık yüzde 30’u, Kuveyt’te yüzde 68’i, Katar’da yüzde 91’i, Bahreyn’de yüzde 52’si ve Umman’da yüzde 40’ı yabancı işçilerden oluşmakta ve bunların büyük çoğunluğu inşaat, perakende, konaklama ve ulaşım gibi hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Bkz. “Körfez Ülkeleri Koronavirüsle Savaşına Devam Ediyor”, *Asharq al-Awsat*, 17 Nisan 2020.

163 Ben Hubbard, “Coronavirus Fears Terrify and Impoverish Migrants in the Persian Gulf”, *New York Times*, 13 Nisan 2020.

164 Alexander Cornwell, “Gulf’s Migrant Workers Left Stranded and Struggling by Coronavirus Outbreak”, *Reuters*, 14 Nisan 2020; “Migrant Workers Face Predicament in Persian Gulf Countries amid Pandemic”, *Press TV*, 15 Nisan 2020.

165 “Saudi Health Ministry Announces 206 New Cases of Coronavirus”, *Arab News*, 5 Nisan 2020.

Kaynak: "Breakeven Oil Prices", IMF, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2020).

2017'de 10 OECD ülkesi ile Rusya'nın da dahil olduğu 14 OECD üyesi olmayan ülke tarafından kurulan OPEC+¹⁶⁶ koronavirüs krizi sürecinde petrol fiyatlarında yaşanan düşüşü kontrol altına alamamıştır. Üstelik Suudi Arabistan öncülüğündeki OPEC ile Rusya arasında 5 Mart 2020'de Viyana'da düzenlenen toplantıda yaşanan anlaşmazlık da petrol fiyatlarında yaşanan düşüşü hızlandırmıştır. OPEC+ ülkeleri daha sonra üretimin kısılması konusunda aralarında anlaşmaya varsa da petrol fiyatlarını kontrol altına almayı başaramamışlardır. Petrol fiyatlarında yaşanan dramatik düşüşün Körfez ülkelerinde bütçe açığını GSYH'nin yüzde 10-12'si civarına yükseltebileceği düşünülmektedir.¹⁶⁷

Salgın sürecinde emtia fiyatlarının ciddi düzeyde düşmesi, Latin Amerika ülkelerinin yanı sıra ihracatta emtia satışına önemli düzeyde bağımlılığı olan birçok Afrika ülkesini olumsuz etkilemiştir. Nitekim IMF'nin gelişmekte olan ülkelere için ayırdığı fona 24 Nisan itibarıyla en çok başvuru 24 ülke ile Afrika'dan gelmiş ve sadece Afrika ülkelerine ayrılan fonun miktarı 3,06 milyar SDR (4,15 milyar dolar) olmuştur.¹⁶⁸ Ayrıca IMF İcra Kurulu, büyük çoğunluğu Afrika ülkelerinden oluşan 25 ülke için "acil borç yardımı" uygulamasını onaylamıştır.¹⁶⁹

Ülkelerin açıkladıkları ekonomik paketlerin yanı sıra IMF ve Dünya Bankası da kendi yardım paketlerini açıklamışlardır. Dünya ekonomisinin 1929'daki Büyük Buhran'dan daha ağır bir tablo ile karşı karşıya kalacağını be-

166 Jake Cordell, "6 Things You Need to Know About OPEC+", *The Moscow Times*, 4 Aralık 2019.

167 Nasser Saidi, "The Arab World's Perfect COVID-19 Storm", Project Syndicate, 24 Mart 2020.

168 "COVID-19 Emergency Financial Assistance Tracker: Emergency Financing by Region", IMF, 24 Nisan 2020.

169 "IMF Executive Board Approves Immediate Debt Relief for 25 Countries", IMF, 13 Nisan 2020.

lirten IMF¹⁷⁰ 1 trilyon dolar kredi kapasitenin kullanıma hazır olduğunu ve 50 milyar dolarlık acil durum finansmanına sahip olduğunu açıklamıştır. Dünya Bankası da salgın tehlikesi karşısında en yoksul ülkelerin borçlarının askıya alınmasını talep etmiştir. Dünya Bankası ayrıca ülke ve şirketler için 14 milyar dolarlık bir hızlı finansman paketi açıklamıştır.

Dünyanın hazırlıksız yakalandığı koronavirüs krizi olağanüstü durumlarda devlet kapasitesinin ne kadar önemli olduğunu net bir şekilde göstermiştir. Keza bu salgın sağlık ve gıda sektörlerinin ne kadar kritik ve temel sektörler olduğunu gözler önüne sermiştir.

170 Gita Gopinath, "The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression", IMF Blog, 14 Nisan 2020.

KORONAVİRÜS SONRASI KÜRESEL EKONOMİK SİSTEMDE DEĞİŞİM RÜZGARI¹⁷¹

Koronavirüs salgınının küresel ekonomi üzerinde kısa vadede ne ölçüde tahribat meydana getireceği ve ekonomik toparlanmanın ne şekilde gerçekleşebileceği ile ilgili birçok belirsizlik bulunmaktadır. Buna rağmen, koronavirüs krizinin uzun vadede küresel ekonomide büyük değişimlere neden olabileceği aşıkardır. Ancak salgının tek başına bir faktör olarak yeni trendler üretmekten ziyade, mevcut bazı trendleri daha keskin hale getirebileceği ve/veya başka faktörlerle etkileşim içerisine girerek çarpan etkisiyle bazı değişimleri tetikleyebileceği söylenebilir.

Salgın hastalıklar, dünya tarihinde siyasi ve ekonomik düzlemde dramatik kırılmalara yol açabilen bir faktör olarak dikkat çekmektedir.¹⁷² Örneğin Kara Veba'nın Avrupada nüfus ve emek piyasası üzerindeki sarsıcı etkileri¹⁷³ feodalizmin çöküşü hızlandırmıştır.¹⁷⁴ Kara Vebadan iki yüz yıl sonra Avrupa bu sefer “virüsü taşıyan aktör” olarak karşımıza çıkmıştır. Avrupalıların İnka ve Aztek gibi iki imparatorluğu dize getirerek Güney ve Orta Amerika'yı kontrol altına almasında vi-

171 Bu bölüm büyük ölçüde aşağıdaki makalenin iskeleti üzerinden geliştirilmiştir:

Nurullah Gür, “Kovid-19 Sonrası Küresel Ekonomik Sistemde Neler Değişebilir?”, AA Analiz, 7 Nisan 2020.

172 Abdurrahman Babacan, “Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Kovid-19 ve Küresel Siyaset”, AA Analiz, 22 Nisan 2020.

173 Şevket Pamuk, “The Black Death and the Origins of the ‘Great Divergence’ Across Europe 1300–1600”, *Euro-pean Review of Economic History*, Cilt: 11, Sayı: 3, (2007) s. 289-317. Nico Voigtländer ve Hans-Joachim Voth, “The Three Horsemen of Riches: Plague, War, and Urbanization in Early Modern Europe”, *Review of Economic Studies*, Cilt: 80, Sayı: 2 (2013), s. 774-811.

174 Daron Acemoglu ve James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, (Crown Books, New York: 2012).

rüsler de önemli bir rol oynamıştır. Çiçek hastalığına ve kızamığa karşı bağışıklığı olmayan yerlilerin bu hastalıkların virüslerini taşıyan Avrupalılarla karşılaşmaları oldukça ölümcül olmuştur.¹⁷⁵

Dünyanın her köşesine yayılan, iş ve ticaret hayatını durma noktasına getiren ve birçok ülkede önemli siyasi yansımaları olabilecek böylesi bir salgının küresel ekonomik sistemi etkilememesi mümkün değildir.¹⁷⁶ Ancak değişimin kısa vadede kendini hissettireceği beklentisine kapılmak doğru değildir. Sistemik değişimler uzun bir sürede gerçekleşir. Salgın sonrasında üretimden çalışma modellerine, ekonomi politikalarından uluslararası kurallara kadar farklı alanlarda hissedilecek değişimler zamana yayılarak kendilerini hissettirecektir. Ekonomik davranışlarımızdan bazıları çok hızlı değişirken, bazılarının değişmesi uzun süre alacaktır. Ekonomik maliyetlerin etkisinin siyaset arenasına yansması ise hemen görülmeyebilir. Koronavirüs, halihazırda 2008'deki küresel finans krizinden beri devam eden bazı sorunların mutasyona uğramasına neden olabilir. Bununla birlikte koronavirüsün bazı etkileri zamanla farklı faktörler ve sorunlarla etkileşime girerek şu anda öngöremediğimiz sonuçlar doğurabilir.

Küresel ekonomik yapıyı ilgilendiren temel meselelerde ortaya çıkabilecek olası değişiklikleri analiz ederken sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden ve teorilerinden yararlanılması gerekmektedir. Bire bir karşılaştırma yapmak çok mümkün olmasa da geçmişte yaşanan büyük şokların küresel ekonomide oluşturduğu kırılmaları görmek için tarihsel deneyimlerin de hesaba katılması, gelecekle ilgili projeksiyon yaparken oldukça faydalı olacaktır. Ancak teorik bilgilerin ve tarihsel deneyimlerin de belli ölçülerde yetersiz kalacağına altı çizilmelidir. Dolayısıyla raporun bu kısmında yapılan analizin bazı noktalarının spekülatif olması kaçınılmazdır.

Küresel Hegemonya Mücadelesi: Dünya genelinde büyük bir salgına dönüşen koronavirüs, ABD ve Çin arasında bir süredir devam eden küresel hegemonya mücadelesinin gidişatını etkileyebilecek büyüklükte bir vakadır. Bu küresel sorun, iki süper güç arasındaki mücadelenin akıbeti üzerinde önemli düzeyde bir belirleyiciliğe sahip olacak bir sınav mahiyetindedir. Bu sınavın hem ulusal ve hem de küresel ayağı bulunmaktadır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bu iki ülkenin salgınla mücadele konusunda kendi sınırları içerisinde gösterdikleri performans,

175 Jared M. Diamond, *Guns, Germs and Steel: A Short History of Everybody for the Last 13,000 Years*, (Random House, 1998).

176 Yukarıda belirtildiği üzere salgın hastalıklar tek başına büyük trendler meydana getirmeyebilirler. Ancak Kara Veba ve Amerika kıtasının sömürgeleştirilmesi örneklerinde görüldüğü üzere, virüslerin etkileri başka faktörlerle etkileşime girerek büyük ölçekte değişimlere neden olabilmektedir.

iç siyasetin gidişatı açısından oldukça belirleyici olacaktır. Virüsle mücadelede içeride başarı yakalayamadığınız durumda salgınla küresel mücadelenin ana aktörü olmanız oldukça zorlaşır.

Çin'in iç siyaset boyutuyla ilgili şu aşamada iki avantajının olduğu görülmektedir. İlk olarak, Pekin hükümetinden gelen açıklamalar dikkate alındığında Çin'in kendi sınırları içerisinde salgını kontrol altına alma konusunda önemli mesafe kat ettiği anlaşılmaktadır. Çin'de ortaya çıkan yeni vakaların yurt dışı kaynaklı olduğu belirtilmektedir. İkinci olarak, ülke yönetiminin rakipsiz sahibi olan Çin Komünist Partisi'nin içeride siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı kontrol altında tutma anlamında daha kolay mesafe alabileceği düşünülmektedir. Ancak Çin'in sahip olduğu düşünülen bu iki avantajla ilgili bir garantinin olmadığına altının çizilmesi gerekmektedir. Çin'in bu süreç boyunca koronavirüsle ilgili yaptığı açıklamaların ne derece doğru olduğuna yönelik uluslararası kamuoyunda ciddi şüpheler bulunmaktadır.¹⁷⁷ Bununla birlikte salgının ikinci dalgasının gerçekleşmesi durumunda,¹⁷⁸ Çin'in yeni dalgadan siyasi ve sosyal olarak nasıl etkilenebileceğini bugünden kestirebilmek çok mümkün değildir. Salgından en fazla etkilenen ülke olan ABD'deki iç duruma baktığımızda, Amerikan sağlık sisteminin kapasitesi ve kapsayıcılığı ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁹ Amerikan siyasetinde son yıllarda artan kutuplaşma, salgınla mücadelede konsantrasyonun dağılmasına neden olmaktadır. Donald Trump'ın salgının başından bu yana takındığı dengesiz tutum ve 2020'nin başkanlık seçimleri yılı olması da sürecin yönetimini ABD açısından zorlaştıran diğer etmenlerdir.

Sınavın ikinci boyutu küreseldir. Uluslararası toplum, tedavinin hızlandırılmasından aşının bulunmasına, ülkeler arasında koordinasyonun sağlanmasından ihtiyaç sahibi ülkelere verilecek desteğe kadar birçok farklı konuda ABD ve Çin'in koronavirüsle mücadele konusunda göstereceği liderlik performansını yakından izlemektedir. Liderlikle ilgili her iki ülkenin ciddi yetersizlikleri bulunmaktadır.¹⁸⁰

177 "World Health Coronavirus Disinformation", *The Wall Street Journal*, 5 Nisan 2020; Naomi Xu Elegant, "Coronavirus Misinformation is Fueled by a New Force in China: Government Mistrust", *Fortune*, 19 Şubat 2020; Kevin Stankiewicz, "Secretary of State Mike Pompeo Accuses China of setting Back Coronavirus Prevention Efforts", CNBC, 6 Mart 2020.

178 Kathy Leung, Joseph T. Wu, Di Liu ve Gabriel M. Leung, "First-Wave COVID-19 Transmissibility and Severity in China Outside Hubei after Control Measures, and Second-Wave Scenario Planning: A Modelling Impact Assessment", *The Lancet*, (2020).

179 Rima F. Khabbaz vd., "Challenges of Infectious Diseases in the US", *The Lancet*, (2014); Dylan Scott, "Coronavirus is Exposing All of the Weaknesses in the US Health System", *Vox*, 16 Mart 2020; David Blumenthal and Shanoor Seervai, "Coronavirus is Exposing Deficiencies in U.S. Health Care", Adam Gaffney, "America's Extreme Neoliberal Healthcare System is Putting the Country at Risk", *The Guardian*, 21 Mart 2020.

180 Joseph S. Nye, "China and America are Failing the Pandemic Test", Project Syndicate, 2 Nisan 2020.

ABD İkinci Dünya Savaşı sonrası şekillendirdiği uluslararası sistemi ve onun kurumlarını son yıllarda kendi eliyle zayıflatmıştır. IMF'nin azalan etkinliği ve Dünya Ticaret Örgütü'nün ticaret savaşları döneminde gösterdiği silik performans, uluslararası liberal sistemin güç kaybettiğine dair en bariz işaretlerdir. ABD, içerdeki siyasi kargaşaların ve kötü uluslararası deneyimlerin bir yansıması olarak küresel meselelerin çözümüne destek olma konusunda artık 20. yüzyılın ikinci yarısında olduğu kadar istekli değildir. Çin tarafına bakıldığında ise görülmektedir ki diplomatik kapasitenin henüz küresel liderlik için tam anlamıyla yeterli olmaması ve şeffaflıkla ilgili ikilemler yaşanması Pekin'in uluslararası etkinliğini azaltmaktadır. Virüsün neden olabileceği çeşitli psikolojik etkilerden dolayı bazı toplumlarda salgının çıkış noktası olan Çin'e yönelik negatif tutumların yaygınlaşması söz konusu olabilir. Böylesi bir negatif imajın ortaya çıkması, küresel hegemonyanın önemli gereksinimlerinden biri olan yumuşak güç alanında Çin'in elini zayıflatabilir. Çin bu dönemde İtalya gibi ihtiyaç sahibi Avrupa ülkelerine gerçekleştirdiği yardımlarla bu kötü imajın önüne geçmeye çalışmaktadır.¹⁸¹ Ancak bu tip yardımların Çin'in imajını korumada ne derece başarılı olabileceği büyük bir soru işaretidir.

Günün sonunda kendi içerisinde bu koronavirüs salgınının toplum sağlığı ve ekonomi üzerindeki etkilerini daha iyi yönetecek ve koronavirüsle uluslararası mücadelenin farklı boyutlarında daha fazla ön plana çıkacak ülke, küresel hegemonya mücadelesine yönelik bu kritik sınavdan daha yüksek bir puanla ayrılacaktır.

AB'nin Geleceği: Koronavirüs salgınının en hızlı yayıldığı bölgelerden biri olan Avrupa'nın bu süreçten siyasi ve ekonomik açılardan nasıl etkileneyeceği büyük bir merak konusudur. Büyük oranda Almanya'nın nüfuzu altında hareket eden AB kurumlarının 2008'deki küresel finans krizinden sonra Yunanistan, İspanya ve İtalya gibi Güney Avrupa ülkelerine kemer sıkma politikalarını dayatması sonucunda ağırlaşan ekonomik fatura, AB projesine olan inancın sarsılmasına neden olmuştur. Birçok Avrupa ülkesinde AB kurumlarına olan güven azalırken, AB karşıtı olan popülist ve milliyetçi partilerin oy oranları kayda değer oranlarda artış kaydetmiştir.¹⁸² Bu sorunların yanı sıra AB, son dört yıldır Brexit sürecinin en az hasarla neticelenmesi için yoğun mesai harcamaktadır. Birliğin geleceği açısından

181 Johnny Wood, "China is Sending Medical Experts and Supplies to Help Italy Fight Coronavirus", World Economic Form, 16 Mart 2020; Matia Ferraresi, "China Isn't Helping Italy. It's Waging Information Warfare", Foreign Policy, 31 Mart 2020.

182 Christian Dustmann vd., *Europe's Trust Deficit: Causes and Remedies*, (Centre for Economic Policy Research, Londra: 2017); Yann Algan vd., "The European Trust Crisis and the Rise of Populism", Brookings Papers on Economic Activity 2, (2017), s. 309-400.

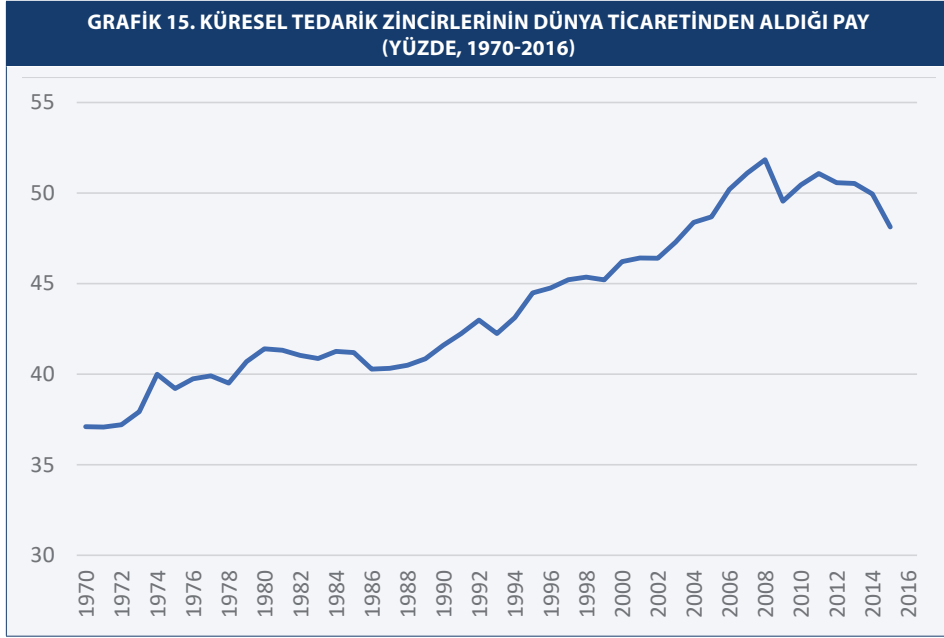
hayati olan bu sorunlara henüz kapsamlı çözümler üretilmemişken Avrupa'nın üzerine bir de koronavirüs kabusu çökmüştür. AB kurumları ilk baştan itibaren koronavirüs krizine yönelik koordineli hareket ederek İtalya ve İspanya gibi zor durumda olan ülkelere gerekli desteği verselerdi, güven erozyonunun önüne set çekilebilirdi. Bu sayede AB projesinin ülkeler açısından önemi yeniden hatırlanabilirdi. Ancak AB ülkeleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar dikkate alındığında, bu fırsatın şimdilik kaçtığı söylemek yanlış olmayacaktır. Eğer bu büyük hayal kırıklığını unutturacak adımlar (örneğin ortak borçlanmaya dayalı korona tahvillerinin ihraç edilerek ekonomik maliyetin AB ülkeleri arasında paylaşılması gibi) atılmazsa, AB projesi temellerinden sarsılabilir.¹⁸³ AB'nin böylesi tehlikeli bir yöne savrulması siyasi ve ekonomik maliyetlerle birlikte çeşitli güvenlik risklerini de beraberinde getirebilir. Avrupa ülkelerinin, AB projesinin neden gerçekleştirildiğini insanlara hatırlatacak iş birliği ve koordinasyona dayalı girişimlere bugün İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte hiç olmadığı kadar ihtiyacı bulunmaktadır.

Küresel Tedarik Zincirleri: Küresel imalat sanayii üretiminin yüzde 28'ini Çin tek başına gerçekleştirmektedir. Diğer Doğu Asya ülkelerini de hesaba kattığımızda oran yüzde 40'a yaklaşmaktadır. Bu salgın, imalat sanayii üretiminde Doğu Asya'ya aşırı bağımlılığın küresel tedarik zincirleri için çok ciddi bir risk teşkil ettiğini net bir şekilde göstermiştir. Çok uluslu şirketler bundan sonrasına yönelik yatırım stratejilerini gözden geçireceklerdir. Bu kapsamda çok uluslu şirketler, üretim tesislerinin bir kısmını Çin'den diğer bölgelere kaydırabilirler. İmalat sanayiinde üretim yelpazesi geniş, beşeri sermaye seviyesi yüksek olan ve lojistik avantajlara sahip diğer gelişmekte olan ülkeler, uzun vadede daha fazla doğrudan yabancı sermaye çekerek küresel tedarik zincirlerine daha sıkı bir şekilde eklemlenebilirler. Ancak gelişmiş ülkelerde yükselen yeni korumacılık ve küreselleşme karşıtlığının bir yansıması olarak, Amerikan ve Avrupa menşeli bazı çok uluslu şirketler, fabrikalarını kendi ülkelerine kaydırmayı tercih edebilirler. Fabrikaları yeniden Amerikan topraklarına kaydırmayı her fırsatta dillendiren ABD Başkanı Donald Trump, koronavirüs salgınının kendisini haklı çıkardığını şu sözlerle ifade etmeye çalışmıştır: "Bu pandemi, hayati önemdeki tedarik zincirinin ülke içinde tutulması gerektiğinin önemini bir kez daha göstermiştir. Bağımsızlığımızı dışarıdan temin edemeyiz. Yabancı ülkelere bağlı kalamayız. Bunu uzun zamandır söylüyorum."¹⁸⁴ Bu düşünce sadece ABD ile sınırlı değildir. Öyle

183 Yannis Varoufakis, "Europe is Unprepared for the COVID-19 Recession", Project Syndicate, 18 Mart 2020.

184 Jeffery Martin, "Trump Says Coronavirus Pandemic Reaffirms Importance of Domestic Vital Supply Chains: 'We Cannot Outsource Our Independence'", *The Newsweek*, 20 Nisan 2020.

ki Japonya bile üretim tesislerini Çin'den kendi sınırları içine kaydırmak isteyen Japon şirketlerine 2,2 milyar dolar büyüklüğünde kaynak ayırabileceğini duyurmuştur.¹⁸⁵ Üretimin gelişmekte olan ülkelere doğru kayması, 2008'deki küresel krizden sonra düşüş trendine giren “toplam ticaret içindeki küresel tedarik zincirlerinin payı”nın daha da azalmasına neden olabilir.

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu 2020¹⁸⁶

Maliyetler açısından gelişmiş ülkelere doğru böylesi büyük çaplı üretim transferini mümkün ve sürdürülebilir kılmak için fabrikalardaki mavi yakalı çalışanların ağırlığının azaltılması gerekecektir. Bu durumda fabrikalarda akıllı robotların yaygınlaşmasının önceki tahminlerden daha hızlı oranlarda gerçekleşmesi sürpriz olmayacaktır. Akıllı robot kullanımı şu ana kadar gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru giden doğrudan yabancı yatırımların önünü kesmede ciddi bir değişime neden olmamakla birlikte¹⁸⁷ koronavirüs krizi yatırımların yönünün gelişmiş ülkelere doğru kaymasını hızlandırabilir. Aynı-

185 Isabel Reynolds ve Emi Urabe, “Japan to Fund Firms to Shift Production Out of China”, 8 Nisan 2020.

186 “World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains”, World Bank, <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2020>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2020).

187 Mary Hallward-Driemeier ve Gaurav Nayyar, “Have Robots Grounded the Flying Geese?: Evidence from Greenfield FDI in Manufacturing: Evidence from Greenfield FDI in Manufacturing”, World Bank, Policy Research Working Paper 9097, (2019).

ca şirketler, insan sağlığını tehdit eden hastalıkların ve doğal afetlerin yaşandığı durumlarda üretimin aksamaması için akıllı robotlardan daha fazla faydalanılması gerektiğini düşünülebilirler.¹⁸⁸ Küresel tedarik zincirleri kapsamında akıllı robotların yaygınlaşması üretim maliyetlerinin aşağıya çekilmesi ve üretimde sürekliliğinin sağlanmasına yardımcı olabilir; ancak bu trendin aşırı bir hıza ulaşması, yüksek işsizlik ve gelir dağılımı eşitsizliği gibi büyük toplumsal sorunların artmasına neden olabilir.

Ekonomi Politikaları: Küresel finans krizinden sonra dünya genelinde liberal politikalarından korumacı politikalara doğru kademeli bir geçiş yaşanmaya başlamıştı. Ticaret savaşları ve yabancıların yerli şirketleri satın almasını engelleyici adımlar korumacı politikaların en sert örnekleri olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁸⁹ Hatta uluslararası finansal akımların ortaya çıkardığı dalgalanmalardan korunmanın bir yolu olarak ülkelerin sermaye kontrollerine ve makro ihtiyati tedbirlere başvurabileceğini belirten yayınların sayısı da artmıştır.¹⁹⁰ Uluslararası ticaret ve finans akımlarına yönelik daha ihtiyatlı ve korumacı önlemlerin yükselmeye başladığı bir dönemde ortaya çıkan bu salgının ekonomi politikalarındaki değişimi hızlandırması söz konusu olabilir.

Bazı ülkeler tıbbi cihaz ve diğer kritik ürünlerin ithalatına yönelik olarak sınırlayıcı önlemler aldılar.¹⁹¹ Bu tip politikaların bazıları geçici olabileceği gibi, bazılarının da iç piyasaya öncelik verme ve uluslararası ticaret açılarından kalıcı etkileri olabilir. Salgından dolayı korumacı politikaların kapsamı genişleyebilir. Ülkeler ulusal sermaye ve yatırımların içeride kalması için çeşitli düzenleyici mekanizmaları devreye sokabilirler. Özellikle kritik sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin yabancılar tarafından satın alınmasına yönelik engelleyici tedbirlerin sıklaşması söz konusu olabilir. Bununla birlikte koronavirüs krizinden etkilenen bazı büyük şirketleri ayakta tutmak için kamulaştırma politikalarının devreye

188 Martin Ford, *Rise of the Robots: Technology and the Threat of a Jobless Future*, (Basic Books, New York: 2015).

189 Sadık Ünay ve Şerif Dilek, "Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları", *SETA Analiz*, Sayı: 228, (2018); Nurullah Gür, Sadık Ünay ve Şerif Dilek, *Sanayiye Yeniden Düşünmek*, (SETA, İstanbul: 2017).

190 "Strengthening the International Monetary System-A Stocktaking", IMF, Mart 2016; Andrés Fernández vd., "Capital Control Measures: A New Dataset", *IMF Economic Review*, Cilt: 64, Sayı: 3, (2016), s. 548-574; Gurnain Kaur Pasricha vd., "Domestic and Multilateral Effects of Capital Controls in Emerging Markets", *Journal of International Economics*, Cilt: 115, (2018), s. 48-58; Jonathan D. Ostry vd., "Capital Controls: When and Why?", *IMF Economic Review*, Cilt: 59, (2011), s. 562-580.

191 Lili Bayer vd., "EU Moves to Limit Exports of Medical Equipment Outside the Bloc", *Politico*, 15 Mart 2020; Pamela Boykoff, Clare Sebastian ve Valentina Di Donato, "In the Race to Secure Medical Supplies, Countries Ban or Restrict Exports", CNN, 28 Mart 2020; Kevin Breuninger ve Christina Wilkie, "Trump Bans Export of Coronavirus Protection Gear, Says He's 'Not Happy with 3M'", CNBC, 3 Nisan 2020.

girdiğini görebiliriz.¹⁹² Salgının ekonomiler üzerinde yol açtığı tahribatla birlikte kamu harcamalarının hızla artması da otomatik olarak kamunun ekonomideki ağırlığını artıracak bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şirket Yönetimi: Koronavirüs salgını süresince birçok şirket, uzaktan çalışmaya dair değişik yöntemleri tecrübe etme fırsatı bulmaktadır. Şirketler salgından önce daha çok tedarikçileri ve müşterileri ile iletişim kurmak için dijital dünyanın imkanlarından faydalanırken, çalışanlar kendi aralarında büyük oranda yüz yüze iletişim kurarak günlük aktivitelerini gerçekleştiriyorlardı. Salgından dolayı alınan sosyal izolasyon önlemleri doğrultusunda evden çalışmanın birçok sektörde zorunluluk haline gelmesi, çalışanların yüz yüze iletişim kurmadan işleri yürütebilme becerisi ve alışkanlığı elde etmelerini sağlamaktadır.¹⁹³ Bu deneyimler neticesinde salgın sonrasında özellikle hizmetler sektöründe uzaktan çalışmanın daha hızlı bir şekilde yaygınlık kazanması kimseyi şaşırtmayacaktır. Bununla birlikte büyük şirketlerin bazı işleri dışarıdan daha fazla hizmet satın alarak gerçekleştirmelerinin önü açabilir. Virüsten kaynaklı ortaya çıkan arz şoku, birçok kritik sektörü stok açısından hazırlıksız yakalamıştır. Japonların iş dünyasına kazandırdıkları sıfır stokla çalışma yönteminin (*just-in-time*) bazı sektörlerde iyice gözden düşmesi söz konusu olabilir.¹⁹⁴

İşsizlik, Hanehalkı Borcu ve Gelir Dağılımı: Salgından dolayı ekonomik aktivitenin çok sert bir şekilde daralmasıyla birlikte işsizlik oranlarında dramatik artışlar yaşanacaktır. Dünya Çalışma Örgütü (ILO) Mart'ın ortasında yayımladığı raporunda koronavirüsten kaynaklı ekonomik daralmadan dolayı dünya genelinde 25 milyon insanın işini kaybedebileceğini tahmin etmiştir.¹⁹⁵ ILO Nisan'da yayımladığı ikinci raporunda ise virüsün ekonomi üzerinde meydana getirdiği tahribattan dolayı küresel ölçekte toplam çalışma saatlerinin yüzde 6,7'sinin yılın ikinci çeyreği itibarıyla yok olabileceği tahmininde bulunmuştur. Çalışma saatlerinde bu oranda yaşanan bir daralma 195 milyon tam zamanlı çalışanın emeğine denk gelmektedir. Bununla birlikte ILO ülkelerin istihdamı korumaya yönelik aldığı tedbirlerden dolayı işsizlikteki artışın 195 milyonun altında gerçekleşebileceğini belirtmiştir. İstihdam piyasası ile ilgili daha sık verilerin açıklandığı ABD'den gelen bilgiler, işsizlikteki artışla ilgili bu ürkütücü tahminlerin ne denli dikkate

192 "France, Spain and UK Unleash Rescue Packages to Help Companies", *Financial Times*, 17 Mart 2020; William Horobin ve Ania Nusabaum, "France Ready to Nationalize as EU Heavyweights Take Charge", Bloomberg, 17 Mart 2020.

193 Marco Iansiti ve Greg Richards, "Coronavirus is Widening the Corporate Digital Divide", *Harvard Business Review*, 26 Mart 2020.

194 "Covid-19 is Foisting Changes on Business That Could be Beneficial", *Economist*, 5 Mart 2020.

195 "COVID-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses", ILO Monitor 1st Edition, 18 Mart 2020.

alınması gerektiğini gözler önüne sermektedir. ABD’de işsizlik maaşına başvuran insanların sayısı dört hafta içinde 22 milyona ulaşmıştır. Bu tarihteki en yüksek artış olarak kayıtlara geçmiştir. Koronavirüs krizi döneminde işini kaybetmeyen insanlardan bir kısmının ise ücretsiz izin veya kısmi çalışma ödeneğinden faydalanma gibi gerekçelerle belli bir süre normalde kazandıklarından daha az gelir elde edecekleri de dikkate alınmalıdır.

TABLO 2. ÜLKE GRUPLARI VE BÖLGE BAZINDA OLUŞABİLECEK ÇALIŞMA KAYIPLARI		
	Çalışma Saatlerinde Düşüş (Yüzde)	Tam Zamanlı İş Kaybı (Milyon, Haftalık 48 Saat Üzerinden)
Dünya	6,7	195
Düşük Gelirli Ülkeler	5,3	12
Düşük-Orta Gelirli Ülkeler	6,7	70
Üst-Orta Gelirli Ülkeler	7	85
Yüksek Gelirli Ülkeler	6,5	30
Afrika	4,9	19
Amerika	6,3	25
Arap Ülkeleri	8,1	5
Asya-Pasifik	7,2	125
Avrupa ve Orta Asya	6	20

Kaynak: ILO

Kaynak: U.S. Employment and Training Administration & FRED

Açıklanan son rakamlara göre dünyada 48 trilyon dolar seviyesinde olan hanehalkı borç stokunun artan işsizlik ve düşen gelirlere bağlı olarak önümüzdeki ay ve yıllarda daha da yükselmesi kaçınılmazdır.¹⁹⁶ Halihazırda yüksek hanehalkı borçluluk seviyesine sahip ülkeler için ilave borç artışları daha riskli sonuçlar doğurabilir (bkz. Tablo 3). Krizin etkileri dar gelirli insanlarda kendini daha fazla hissettireceği için yoksulluk rakamlarının yanı sıra gelir dağılımı eşitsizliğinin de artması kuvvetle muhtemeldir.¹⁹⁷ Gelişmiş ülkelerde 80’lerden bu yana artan gelir ve servet eşitsizliği, küresel finans kriziyle birlikte daha fazla hissedilir hale gelmiştir.¹⁹⁸ ABD’de toplumun en zengin yüzde 1’lik kesiminin gelirden aldığı pay 1980’de yüzde 10 iken bu oran günümüzde yüzde 20’nin hafif üzerine çıkmıştır. ABD’ye kıyasla piyasa koşullarında oluşan bozuk gelir dağılımını düzeltici etkilere sahip refah devleti uygulamalarının çok daha fazla uygulandığı Avrupa’da da toplumun kaymak tabakasının gelirden aldığı pay artmıştır. Hanehalkı ve devletlerin borçluluk seviyesindeki artış ile yüzde 1’lik kaymak tabakanın gelirden aldığı pay arasına güçlü bir pozitif ilişki bulunmaktadır.¹⁹⁹ Bu ilişkinin rastlantısal olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu ilişkinin arka planında neoliberal politikalar ve küreselleşme yatmaktadır. Küresel elitlerin dayatmaları sonrasında ülkelerin çok hızlı bir şekilde finans piyasalarını liberalleştirmeleri ve dışarıya açmaları borçlanmanın kontrolsüz oranlarda artmasına neden olmuştur. Bu çerçevede küresel elitler 1980’lerden sonra krizlerin çıkmasının baş sorumluları arasında olurlarken yine bu krizlerden en fazla nemalanan grup olmuşlardır.²⁰⁰ Gelişmiş ülkelerin krizden çıkış reçetesi olarak borçla finanse edilen mali reçetelere yönelmesi bir sonraki krizin boyutlarını artırmaktadır. Ayrıca bu borcu veren taraflardan biri olan yüzde 1’lik kaymak tabakanın gelirleri bu süreçte katlanarak artmıştır (bkz. Grafik 17). Sonuç olarak gelişmiş ülkelerde bir taraftan ekonomik büyüme müzmin bir durgunluğa saplanırken bir taraftan da gelir ve servet dağılımı dramatik oranlarda kötüleşmiştir.

196 “April 2020 Global Debt Monitor: COVID-19 Lights a Fuse”, The Institute of International Finance, 7 Nisan 2020; Nurullah Gür, “Virüsün Yayılma Eğrisini Düzleştirmeden Ekonomiye Pozitive Döndüremeyiz”, *Sabah*, 12 Nisan 2020.

197 Rob Vos, Will Martin ve David Laborde, “How Much will Global Poverty Increase Because of COVID-19”, International Food Policy Research Institute (IFPRI), Research Post, 29 Mart 2020; Faheem Ahmed vd., “Why Inequality Could Spread COVID-19”, *The Lancet Public Health*, (2020).

198 Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, (Harvard University Press, 2014); Brank Milanovic, *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. (Harvard University Press, 2016).

199 Atif R. Mian, Ludwig Straub ve Amir Sufi, “Indebted Demand”, *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No. 26940, (Nisan 2020).

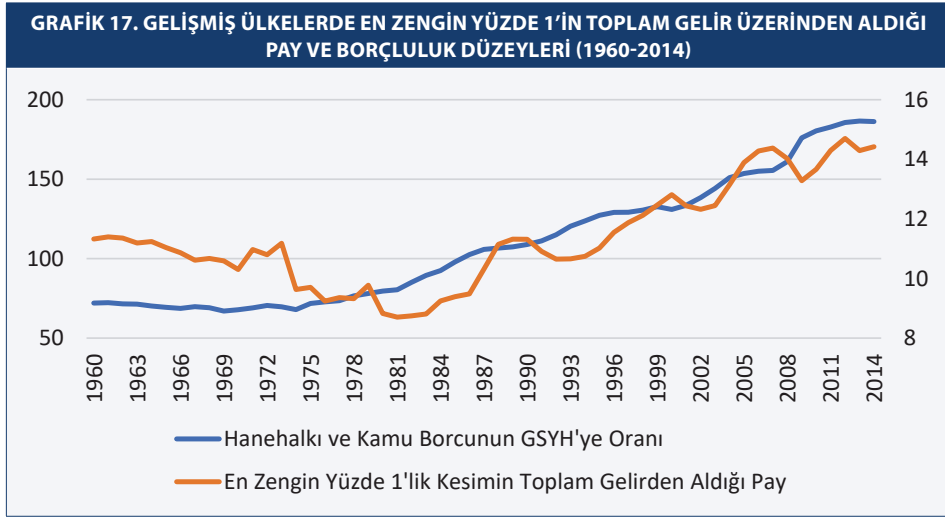
200 Nurullah Gür, “Kumarhane Kapitalizmi”, *Sabah*, 10 Mayıs 2020.

TABLO 3. EKONOMİK BİRİMLERE GÖRE BORÇLULUK SEVİYESİ (YÜZDE, GSYH)			
	Hanehalkı	Kamu	Reel Sektör
ABD	74,3	101,9	73,9
Avro Bölgesi	57,5	101,8	108,2
Japonya	56,7	229,8	104,7
İngiltere	83,8	105,7	80,2
Güney Kore	95,3	41,6	102,6
Çin	54,3	53,7	150,3
Hindistan	12	69	44
Rusya	18,8	15,7	46
Brezilya	30,4	88,5	43,7
Güney Afrika	34,1	64,1	40,6
Türkiye	14,9	32,6	66,5

Kaynak: IIF

Mavi yakalı işsizlik ve eşitsizlik gibi sosyoekonomik problemlerden kaynaklı hoşnutsuzluklar son on yıldır gerek gösteri meydanlarında gerekse oy sandıklarında kendini açıkça hissettirmektedir. Arap Baharı örneğinde görüldüğü gibi bu sorunlar ve onun halktaki yansımaları sadece gelişmiş ülkelerle sınırlı değildir.²⁰¹ Dünyanın farklı bölgelerindeki birçok ülkede merkez siyasete ve müesses nizama yönelik güven sarsılmıştır. Böylesi bir hoşnutsuzluklar çağına denk gelen koronavirüs salgını, yeni ekonomik problemlerle birlikte ülkelerin iç siyasetlerinde daha derin kırılmalara yol açabilir. Salgının halk sağlığına yönelik tehdidinin azalacağı ama diğer taraftan ekonomik faturanın daha ağır hissedilmeye başlanacağı dönemde insanların vergi sisteminden sosyal harcamalara, sağlık sisteminden rekabet düzenlemelerine kadar farklı alanlara yönelik reform taleplerinin hızlı bir şekilde arttığını görebiliriz. Merkez partiler toplumsal sorunlara çözüm üretmezler ve halkın reform taleplerine karşılık veremezlerse, bir süredir yükselmekte olan popülist partilerin siyaset arenasında çok daha geniş bir alana hükmetmeleri söz konusu olabilir.

201 Adeel Malik ve Bassem Awadallah, "The Economics of the Arab Spring", *World Development*, Cilt: 45, (2013), s. 296-313.

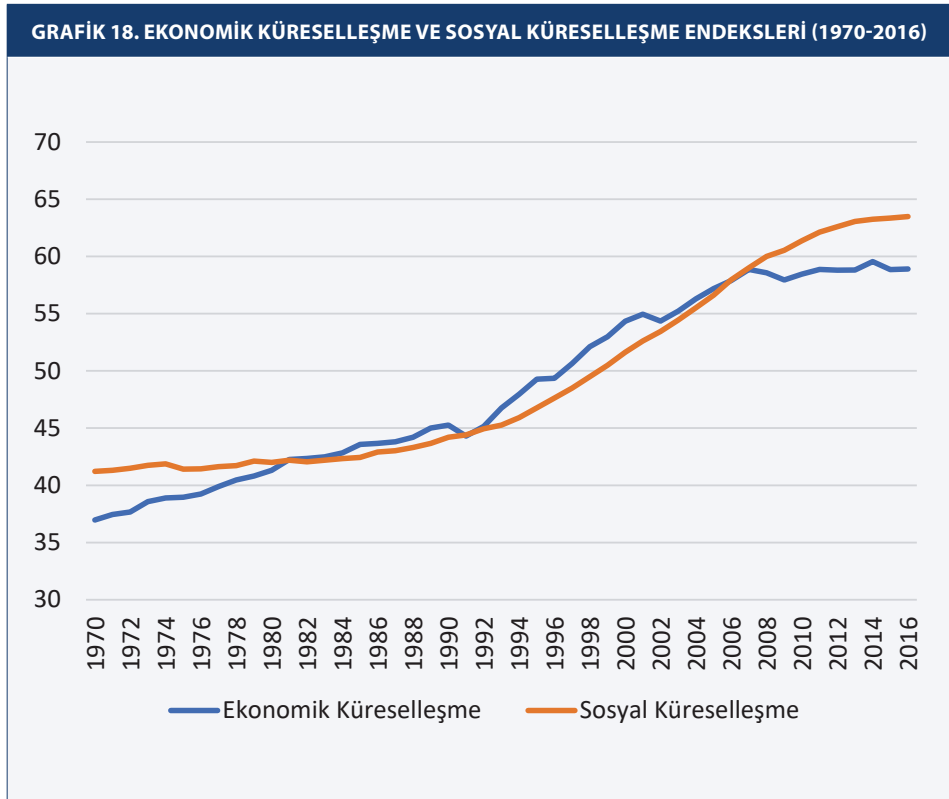
Kaynak: Mian, Straub ve Sufi (2020)

Not: Veriler G7 ülkelerinin yanı sıra Avustralya, Finlandiya, İspanya, İsveç, Norveç, Portekiz ve Yeni Zelanda'yı kapsamaktadır. Sol eksen hanehalkı ve kamu borcunun GSYH'ye oranını vermektedir. Sağ eksen en zengin yüzde 1'lik kesimin toplam gelirden aldığı payı vermektedir.

Küreselleşmenin Sosyal Boyutları: Küreselleşme trendi, 2008'de dünyayı sarsan kriz sonrasında ticaret ve finans boyutlarında ciddi yaralar almıştır. Uluslararası ticaret hacmi ve finansal akımlarda gerileme yaşanmıştır. Ülkeler yeni korumacı önlemlerle ithalatı kontrol altına almaya çalışırken çeşitli düzenleme ve tedbirler yoluyla da uluslararası finansal akımlara karşı daha ihtiyatlı yaklaşmışlardır. Öte yandan bu süreçten neredeyse hiç yara almadan çıkan küreselleşmenin sosyal boyutları, son yıllarda daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır (bkz. Grafik 18). Uluslararası organizasyonların ve turist sayılarının artması bu durumun en bariz örneğini teşkil etmektedir. Ancak koronavirüs salgını küreselleşmenin sosyal boyutlarını da ciddi ölçüde tehdit etmektedir. Raporun ilk kısımlarında altı çizildiği üzere, bireylerin turist, öğrenci veya iş insanı olarak küreselleşmeye daha sıkı entegre oldukları ülkelerde koronavirüs vakaları daha yaygındır. Küreselleşmenin en büyük başarılarından birisi, dünyanın farklı köşelerindeki milyarlarca insanı birbirine bağlamasıdır. Ancak küreselleşmenin bu başarısı koronavirüsün dünyayı tehdit eden bir salgına dönüşmesine yol açan faktörlerden biri olmuştur.

Salgının insanlar üzerindeki olası psikolojik etkileri, ekonomik ve sosyal davranışlarımızı doğrudan ve dolaylı olarak etkileme potansiyeline sahiptir. İnsanların yurt dışı tatilleri daha az tercih etmesi, uluslararası fuar ve konferanslara katılımın azalması ve yabancı karşıtlığının artması gibi bu süreçte yaşanabilecek durumlar, turizm sektörünün ciddi boyutlarda yara almasına neden olabilir. Bir-

leşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü, salgının uluslararası turist trafiğini yüzde 20-30 arasında, turizm gelirlerini ise 300 ila 450 milyar dolar arasında azaltabileceğini tahmin etmektedir.²⁰² Salgının kontrol altına alınma süresine ve insan davranışları üzerine etkilerine bağlı olarak turizm rakamlarının daha kötü gelmesi söz konusu olabilir. Bununla birlikte salgının turizm sektörü üzerindeki etkilerinin kısa ve orta vade ile sınırlı kalmayabileceği ihtimali dikkate alınmalıdır. Bu senaryoların gerçekleşmesi durumunda ülkeler ve insanlar arasındaki bilgi ve deneyim paylaşımı belli ölçülerde azalma yaşayabilir. Neticede küreselleşmenin sosyal boyutlarında gerilemeler görülebilir.

Kaynak: KOF Swiss Economic Institute²⁰³

Not: Ekonomik küreselleşme endeksi; uluslararası ticaret ve finans boyutlarına ait veriler kullanılarak oluşturulmuştur. Sosyal küreselleşme endeksi ise turizm, göç, uluslararası öğrenci, kültür ticareti ve uluslararası bilgi paylaşımı gibi boyutlar dikkate alınarak oluşturulmuştur. Endeksi yüksek değerlere çıkması o boyut itibarıyla küreselleşmenin dünya genelinde yaygınlık kazandığına işaret etmektedir.

202 "Impact Assessment of the COVID-19 Outbreak on International Tourism", UNWTO, 24 Mart 2020.

203 Savina Gygli vd., "The KOF Globalisation Index-Revisited", *Review of International Organizations*, Cilt: 14, Sayı: 3, (2019), s. 543-574.

Demografi: Koronavirüs hastalığı hiç kuşkusuz en çok toplumdaki yaşlıları etkilemiştir.²⁰⁴ Birçok Avrupa ülkesi, yüksek yaş ortalamasının sağlık sisteminde yönetilmesi zor krizlere yol açabileceğini acı bir şekilde tecrübe etmiştir. Gelişmiş ülkeler, hızla artan yaş ortalamasının emeklilik sistemi ve kamu maliyesi üzerindeki olumsuz etkilerini zaten bir süredir yaşıyorlardı.²⁰⁵ Bu sorunlar özellikle gelişmiş Avrupa ülkeleri ve Japonya’da kendini daha fazla hissettirmektedir. Bu ülkelerde nüfusun yaşlanmasından kaynaklı sorunların tetikleme sonucunda imalat sanayii yatırımlarının azaldığı ve girişimcilik ve inovasyon gibi alanlarda sadece ABD’nin değil Çin’in de gerisinde kaldığı görülmektedir. Nüfus yaşlandıkça toplumun içindeki girişimci ve araştırmacı ruh körelidiği için teknolojik gelişme yavaşlama tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.²⁰⁶ Yaşlanan nüfus iç talebi zayıflatarak da ekonomik aktivitenin yavaşlamasına neden olmaktadır.²⁰⁷ Nüfusu hızla yaşlanan ülkelerin özellikle küresel finans krizinden sonra müzmin durgunluktan kurtulmada büyük zorluklar yaşadıkları görülmektedir.²⁰⁸ Avrupa ve Japonya başta olmak üzere nüfusu görece yaşlı olan gelişmiş ülkelerin üretimde ve ihracatta kaybettikleri uluslararası rekabeti geri kazanmak için akıllı robotları üretimde daha fazla kullanma eğiliminde oldukları görülmektedir.²⁰⁹ Akıllı robotlar, üretim maliyetlerini azaltma ve rekabet avantajı sağlama konularında nüfusu yaşlanan gelişmiş ülkelere fayda sağlayabilirler; ancak iç talebi artırmak ve girişimci/araştırmacı ruhu özendirmek gibi alanlardaki sıkıntıları gidermeye yönelik katkı sağlayamazlar.

Sağlık sistemi ve ekonomik yapı üzerinde baskı yapan bu demografik trendi durdurmak için bazı gelişmiş ülkeler, çocuk sahibi olmayı özendirici sosyal

204 Graziano Onder, Giovanni Rezza ve Silvio Brusaferro, “Case-fatality Rate and Characteristics of Patients Dying in Relation to COVID-19 in Italy”, JAMA, (2020); Qiurong Ruan vd., “Clinical Predictors of Mortality due to COVID-19 Based on an Analysis of Data of 150 Patients from Wuhan, China”, *Intensive Care Medicine*, (2020), s. 1-3.

205 Sarah Harper, “Economic and Social Implications of Aging Societies”, *Science*, Cilt: 346, Sayı: 6209, (2014), s. 587-591; Fanny Annemarie Kluge, “The Fiscal Impact of Population Aging in Germany”, *Public Finance Review*, Cilt: 41, Sayı: 1, (2013), s. 37-63; Jason J. Fichtner, “Global Aging and Public Finance”, *Business Economics*, Cilt: 53, Sayı: 2, (2018), s. 72-78.

206 Charles I. Jones, “The End of Economic Growth? Unintended Consequences of a Declining Population”, National Bureau of Economic Research, Working Paper 26651, (2020).

207 “The Costs of a Declining Population”, *Financial Times*, 14 Ocak 2020.

208 Gauti B. Eggertsson, Manuel Lancastre ve Lawrence H. Summers, “Aging, Output Per Capita, and Secular Stagnation”, *American Economic Review*, Cilt: 1, Sayı: 3, (2019), s. 325-42.

209 Daron Acemoglu ve Pascual Restrepo, “Secular Stagnation? The Effect of Aging on Economic Growth in The Age of Automation”, *American Economic Review*, Cilt: 107, Sayı: 5, (2017), s. 174-179; Daron Acemoglu ve Pascual Restrepo, “Demographics and Automation”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No: 24421, (2018).

politikalarını çeşitlendirebilirler. Avrupa, nüfusunu gençleştirmeye yönelik politikalar uygulayarak bu krizi düşük üretkenlik artışı ve zayıf büyüme patikasından çıkış için kullanabilir. Bu, Avrupa'nın ekonomik dinamizmini yeniden kazanması için son fırsatı bile olabilir. Ancak yukarıda AB'nin geleceği ile ilgili bahsettiğimiz riskler ve Avrupa'nın genelindeki liderlik sorunu göz önünde bulundurulduğunda, yaşlı kıtanın bu sorunu aşmaya takatinin kalıp kalmadığı büyük bir soru işareti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sağlık Harcamaları: 80'lerle birlikte hayatın neredeyse her alanına etki etmeye başlayan neoliberal politikalar, birçok ülkede kamunun sağlık sistemi içindeki ağırlığının önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur.²¹⁰ Gelişmiş Batılı ülkelerde kamunun sunmaktan geri kaldığı sağlık hizmetlerinden kalan boşluğu özel sağlık sigortaları doldurmaya çalışmıştır.²¹¹ Ancak özel sağlık sigortalarının da mevcut sağlık hizmetleri ihtiyacını karşılayamadığı bilinen bir gerçektir. Örneğin ABD'de 27,5 milyon insanın sağlık sigortası bulunmamaktadır.²¹² Barack Obama'nın en önemli icraatlarından biri olarak kabul edilen sağlık reformu, Amerikan sağlık sisteminin kapsayıcılığına yönelik önemli bir adım olarak görülmüştü. Ancak Donald Trump başkanlık koltuğuna oturduktan sonra kamuya aşırı bir yük getirdiği ve verimsiz olduğu gerekçesiyle Obamacare adıyla bilinen sağlık reformunu zayıflatmak için yoğun uğraş vermiştir.²¹³ Avrupa'da ise kamunun sağlık harcamalarına olan desteği, küresel finans krizi sonrası devreye giren kemer sıkma politikalarıyla birlikte azalmıştır.²¹⁴ Bu trendin ağır bir bilançosu olarak bazı Batılı ülkelerin sağlık sistemi, koronavirüs salgınının yoğunluğunu kaldıramamıştır. Bu aşamadan sonra kamuoyundan gelecek eleştirileri ve baskıları düşünecek olursak birçok ülkede sağlık sistemi reformunun hızlı bir şekilde gündeme gelmesi sürpriz olmayacaktır.

210 Dikaios Sakellariou ve Elena S. Rotarou, "The Effects of Neoliberal Policies on Access to Healthcare for People With Disabilities", *International Journal for Equity in Health*, Cilt: 16, Sayı: 1, (2017), s. 199.

211 Haizhen Mou, "The Political Economy of the Public-Private Mix In Health Expenditure: An Empirical Review of Thirteen OECD Countries", *Health Policy*, Cilt: 113, Sayı: 3, (2013), s. 270-283; Ronald Labonté ve David Stuckler, "The Rise of Neoliberalism: How Bad Economics Imperils Health and What to do about It", *Journal of Epidemiol Community Health*, Cilt: 70, Sayı: 3, (2016), s. 312-318.

212 Edward R. Berchick, Jessica C. Barnett ve Rachel D. Upton, "Health Insurance Coverage in the United States: 2018", US Census Bureau, 8 Kasım 2019.

213 "Obamacare: Has Trump Managed to Kill off Affordable Care Act?", BBC, 29 Mart 2020; Hüseyin Koyuncu, "Obama'nın Sağlık Reformu Anayasaya Aykırı Bulundu", Euronews Türkçe, 15 Aralık, 2018; Sarah Kliff, "CBO: Trump is Making Obamacare Premiums more Expensive", Vox, 14 Eylül 2017.

214 GianLuca Quaglio vd., "Austerity and Health in Europe", *Health policy* 113:1-2, (2013), s. 13-19; Marina Karanikolos vd., "Financial Crisis, Austerity, and Health in Europe", *The Lancet*, Cilt: 381, Sayı: 9874, (2013), s. 1323-1331.

Küresel İklim Değişikliğine Bakış: Koronavirüs salgını insanoğlunun göz ardı ettiği risklerin ne derece sarsıcı sonuçlar doğurabileceğini gözler önüne sermiştir. Bu ders, özellikle küresel iklim değişikliği gibi bütün canlıların hayatını derinden etkileme potansiyeline sahip problemlere karşı bireylerin ve ülkelerin daha duyarlı hareket etmesini sağlama konusunda önemli bir dönüm noktası olabilir. Dünyanın yaşadığı bu travma; bilinçli tüketimi teşvik etmek, geri dönüşümü hayatın bir parçası haline getirmek, yeni nesil teknolojilerle karbon salınımını azaltmak, ormansızlaşmanın önüne geçmek ve daha birçok önleyici ve düzenleyici adımın titiz ve istikrarlı bir şekilde atılmasının önünü açabilir. İklim değişikliği hususunda birey ve ülke bazında alınan önlemler değerli olmakla birlikte²¹⁵ bunlar yetersiz kaldığı için ulusal ve küresel ölçekte koordineli politikaların hayata geçirilmesi kritik öneme sahiptir.²¹⁶ Uluslararası kamuoyu, iklim değişikliğine yönelik koordineli adımları koşulsuz olarak atmaları için G20 ülkelerine yoğun baskılar uygulayabilir.

Su Talebi: İnsanlar koronavirüsten korunmanın bir yolu olarak sık sık ellerini ve dışarıdan eve getirdikleri ürünleri yıkamaya başladılar. Bu alışkanlıkların psikolojik açıdan salgından sonra da belli ölçülerde devam etmesi kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla dünya genelinde suya olan talep, önümüzdeki yıllarda kayda değer bir artış gösterebilir. Birçok çevre sorunundan ötürü temiz su kaynaklarına erişimin zorlaştığı bir yüzyılda suya olan talebin daha da artması bazı ülkeler arasında anlaşmazlıkların derinleşmesine ve hatta sıcak çatışmalara dönüşmesine yol açabilir.²¹⁷ Nil, İndus, Ganj, Fırat-Dicle ve Colorado gibi dünyanın farklı noktalarındaki nehirler üzerindeki halihazırda yüksek olan hidropolitik baskıların²¹⁸ daha da artması söz konusu olabilir.

Ekonomik Paketlerin Finansmanı: Ülkelerin koronavirüs krizinin ekonomiye faturasını asgari seviyelerde tutmak için uygulamaya koydukları destek paketlerinin toplam miktarı 8 trilyon dolara yaklaşmıştır. Ekonomik etkiler daha fazla hissedildikçe destek paketlerinin tutarı daha da artabilir. Ülkelerin kendi

215 Nurullah Gür, "Does Social Trust Promote Behaviour Aimed at Mitigating Climate Change?", *Economic Affairs*, Cilt: 40, Sayı: 1, (2020), s. 36-49.

216 Nicholas Stern, "Key Elements of a Global Deal on Climate Change", *The London School of Economics and Political Science*, (2008), [http://eprints.lse.ac.uk/19617/1/Key_Elements_of_a_Global_Deal-Final_version\(2\)_with_additional_edits_post_launch.pdf](http://eprints.lse.ac.uk/19617/1/Key_Elements_of_a_Global_Deal-Final_version(2)_with_additional_edits_post_launch.pdf), (Erişim tarihi: 15 Nisan 2020); Daniel C. Esty ve Anthony LI Moffa, "Why Climate Change Collective Action has Failed and What Needs to be Done within and without the Trade Regime", *Journal of International Economic Law*, Cilt: 15, Sayı: 3, (2012), s. 777-791.

217 "Water Wars: How to Avoid Conflict Over Our Most Precious Resource", *New Scientist*, 31 Temmuz 2019.

218 Fabio Farinosi vd., "An Innovative Approach to the Assessment of Hydro-Political Risk: A Spatially Explicit, Data Driven Indicator of Hydro-Political Issues", *Global Environmental Change*, Cilt: 52, (2018), s. 286-313.

ekonomik büyüklükleri ve yapılarına göre verdikleri bu destekler, bir taraftan vergi gelirlerinin azalmasına diğer taraftan da kamu harcamalarının artmasına neden olarak kamu bütçesini kayda değer oranlarda zorlayacaktır. Durumun aciliyetinden ötürü, salgın kontrol altına alınıp ekonomik aktivite normale dönene kadar bu ekonomik paketlerin kamu maliyesi üzerine getirdiği yük sorun edilmeyecektir. Ancak artan bütçe açıklarının nasıl finanse edileceği ve yükselmesi beklenen kamu borcunun nasıl kontrol altına alınacağı belli bir süre sonra tartışılmaya başlanacaktır. Borçla finanse edilen mali kurtarma paketlerinin ekonomileri uzun vadede düzlüğe çıkarma konusunda yetersiz kaldıkları da ortadadır.²¹⁹ Burada gelir ve servet eşitsizliğini dikkate alan bir vergilendirme ile desteklenen mali kurtarma politikaları daha sağlıklı sonuçlar verebilir.

Salgının ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri hafifledikten sonra ülkeler, bütçe açıklarını azaltmaya dönük olarak vergi sistemlerinde belli değişikliklere giderek ilave kamu geliri oluşturmaya çalışabilirler. Zaten hem ulusal hem de uluslararası ölçekte vergi sistemine dair köklü değişimlere ihtiyaç olduğu bir süredir tartışılmaktaydı.²²⁰ Koronavirüs salgını ile ekonomik mücadelede kamunun attığı adımlar sonrası oluşacak bu zaruret, vergi sistemine dair reform sürecini hızlandırabilir. Vergi gelirlerini arttırmak adına ultra zengin kesimlere yönelik servet vergisi veya kriz sürecinde aşırı kar elde eden sektörlerden alınabilecek ilave vergiler maliyecilerin radarına girebilir.²²¹ Öte yandan halihazırda 250 trilyon doları aşmış olan küresel borç stoku yeni kamu borçlarıyla birlikte daha da artacağı için bazı borçların ertelenmesine veya silinmesine yönelik talepler ortaya çıkacaktır.²²² Vergi reformları ülkelerin iç siyasetinde, borç erteleme ve silme planları ise uluslararası ölçekte sert güç mücadelelerini beraberinde getirebilir.

İnovasyona Bakış: Bu salgın, baş döndürücü teknolojik gelişmelere ve inovasyonlara rağmen insanoğlunun basit gözükken bazı meselelerde –solunum cihazı ve yoğun bakım yataklarında olduğu gibi– ne kadar aciz kaldığını gözler önüne sermiştir. Son yıllarda hızla hayatımızın birçok alanına etki eden teknolojilerin ve

219 Mian, Straub ve Sufi, “Indebted Demand”.

220 Niels Johannesen ve Gabriel Zucman, “The End of Bank Secrecy? An Evaluation of The G20 Tax Haven Crackdown”, *American Economic Journal: Economic Policy*, Cilt: 6, Sayı: 1, (2014), s. 65-91; Gabriel Zucman, *The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens*, (University of Chicago Press, Chicago: 2015); Thomas Pogge, ve Krishen Mehta, eds. *Global Tax Fairnes*, (Oxford University Press, Oxford: 2016); Emmanuel Saez ve Gabriel Zucman, *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*, (WW Norton & Company, 2019).

221 Emmanuel Saez ve Gabriel Zucman, “Jobs aren’t Being Destroyed this Fast Elsewhere. Why is That?”, *New York Times*, 30 Mart 2020.

222 Pierre-Olivier Gourinchas ve Chang-Tai Hsieh, “The COVID-19 Default Time Bomb”, Project Syndicate, 9 Nisan 2020.

inovasyonların ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki sınırlı etkileri farklı mecralarda halihazırda zaten sorgulanıyordu.²²³ Teknoloji odaklı şirketlerin gerçekleştirdikleri AR-GE harcamalarının ve aldıkları patentlerin insan sağlığı ve üretkenlik artışı gibi ekonomik gelişmenin ana bileşenlerine ne derece olumlu etki ettikleri koronavirüs salgınından sonra daha fazla sorgulanmaya başlanacaktır. İlaç şirketlerinin aldıkları patentlerin yüzde kaçının makul fiyatlardan satılan faydalı ilaçlara dönüştüğü büyük bir soru işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel ilaç şirketleri, toplumsal faydayı ikinci plana iterek büyük ölçüde piyasa paylarını koruma güdüsüyle hareket ettikleri için eleştiriliyorlar.²²⁴ Neoliberalizm ve küreselleşmeyle birlikte son kırk yılda yaşanan illüzyon, insanoğlunu gerçeklikten o kadar koparmıştır ki neyin faydalı neyin faydasız olduğu ayırt edilemez hale gelmiştir. Dünya genelinde insanlar paralarını, çalışanlar beşeri sermayelerini ve şirketler AR-GE yatırımlarını çoğunlukla verimliliği ve faydası düşük alanlara harcamaktadırlar. Pozitif etkileri sınırlı olan ve çoğu zaman gösteriş amaçlı kullanılan “makyajlı inovasyonlar”dan ziyade dünyanın gerçek inovasyonlara ihtiyacı bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle küresel iklim değişikliği gibi büyük sorunları çözmek için inovasyona yönelik bakış açısının değişmesi gerekmektedir.²²⁵

İnsanların İnterneti: Koronavirüsün yayılma hızını azaltmaya yönelik olarak akıllı cep telefonu uygulamaları bazı Asya ülkelerinde efektif bir şekilde kullanılmıştır.²²⁶ İsrail hükümeti benzer bir amaç doğrultusunda insanları cep telefonları aracılığıyla takip edip gözetlemesi için istihbarat örgütüne daha geniş yetkiler vermiştir.²²⁷ Bu virüsün yaratmış olduğu korku; gözetim ve denetlemeye yönelik bu ve benzeri uygulamaların hızla yayılmasına neden olabilir. Akıllı telefonlar,

223 Joseph E. Stiglitz, “The Innovation Enigma”, Project Syndicate, 9 Mart 2014; Carmen M. Reinhart ve Kenneth Rogoff, “Suspend Emerging and Developing Economies’ Debt Payments”, Project Syndicate, 13 Nisan 2020; Robert J. Gordon, *The Rise and Fall of American Growth: The US Standard of Living Since the Civil War*, Cilt: 70, (Princeton University Press, 2016); Christine Lagarde, “Speech: Reinvigorating Productivity Growth”, IMF, 3 Nisan 2017; Mariana Mazzucato, *The Value of Everything: Making and Taking in The Global Economy*, (Hachette UK, 2018). Nicholas Bloom vd., “Are Ideas Getting Harder to Find?”, *American Economic Review*, Cilt: 110, Sayı: 4, (2020), s. 1104-44.

224 Mazzucato, *The Value of Everything: Making and Taking in The Global Economy*; William Lazonick ve Öner Tulum, “How High Drug Prices Inflate C.E.O.s’ Pay”, *The New York Times*, 26 Şubat 2019.

225 David Popp, “Innovation and Climate Policy”, *Annual Review of Resource Economics*, Cilt: 2, Sayı: 1, (2010), s. 275-298; Daron Acemoglu vd., “The Environment and Directed Technical Change”, *American Economic Review*, Cilt: 102, Sayı: 1, (2012), s. 131-66; Joshua S. Gans, “Innovation and Climate Change Policy”, *American Economic Journal: Economic Policy*, Cilt: 4, Sayı: 4, (2012), 125-45; Ambroise Fayolle, “Disrupting Climate Change Through Innovation”, Project Syndicate, 8 Kasım 2019.

226 Adam Rogers, “The Asian Countries That Beat Covid-19 Have to Do It Again”, *Wired*, 6 Nisan 2020; “China Launches Coronavirus ‘Close Contact Detector’ App”, *BBC*, 11 Şubat 2020; Max S. Kim, “South Korea is Watching Quarantined Citizens with a Smartphone App”, *MIT Technology Review*, 6 Mart 2020.

227 David M. Halbfinger, Isabel Kershner ve Ronen Bergman, “To Track Coronavirus, Israel Moves to Top Secret Trove of Cellphone Data”, *The New York Times*, 16 Mart 2020.

giyilebilir cihazlar, deri altına yerleştirilen teknolojiler ve yeni nesil otomobiller bazı ülkeler tarafından farklı amaçlar doğrultusunda daha sık kullanılabilir. Makineleri birbirine bağlayan “nesnelerin interneti”ni konuştuğumuz bir çağda insanları birbirine ve belli merkezlere bağlayan “insanların interneti”nin yaygınlık kazandığına şahit olabiliriz. Olası uygulamalar insan hakları ve özgürlükler başta olmak üzere birçok açıdan hararetli tartışmaları beraberinde getirebilir.²²⁸

Yukarıdaki satırlarda anlatılmaya çalışıldığı üzere, koronavirüs krizi ekonomiyi ve siyaseti farklı kanallardan etkileyerek küresel ekonomik yapıda ciddi değişimleri beraberinde getirebilir. Yukarıdaki faktörlerin bazıları birbirlerinin zıddı etkilere neden olabilir. Etkileri siyah ve beyaz olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Gri alanların oluşabileceği de dikkate alınmalıdır. Örneğin bu süreç AB kurumları için birliğe güveni yeniden sağlamaya dönük belli fırsatları ortaya çıkarabilir. Ancak gerekli iş birliği ve koordinasyonun sağlanamaması durumunda AB'nin birbirine benzemez bu kadar ülkeyle geleceği tehlikeye girebilir. İngiltere'nin yaptığı gibi bazı ülkelerin birlikten ayrılma kararı alması durumunda AB, ekonomik anlamda birbirine daha çok benzeyen ülkelerle daha kompakt ve yüksek entegrasyona sahip bir şekilde yoluna devam edebilir. Küresel tedarik zincirlerindeki değişimden dolayı Asya dışındaki bazı gelişmekte olan ülkeler, imalat sanayiinde daha fazla doğrudan yabancı çekerek büyüme potansiyellerini artırabilirler. Diğer taraftan bazı üretim tesislerinin gelişmiş ülkelere kayması veya teknoloji transferlerinin korumacı politikalar kapsamında azalması, kendi teknolojilerini geliştirme kapasitesi zayıf gelişmekte olan ülkelerin büyüme rakamlarını aşağıya çekebilir. Koronavirüs salgınından sonra sistemik risklere karşı daha çok bilinç oluşabilir ve bu sayede küresel iklim değişikliğine dair G20 ülkelerinin uluslararası anlaşmalara daha çok riayet etmeleri söz konusu olabilir. Ama diğer yandan da su eksenli anlaşmazlıklarının artmasından kaynaklı olarak bazı bölgelerde çatışmalar yaşanabilir. Özetle, yukarıda ele alınan faktörlerin farklı koşullara, bölgelere ve davranış biçimlerine bağlı olarak farklı etkiler doğurabileceği dikkate alınmalıdır.

Sonuçta bu krizin ülkeler üzerindeki etkisi farklı derecelerde hissedilecektir. Devlet kapasitesi ve sosyal sermayesi yüksek olan ülkeler, bu krizi atlama konusunda daha başarılı olacaklardır. Devletlerin kısa ve orta vadeye yönelik en önemli amaçları; sağlık sistemini direncini korumak, şirketleri ayakta tutmak ve işsizliği önlemek olacaktır. Uzun vadeli olarak ise, bu yaşananların küresel sistem-

228 Yuval Noah Harari, “The World after Coronavirus”, *Financial Times*, 20 Mart 2020.

deki olası etkilerini iyi analiz edip akıllı ve kapsamlı politikaları hayata geçirmek, ülkelerin politika ajandasının bir numaralı gündem maddesi olacaktır. Bunları başarabilen ülkelerin ilerleyen yıllarda küresel ekonomideki ağırlıklarını kayda değer oranlarda artırmaları beklenebilir.

SALGININ TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Koronavirüs krizi derinliği ve çok boyutluluğu ile modern dünyada daha önce yaşanan krizlerin çok daha ötesinde bir etkiye sahip olacak görünmektedir. Bu kriz, çok yüksek ihtimalle diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de kısa ve orta vadede derin bir şekilde etkileyecek ve uzun vadede ekonomik yapıyı ve tüketici davranışlarını hatırı sayılır oranda değiştirecektir. Peki, koronavirüs krizi kısa ve orta vadede Türkiye ekonomisini hangi boyutlarda ve ne derinlikte etkiliyor/etkileyecek? Bu bölümde bu sorulara cevap vermeye çalışılacaktır.

Genel olarak, koronavirüs krizi kısa vadede Türkiye ekonomisini şu şekillerde etkilemektedir/etkileyecektir: a) milli gelirden ve toplam talepte ciddi bir gerileme yaşanacaktır, b) işsizlik oranı kayda değer ölçüde yükselecektir, c) turizm gelirlerinde dramatik bir düşüş yaşanacaktır, d) bütçe açığı genişleyecektir, e) dış ticaret hacmi önemli ölçüde daralacaktır. Orta vade ise toparlanma ve yeniden yapılanma süreci olacaktır.

SEKTÖRLERİN KRİZDEN ETKİLENME DÜZEYLERİ NE OLACAK?

Koronavirüs krizi reel ekonomileri bir bütün olarak ciddi şekilde etkilemekle birlikte sektörlerin bu krizden etkilenme düzeyleri birbirlerinden doğal olarak belirli ölçüde farklılaşacaktır. Tablo 4'te görüldüğü üzere ILO'ya göre reel ekonomideki 18 sektörden altısı bu krizden yüksek düzeyde etkilenecektir. Türkiye'de 2019 sonu itibarıyla bu altı sektörde toplamda 12,9 milyon kişi çalışmaktadır ki bu da

tüm çalışanların (28,1 milyon) yüzde 46'sına denk gelmektedir. Yani, Türkiye'de çalışanların yüzde 46'sı koronavirüs krizinde ciddi bir işsizlik tehdidi ile karşı karşıyadır. Yüksek risk grubundaki bu altı sektörün 5,2 milyon çalışan ile en büyüğü ve muhtemelen en kritiği olan imalat sanayiinin faaliyetlerinde; a) küresel tedarik zincirlerinde yaşanan kırılmalar, b) özellikle dayanıklı tüketim mallarına dönük talepte yaşanan daralma ve c) salgına karşı alınan kurumsal önlemler nedeniyle ciddi bir gerileme yaşanmıştır.

TABLO 4. KORONAVİRÜS KRİZİNİN SEKTÖRLERE ETKİ DÜZEYİ

Sektör	Etki Düzeyi	Çalışan Sayısı	Oran (%)
İmalat (C)	Yüksek	5.154	18,4
Toptan ve perakende ticaret (G)	Yüksek	3.920	14,0
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri (I)	Yüksek	1.701	6,1
İdari ve destek hizmet faaliyetleri (N)	Yüksek	962	3,4
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler (M)	Yüksek	886	3,2
Gayrimenkul faaliyetleri (L)	Yüksek	298	1,1
Ulaştırma ve depolama (H)	Orta-Yüksek	1.256	4,5
Diğer hizmet faaliyetleri (S+T+U)	Orta-Yüksek	919	3,3
Bilgi ve iletişim (J)	Orta-Yüksek	234	0,8
Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor (R)	Orta-Yüksek	172	0,6
İnşaat (F)	Orta	1.550	5,5
Finans ve sigorta faaliyetleri (K)	Orta	295	1,1
Madencilik ve taş ocakçılığı (B)	Orta	124	0,4
Tarım, ormancılık ve balıkçılık (A)	Düşük-Orta	5.097	18,2
Kamu yönetimi ve savunma (O)	Düşük	1.940	6,9
Eğitim (P)	Düşük	1.801	6,4
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri (Q)	Düşük	1.491	5,3
Elektrik, gaz, buhar, su temini ve kanalizasyon (D+E)	Düşük	283	1,0
Toplam	Genel	28.080	100

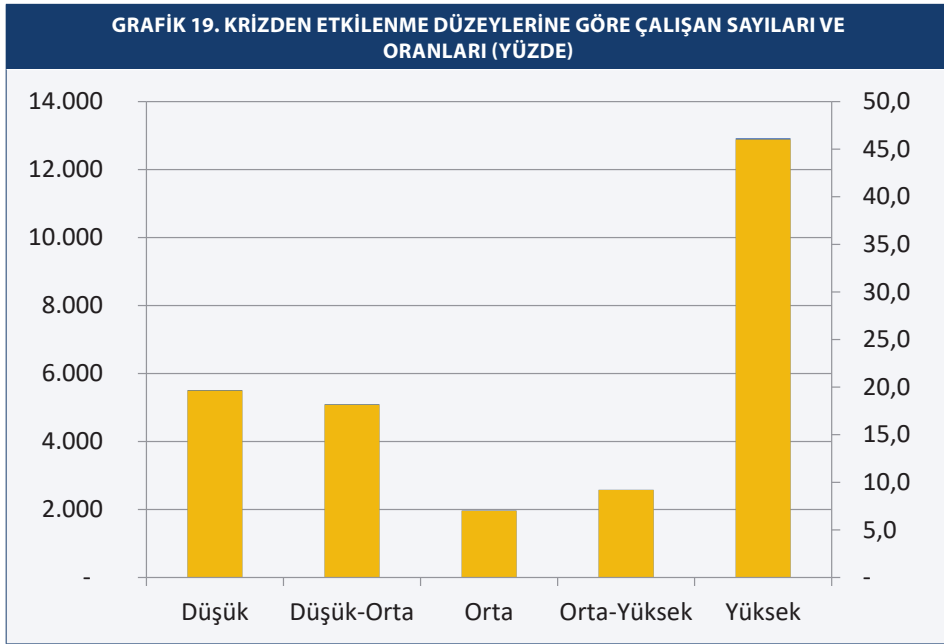
Kaynak: ILO²²⁹, TÜİK ve yazarların kendi hesaplamaları.

Not 1: Parantez içindeki harfler sektör kodlarını göstermektedir. **Not 2:** "Etki Düzeyi" Koronavirüs krizinin sektörler üzerindeki (olumsuz) etkisine dönük ILO tahminlerini göstermektedir. **Not 3:** "Çalışan sayısı" sütunu 2019 itibarıyla Türkiye'de sektörel bazda çalışan sayılarının binde birini göstermektedir.

Not 4: "Oran (Yüzde)" sütunu her bir sektördeki çalışanların toplam çalışanlara oranını göstermektedir.

229 "ILO Monitor 2nd Edition: COVID-19 and The World of Work: Updated Estimates and Analysis", ILO, 7 Nisan 2020, s. 5.

Koronavirüs krizinden yüksek düzeyde etkilenmesi beklenen diğer beş sektörde ise 7,8 milyon kişi çalışmaktadır ve bu sektörlerin tamamı hizmetler sektöründedir. Bu yüksek risk grubundaki çalışanların büyük kısmının düşük/orta vasıf düzeyine sahip görece düşük ücretli/güvenceli çalışanlar olması da işsizliğin bu grupta özellikle ciddi düzeylere erişme potansiyelinin olduğunu göstermektedir. Bu durum bilhassa toptan ve perakende ticaret (çalışan sayısı 3,9 milyon) ile konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri (çalışan sayısı 1,7 milyon) sektörleri için geçerlidir/önemlidir.

Kaynak: ILO ve TÜİK. Açıklamalar için Bkz. Tablo 4.

Not: Sol eksen her bir etkilene düzeyindeki toplam çalışan sayısını gösterirken sağ eksen ilgili düzeydeki çalışanların tüm çalışanlara oranını göstermektedir.

Türkiye’de sırasıyla 1,3 ve 1,5 milyon çalışana ev sahipliği yapan “ulaştırma ve depolama” ile “inşaat” sektörü de bu krizde sırasıyla “orta-yüksek” ve “orta” risk grubunda bulunmaktadır. Dolayısıyla 2,8 milyon çalışan ile toplam istihdamın yüzde 10’unu karşılayan ve Türkiye ekonomisinde hatırı sayılır bir yere sahip olan bu iki sektörün mevcut krizden, yüksek risk grubu kadar olmasa da ciddi şekilde etkilenmesi beklenmektedir. Öte yandan en düşük risk grubundaki bürokrasi, eğitim, sağlık ve “elektrik, gaz, buhar, su temini ve kanalizasyon” sektörlerindeki toplam çalışan sayısı 5,5 milyondur ki bu da toplam istihdamın yüzde 19,6’sına denk gelmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde koronavirüs krizinden orta (yüzde 7,0), orta-yüksek (yüzde 9,2) ve yüksek (yüzde 46) seviyede etkilenmesi beklenen sektörlerde toplamda 17,5 milyon kişi çalışmaktadır. Bu da toplam istihdamın yaklaşık üçte ikisi (yüzde 62,2) anlamına gelmektedir. Bu durum Türkiye’de işsizliğin salgın/yarı karantina sürecinde tarifi zor düzeylere çıkma potansiyelinin bulunduğunu ve hükümet müdahalesinin şart olduğunu göstermektedir.

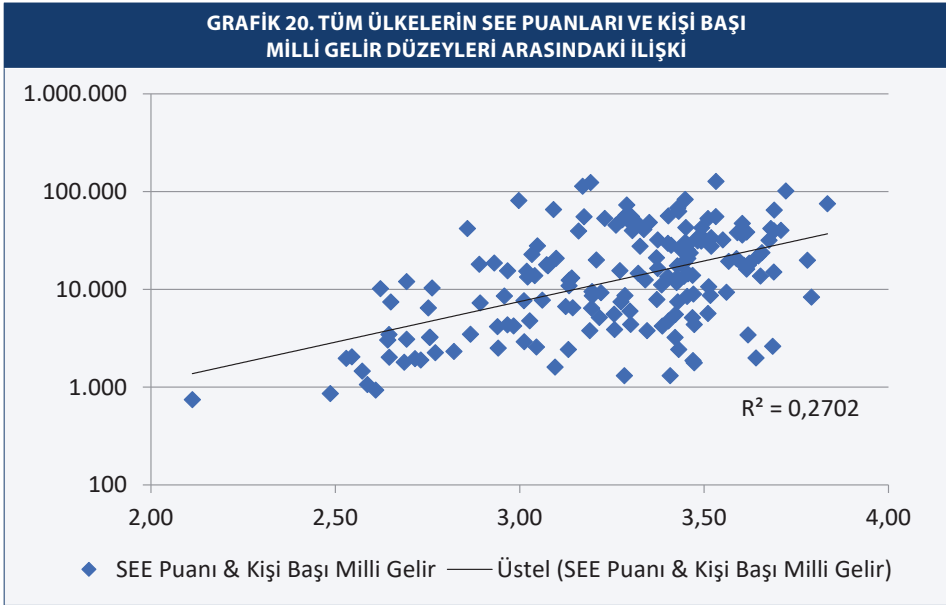
Daha önceki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde değinildiği üzere içinde bulunduğumuz bu krizde üç büyük (arz, talep ve finansal) şok aynı anda yaşanmaktadır ve bu şoklar da kendi içlerinde çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu durum, ülke ekonomilerini çok çeşitli kanallardan olumsuz etkilemektedir. Dahası, bu krizden hem arz hem de talep boyutunda, özellikle orta/uzun vadede en çok etkilenecek sektörlerden olan hizmetler sektörünün dünya ekonomisinde ve özellikle üst-orta ve yüksek gelir grubundaki ülkelerde çok ciddi bir ağırlığa sahip olması bu olumsuz tabloyu perçinlemektedir. Üst-orta gelir grubunda bulunan Türkiye’de de hizmetler sektörünün toplam istihdamdaki payı yüzde 63,2,²³⁰ milli gelirdeki (GSYH) payı yüzde 70,7’dir.²³¹

Peki Türkiye sektörel boyutta diğer ülkelere kıyasla bu krizden ne ölçüde etkilenecektir? Bu soruya yanıt verebilmek ve ülkeler arasında karşılaştırma yapabilmek amacıyla bu rapor çerçevesinde ILO’nun sınıflandırması baz alınarak tüm ülkeler için “Koronavirüs krizinden etkilenme düzeylerini tahmin eden” ve 1 (Düşük) ile 5 (Yüksek) arasında değerler alabilen süresiz bir “sektörel etkilenme endeksi” (SEE) oluşturulmuştur. Bu noktada uyarılmak gerekir ki endeks sınırlı bir açıklama gücüne sahiptir. İlk olarak bu endeks sektörel kompozisyonlara ancak genel geçer bir şekilde bakmaktadır ve hem bu sektörlerin hem de bu sektörlerin alt sektörlerinin karakteristikleri ve dolayısıyla krizden etkilenme düzeyleri ülkeden ülkeye önemli farklılıklar gösterebilecektir. İkinci olarak, sektörlerin krizden etkilenme düzeyleri hangi coğrafi konumda buldukları ve küresel tedarik zincirlerine ne şekilde ve nasıl bağlı oldukları boyutlarından da ciddi ölçüde etkilenecektir. Fakat bu iki önemli kısma rağmen bu endeks sektörel bir perspektif geliştirilmesi bakımından faydalıdır.

Grafik 20’de görülebileceği üzere ülkelerin gelir düzeyleri arttıkça koronavirüs krizinden etkilenme düzeylerini gösteren SEE puanları yükselme eğiliminde olmaktadır. Bu durum ülkelerin gelir düzeyleri ile SEE puanları arasında önemli

230 TÜİK, istihdam edilenlerin yıllara göre iktisadi faaliyet kolları ve dağılımı, NACE Rev.2 (2020 Ocak itibarıyla).

231 TÜİK, gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre A10 düzeyinde zincirlenmiş hacim, endeks ve değişim oranları IV. Çeyrek: Ekim-Aralık, 2019 (2019 itibarıyla).

Kaynak: ILO,²³² ILOSTAT²³³ ve yazarların kendi hesaplamaları.

Not 1: Dikey eksen logaritmik artmaktadır.

Not 2: Bu analizde 174 ülke bulunmaktadır. Verilerine ulaşılamayan 21 ülke ise analize dahil edilmemiştir. Analize dahil edilen ülkelerin toplam nüfusu dünya nüfusunun yüzde 98.1'ine karşılık gelmektedir.

Not 3: Kişi başı milli gelir verileri satınalma gücü paritesi (SGP) bazlıdır.

Not 4: SEE puanları hesaplanırken şöyle bir prosedür izlenmiştir: İlk önce ILO'nun beşli sınıflandırması şu şekilde sayısallaştırılmıştır: Düşük = 1, Düşük/Orta = 2, Orta = 3, Orta/Yüksek = 4, Yüksek = 5. İkinci olarak, her ülke için her bir sektörün istihdam düzeyi o sektörün krizden etkilenme düzeyini gösterir rakam ile çarpılmıştır. Üçüncü olarak, elde edilen bu ağırlıklandırılmış rakamlar toplanmış ve toplam istihdam rakamına bölünmüştür. Böylece her ülkenin "endeks rakamına" ulaşılmıştır.

düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir.²³⁴ Dahası Grafik 21'de görülebileceği üzere nüfusu 25+ milyon olan ve 6,6 milyar insanın yaşadığı 52 ülkenin dahil edildiği analizde değişkenler arasındaki ilişkinin daha da güçlendiği görülmektedir. Bu durum net bir şekilde; belirli bir büyüklüğün üzerindeki ülkelerin²³⁵ ve belirli bir karmaşıklık düzeyinin (ve hizmetler sektörü hacminin) üzerindeki ekonomilerin bu krizden özellikle etkilenebilecekleri anlamına gelmektedir.²³⁶

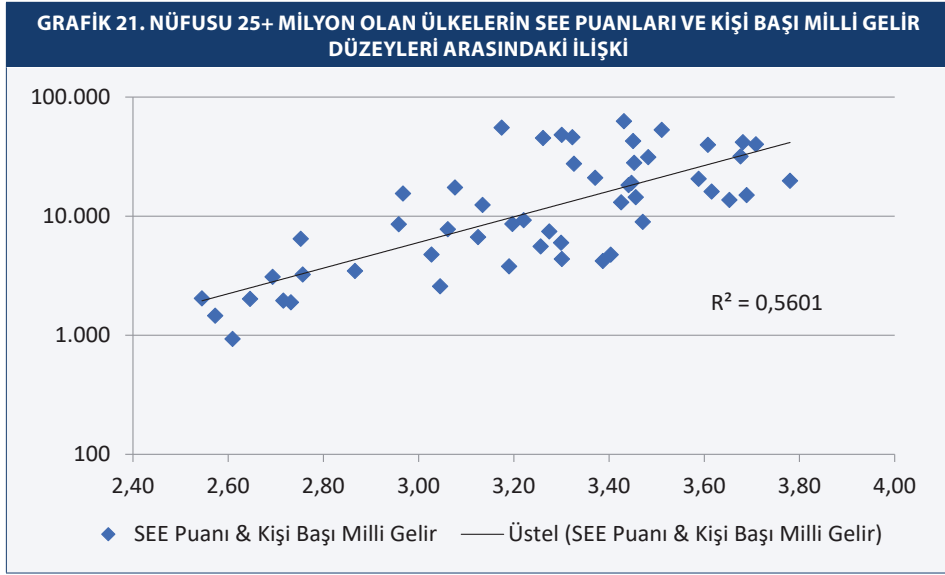
232 "ILO Monitor 2nd Edition: COVID-19 and the World of Work: Updated Estimates and Analysis", s. 5.

233 "Employment by Economic Activity and Occupation (Thousands) – Annual", ILOSTAT Explorer, (2019), https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer21/?lang=en&segment=indicator&id=EMP_TEMP_ECO_OCUNB_A, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2020).

234 Unutulmaması gerekir ki korelasyon doğrudan nedensellik anlamına gelmez. Fakat iki faktör arasındaki muhtemel bir ilişkiye işaret eder.

235 "Düşük gelirli ülkeler" bu durumun istisnasını teşkil etmektedir.

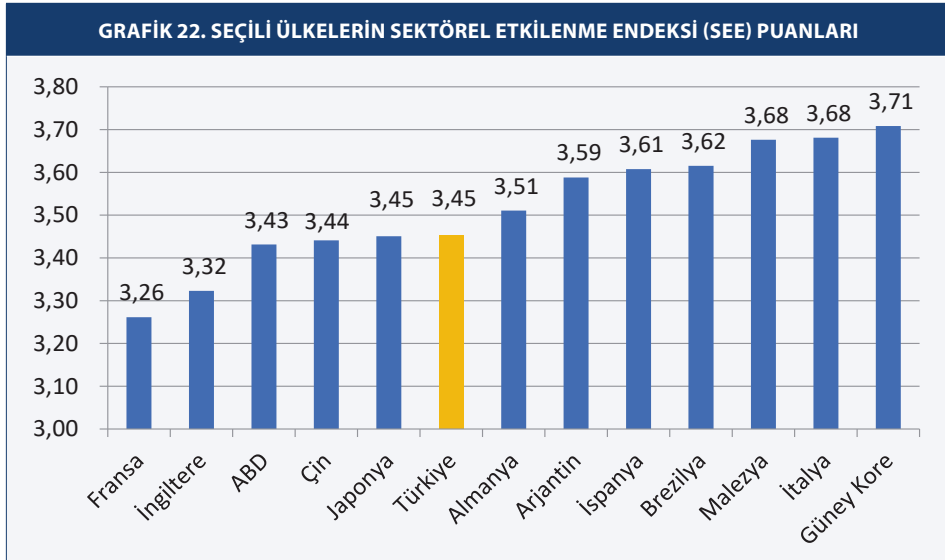
236 Bu noktada vurgulamak gerekir ki ekonomik karmaşıklık nüfusun büyüklüğünden de ayrıca önemli oranda etkilenmektedir. Yine nüfus da –göçmenler vasıtasıyla– ekonomik büyüklükten etkilenme eğilimindedir.

Kaynak: ILO, ILOSTAT ve yazarların kendi hesaplamaları.

Not 1: Dünyada nüfusu 25+ milyon olan 52 ülke vardır ve bu ülkelerin toplam nüfusu 6,6 milyardır. Bu tüm dünya nüfusunun (7,6 milyar) yaklaşık yüzde 87,5'ine karşılık gelmektedir.

Not 2: SEE ile ilgili açıklamalar için Grafik 20'nin notlarına bakınız.

Kaynak: ILO, ILOSTAT ve yazarların kendi hesaplamaları.

Not 1: Sektörlerin istihdam düzeyi ile ağırlıklandırılmaması durumunda ortaya çıkacak "ham endeks" rakamı 3,39'dur. **Not 2:** TÜİK'in rakamları kullanıldığında Türkiye'nin endeks puanı 3,44 çıkmaktadır.

Not 3: SEE ile ilgili açıklamalar için Grafik 20'nin notlarına bakınız.

TABLO 5. ÜLKELERİN NÜFUSLARINA GÖRE SEKTÖREL ETKİLENME ENDEKSİ (SEE) PUANLARI				
Gelir Grubu	Genel	>10 milyon	>25 milyon	>50 milyon
Düşük	2,90	2,84	2,70	2,67
Düşük-Orta	3,19	3,19	3,19	3,22
Orta-Yüksek	3,33	3,45	3,47	3,51
Yüksek	3,33	3,43	3,45	3,48
Ülke Sayısı	174	82	52	28
Nüfus (Milyar)	7,5	7,1	6,6	5,8

Kaynak: ILO, ILOSTAT ve yazarların kendi hesaplamaları.

Not: SEE ile ilgili açıklamalar için Grafik 20'nin notlarına bakınız.

Tablo 5'te çizilen resim de bu anlayışı/hipotezi destekler niteliktedir. Tablo soldan sağa gelir grupları bazında incelendiğinde, orta-yüksek ve yüksek gelir grubunda bulunan ülkelerde nüfus arttıkça SEE puanının yükselme eğiliminde olduğu görülmektedir. Fakat düşük ve düşük-orta gelir gruplarındaki ülkelerde böyle bir yönelim yoktur. Bu durum genel itibarıyla belirli bir ekonomik karmaşıklık²³⁷ düzeyine ulaşabilen (ve hizmetler sektörünün ekonomide büyük bir yer kapladığı) görece büyük ülkelerin bu krizden daha çok etkilenebileceğini göstermektedir. Tablo yukarıdan aşağıya nüfus grupları bazında incelendiğinde ise her bir nüfus grubunda gelir arttıkça SEE puanının önemli ölçüde yükseldiği görülmektedir. Bu durum da nüfus düzeyinden görece bağımsız bir şekilde ekonominin karmaşıklık düzeyi arttıkça ülkelerin bu krizden daha yüksek düzeyde etkilenebileceklerini göstermektedir. Bu genel durumun bir istisnası ise orta-yüksek ve yüksek gelir grubu arasında önemli bir farkın olmamasıdır. Bu durum da bu grupların belirli boyutlarda benzer ekonomik yapıya sahip olduklarını ima etmektedir. Son olarak, Türkiye'nin bu tabloda en yüksek SEE ortalamasına (3,51) sahip olan grupta (50+ milyon nüfusa sahip orta-yüksek gelirli ülkeler) bulunduğu da belirtilmelidir.

Öte yandan Grafik 22'de seçili ülkelere genel olarak bakıldığında SEE puanlarının görece dar bir bantta (3,26 ile 3,71 arasında) seyrettikleri görülmektedir. Ortalama puan ise 3,52'dir. Endeks puanı Fransa ve İngiltere'de görece düşük iken Malezya, İtalya ve Güney Kore'de görece yüksektir. Bu da sektörel kompozisyon bağlamında bu ikinci gruptaki ülkelerin koronavirüs krizinden daha çok etkilene-

237 Analizde gelir düzeyi, "ekonomik karmaşıklığın" vekili (*proxy*) olarak kullanılmıştır. Bu yaklaşımın belirli kısıtları olmakla birlikte iki değişken arasındaki ilişki düzeyinin oldukça yüksek olduğu ortadadır.

bileceği anlamına gelmektedir. Türkiye ise 3,45 puanla listede görece iyi bir noktada yer almaktadır.

Bu ülkelerin neden görece düşük veya yüksek SEE puana sahip olduklarını anlayabilmek amacıyla sektörel kompozisyonlara derinlemesine bakıldığında aradaki farklılıkların en çok –koronavirüs krizinden en az etkilenecek sektörlerden olan– sağlık sektöründe ve krizden en olumsuz etkilenecek sektörlerden olan imalat sanayiinde olduğu görülmektedir. Genel olarak da yüksek gelirli ülkelerde sağlık sektörü görece yüksek bir paya,²³⁸ imalat sanayii de görece düşük bir paya sahip olma eğilimindedir. Bu durumun iki önemli istisnası Almanya ve Japonya'dır.

Listede en düşük SEE puanına sahip olan ilk üç ülkede (Fransa, İngiltere, ABD) sağlık sektörünün toplam istihdamdaki payı ortalama yüzde 14,1 ile genel ortalamanın (yüzde 9,2) epey üzerindedir. Bu ülkelerde imalat sanayiinin payı ortalama yüzde 10,3 ile bu sefer genel ortalamanın (14,7) epey altındadır. Listede en yüksek SEE puanına sahip olan ülkelerde (Malezya, İtalya, Güney Kore) ise durum bunun tam tersidir. Bu ülkelerde sağlık sektörünün payı ortalama yüzde 6,7 ile epey düşüken imalat sanayiinin payı ortalama yüzde 17,2 ile yüksektir. Hem sağlık sektörünün hem de imalat sanayiinin yüksek paylara sahip olduğu Almanya ve Japonya ise bu iki sektörünün düşük ve yüksek etki bağlamında birbirlerini “nötrlemesi” neticesinde listede orta sıralarda kendilerine yer bulmuştur.

SEE puanı (3,45), Türkiye'nin bu krizden orta düzey (3) ile orta-yüksek (4) düzeyin neredeyse tam ortası düzeyinde etkileneceğini işaret etmektedir. Sıralamaya bakıldığında, sadece Fransa ve İngiltere'nin Türkiye'den daha az dezavantajlı olduğu, geri kalan ülkelerin de ya Türkiye ile benzer ya da daha yüksek bir dezavantaj düzeyine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de imalat sanayiinin payının (yüzde 17,9) yüksek olması içinde bulunduğumuz koronavirüs krizinde belirli ölçüde bir dezavantaj niteliğinde gibi görünmektedir. Fakat bir taraftan reel ekonominin motorunun imalat sanayii olması ve hizmetler sektörünün ciddi oranda imalat sanayiine bağımlı olması, diğer taraftan da günümüzde küresel tedarik zincirlerinin dünyayı bir ahtapot gibi sarmış olması ve sanayi üretiminin birçok ülkeye dağılmış olması nedeniyle; bir ülkede imalat

238 Bu noktada belirtmek gerekir ki yüksek gelirli ülkelerde nüfus yaşlı olma eğilimindedir ve nüfusun görece yaşlı olduğu ülkelerde de sağlık sektörünün toplam istihdamdaki payı yüksek olma eğilimindedir. Zira yaşlıların hasta/hastanelik olma ihtimalleri ile hasta iken geçirdikleri süre gençler ve yetişkinlere göre ciddi oranda daha fazladır. Bu da nüfusun yaşlı olduğu ülkelerde sağlık hizmetlerine dönük talebin önemli oranda daha yüksek olması sonucunu doğurmaktadır. Bkz. “Study Shows Hospitalization Rates and Risk of Death from Seasonal Flu Increase with Age Among People 65 Years and Older”, The Centers for Disease Control and Preventio, 12 Haziran 2019.

sanayiindeki gerileme sadece bu sektörü ve ilgili ülkeyi değil, birçok sektörü ve ikincil düzeyde olmakla birlikte diğer ülkeleri de ciddi oranda etkileyecektir. Bu durum da söz konusu “dezavantajı” önemli oranda ortadan kaldırmaktadır. Dahası krizin etkilerinin hafiflemesiyle birlikte kayıpları telafi etme derecesinin en yüksek olacağı sektörlerin başında da sanayi sektörü gelmektedir. Bu da sanayi sektörü ağırlıklı ülkelerin toparlanma süreçlerinin diğerlerine kıyasla daha hızlı olabileceğini göstermektedir. Böylece gerek diğer sektörlerin ciddi oranda imalat sanayiine bağlı/bağımlı olması gerekse bu sektörde orta ve uzun vadede önemli düzeyde bir telafinin yaşanacak olması söz konusu dezavantajı büyük oranda ortadan kaldırmakta hatta Türkiye özelinde coğrafi faktörler hesaba katıldığında durumu lehe çevirme potansiyelini de barındırmaktadır.

SEKTÖREL KOMPOZİSYON VE ETKİLEŞİMLER NE ANLATIYOR?

Sektörel kompozisyonun yanı sıra sektörler arası ticari ilişki de bir sektörde yaşanacak krizin diğerlerini ne ölçüde etkileyeceğinin anlaşılması hususunda önemlidir. Bu çerçevede diğer sektörlerden yoğun bir şekilde ara mal satın alımının olduğu bir sektördeki kriz doğal olarak bu sektöre ara mal satan diğer sektörleri de olumsuz etkileyecektir. Fakat diğer sektörlerden ara mal satın alma düzeyi düşük olan bir sektörde yaşanacak ekonomik zorluklar diğer sektörleri bu boyutta etkilemeyecektir. Tablo 6’da görüldüğü üzere Türkiye’de bu hususta diğer sektörler ile en güçlü ticari ilişkilere sahip olan sektör yüzde 48 ile “konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri” sektörüdür. Bu durum bu sektörün toplam nihai mal değerinin yüzde 48’inin diğer sektörlerden satın alınan ara mallardan kaynaklandığını göstermektedir. Bu oranın yüksek olduğu diğer (önemli/büyük) sektörler ise inşaat, “toptan ve perakende ticaret”, sağlık ve imalat sanayiidir. Bu sektörlerin diğer sektörler ile olan ticari ilişki düzeyi ise ortalama yüzde 38’dir. Şu halde bu sektörlerde yaşanacak sıkıntıların diğer sektörleri etkileme düzeyi görece yüksektir.

Alt sektör bazlı bakıldığında ise görülmektedir ki imalat sanayiindeki alt sektörlerin diğer bütün (kendi sektörleri ve diğer sektörlerdeki) alt sektörlerden satın aldıkları ara mallar, toplam nihai mal değerinin yüzde 51’ini oluşturmaktadır. Sektör bazlı ile alt sektör bazlı oranlar arasında 13 puan gibi ciddi bir farkın bulunması da imalat sanayiinde alt sektörlerin kendi aralarında ciddi düzeyde bir ara mal alım-satımı olduğunu göstermektedir.

TABLO 6. SEKTÖRLER VE ALT SEKTÖRLER ARASI ARA MAL ALIŞVERİŞİ (YÜZDE)						
Sektör	GSYH'deki Payı	Diğerlerinden Ara Mal Tüketim Oranı		Kendi Ara Mal Tüketim Oranı		Katma Değer Oranı
		Sektör Bazlı	Alt Sektör Bazlı	Sektör Bazlı	Alt Sektör Bazlı	
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri (I)	3,5	48	48	1	1	52
İnşaat (F)	8,0	46	46	16	16	38
Diğer hizmet faaliyetleri (S+T+U)	1,1	45	45	3	2	53
Toptan ve perakende ticaret (G)	13,5	36	38	3	1	61
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri (Q)	2,8	35	35	6	6	58
Kamu yönetimi ve savunma (O)	5,4	35	35	1	1	65
Madencilik ve taş ocaklığı (B)	1,1	34	34	6	6	60
İmalat (C)	21,3	33	51	38	20	29
Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor (R)	1,0	33	33	7	7	60
İdari ve destek hizmet faaliyetleri (N)	3,2	29	31	6	5	65
Elektrik, gaz, buhar, su temini, kanalizasyon (D+E)	2,5	29	30	45	44	26
Ulaştırma ve depolama (H)	9,1	27	33	23	16	51
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler (M)	2,6	26	29	12	9	62
Bilgi ve iletişim (J)	2,8	22	25	16	13	62
Finans ve sigorta faaliyetleri (K)	3,4	20	26	16	10	63
Tarım, ormancılık ve balıkçılık (A)	6,5	18	18	17	17	65
Gayrimenkul faaliyetleri (L)	7,6	17	17	1	1	82
Eğitim (P)	4,7	14	14	1	1	84
Genel	100,0	31	38	20	14	48

Kaynak: TÜİK Girdi-Çıktı Tablosu (2012) ve yazarların kendi hesaplamaları.

Not 1: İlk sütunda parantez içindeki harfler sektörlerin uluslararası standartlar çerçevesinde harf olarak kategorilerini göstermektedir. Raporun “Ekler” kısmında 64 alt sektöre ait veriler bulunmaktadır. **Not 2:** Sektör bazlı ara mal tüketim 18 sektörden her birinin diğer sektörlerden gerçekleştirdiği ara mal satın alımını göstermektedir. Alt sektör bazlı ara mal tüketim ise 64 alt sektörden her birinin diğer tüm alt

sektörlerden gerçekleştirdiği ara mal tüketimini göstermektedir. Aynı durum “kendi ara mal tüketimi” için de geçerlidir. Sektör bazlı kendi ara mal tüketimi 18 sektörün her birinin kendi sektörü içindeki tüketimini göstermektedir. Yani, bir sektördeki alt sektörlerin birbirleriyle olan ara mal alışverişi de “kendi tüketimi” olarak değerlendirilmektedir. Alt sektör bazlı kendi ara mal tüketimi ise 64 alt sektörden her birinin kendi alt sektörü içindeki “kendi tüketimi”ni göstermektedir. **Not 3:** Katma Değer Oranı, gayri safi katma değer vergi ve sübvansiyonlar hariç toplam üretime bölünerek 100 ile çarpılmasıyla elde edilmiştir. Ara mal tüketim oranları da aynı şekilde ilgili ara mal tüketim düzeyinin vergi ve sübvansiyonlar hariç toplam üretime bölünerek 100 ile çarpılmasıyla bulunmuştur. **Not 4:** “GSYH’deki Payı” sütununda sektörel ağırlıkların daha güncel bir resmini sunabilmek adına her bir sektörün 2018 GSYH’sine göre olan payları gösterilmiştir.

Not 5: Raporun “Ekler” kısmında 64 alt sektöre ait veriler bulunmaktadır.

Öte yandan diğer sektörlerden gerçekleştirilen satın alımın hangi düzeyde ithalat ile gerçekleştirildiğine de bakmak gerekmektedir. Zira diğer sektörlerden satın alım düzeyi yüksek olan bir sektör bunu büyük oranda ithalat kanalıyla gerçekleştiriyorsa bu sektörde yaşanacak bir değişim yerli ekonomideki diğer sektörlerden ziyade ara mal satın alımı yapılan yabancı şirketleri etkileyecektir. Tablo 7’de görüldüğü üzere imalat sanayii ve “elektrik, gaz, buhar, su temini ve kanalizasyon” sektörlerinin ithal ara mal satın alma oranı sırasıyla yüzde 22 ve yüzde 21 ile çok yüksek düzeylerde. Diğer sektörlerde bu oran yüzde 1 ile yüzde 8 arasında değişmektedir ve ortalama yüzde 5’tir.²³⁹

Yerli ekonomide sektörler arası ara mal satın alım düzeyinin en yüksek olduğu büyük sektörler ise sırasıyla “konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri”, inşaat, “toptan ve perakende ticaret” ile sağlık sektörleridir. Bu sektörlerin ortalaması yüzde 36’dır. Bu oran imalat sanayiinde yüzde 25’tir. Bu boyutta da sektör bazlı ile alt sektör bazlı oranlar arasında imalat sanayiinde 11 puan düzeyinde ciddi bir fark olduğu görülmektedir.

Sektör bazlı analiz, sektörler arasındaki ara mal alışverişinin boyutunu göstermesi bakımından bir sektörde yaşanacak genel değişimin diğer sektörleri ara mal talebi hususunda ne derece etkileyebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan alt sektör bazlı analiz ise alt sektörler arası ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Alt sektörler arası ilişkiye sektörel bazda genel olarak bakmak faydalı olmakla birlikte genel resmi anlayabilmek için bu ilişkiye alt sektör bazında detaylı bir şekilde bakmak gerekmektedir. Detaylı analizler için 64 alt sektörün her birinin diğerlerinden gerçekleştirdiği ara mal satın alımını gösterir tablolar bu raporun ekler kısmında yer almaktadır (bkz. Tablo E1 ve E2).

²³⁹ Sektör içi ara mal tüketim oranlarının genelde yüzde 14 ve yerlide yüzde 12 olarak birbirinden farklı olmasının sebebi TÜİK’in bu iki kategori için verdiği sektör içi ara tüketim rakamlarının birbirinden farklı olmasıdır.

**TABLO 7. SEKTÖRLER VE ALT SEKTÖRLER ARASI ARA MAL ALIŞVERİŞİ
(YÜZDE, İTHALAT HARIÇ)**

	GSYH'deki Payı	Diğerlerinden Yerli Ara Mal Tüketim Oranı		Kendi Ara Mal Tüketim Oranı		Katma Değer Oranı	İthal Ara Mal Tüketim Oranı
		Sektör Bazlı	Alt Sektör Bazlı	Sektör Bazlı	Alt Sektör Bazlı		
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri (I)	3,5	43	43	1	1	52	5
İnşaat (F)	8,0	39	39	16	16	38	7
Diğer hizmet faaliyetleri (S+T+U)	1,1	37	38	3	2	53	7
Toptan ve perakende ticaret (G)	13,5	32	34	3	1	61	4
Kamu yönetimi ve savunma (O)	5,4	31	31	1	1	65	4
Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor (R)	1,0	31	31	7	7	60	2
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri (Q)	2,8	30	30	6	6	58	6
Madencilik ve taş ocakçılığı (B)	1,1	28	28	5	5	60	7
İdari ve destek hizmet faaliyetleri (N)	3,2	26	27	5	4	65	5
İmalat (C)	21,3	25	36	24	13	29	22
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler (M)	2,6	23	26	11	9	62	3
Bilgi ve iletişim (J)	2,8	20	23	14	12	62	3
Ulaştırma ve depolama (H)	9,1	20	26	22	16	51	8
Finans ve sigorta faaliyetleri (K)	3,4	20	25	14	9	63	3
Gayrimenkul faaliyetleri (L)	7,6	14	14	1	1	82	3
Tarım, ormancılık ve balıkçılık (A)	6,5	13	14	17	17	65	5
Eğitim (P)	4,7	13	13	1	1	84	1
Elektrik, gaz, buhar, su temini, kanalizasyon (D+E)	2,5	10	11	43	42	26	21
Genel	100,0	25	29	16	12	48	11

Kaynak: TÜİK Girdi-Çıktı Tablosu (2012) ve yazarların kendi hesaplamaları.

Not: Bu tabloyla ilgili teknik açıklamalar için Tablo 6'nın notlarına bakınız.

TABLO 8. SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ ALT SEKTÖRLERİN EKONOMİDEKİ TÜM ALT SEKTÖRLERDEN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ARA MAL SATIN ALIMI (YÜZDE, İTHALAT HARIÇ)							
No	Kod	Sektör	Genel Yerli Ara Tüketimdeki Payı	Sektörler Arası Yerli Ara Tüketim Oranı	Sektör İçi Ara Tüketim Oranı	Katma Değer Oranı	İthal Tüketim Oranı
1	C10-C12	Gıda, içecekler ve tütün ürünleri	8,8	49,0	11,1	29,4	10,6
2	C27	Elektrikli teçhizat	1,7	47,9	6,4	20,4	25,4
3	C31-C32	Mobilya ve diğer mamul eşyalar	1,7	43,3	6,5	36,9	13,3
4	C28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar	1,3	43,1	2,1	33,0	21,7
5	C25	Fabrikasyon metal ürünler, makine ve ekipmanlar hariç	1,9	41,1	5,4	38,8	14,7
6	C23	Diğer metalik olmayan mineral ürünleri	2,2	39,7	13,3	36,7	10,3
7	C29	Motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork)	2,2	38,8	10,6	19,7	30,9
8	C24	Ana metaller	3,9	35,6	14,6	16,8	32,9
9	C16	Kereste, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri (mobilya hariç); hasır ve örme malzemesinden (saz, saman vb.) ürünler	0,5	35,5	15,6	34,7	14,2
10	C21	Temel eczacılık ürünleri ve müstahzarları	0,3	35,2	4,6	38,2	22,0
11	C18	Basım ve kayıt hizmetleri	0,3	35,2	9,4	37,9	17,6
12	C33	Makine ve ekipmanların kurulum ve onarımı	0,4	34,1	0,5	52,4	12,9
13	C30	Diğer ulaşım araçları	0,2	34,0	4,9	42,9	18,1

14	C22	Kauçuk ve plastik ürünler	1,5	33,5	9,6	27,1	29,8
15	C17	Kağıt ve kağıt ürünleri	0,6	31,3	10,5	30,2	28,0
16	C26	Bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler	0,3	28,5	7,0	36,9	27,6
17	C20	Kimyasallar ve kimyasal ürünler	1,3	22,8	13,9	29,2	34,1
18	C13-C15	Tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler	6,9	22,5	31,6	33,5	12,4
19	C19	Kok ve rafine petrol ürünleri	0,5	13,9	1,1	7,3	77,7
20	-	Toplam/Ortalama	36,6	35,0	9,4	31,7	23,9

Kaynak: TÜİK Girdi-Çıktı Tablosu (2012) ve yazarların kendi hesaplamaları.

Not 1: Bu tabloyla ilgili teknik açıklamalar için Tablo 6'nın notlarına bakınız. **Not 2:** "Genel Yerli Ara Mal Tüketimindeki Payı" verisi sanayi sektöründeki her bir alt sektörün yerli ekonominin tüm alt sektörlerden yaptığı ara mal tüketiminin yerli ekonomideki toplam ara mal tüketimine bölünmesi ve akabinde 100 ile çarpılmasıyla elde edilmiştir. Bu hesaplamada vergi ve sübvansiyonlar değerlendirme dışı tutulmuştur.

Ayrıca 18 sektörün her birinin diğer her bir sektörden ne ölçüde ara mal alım-satımını yaptığını gösteren tablolar da raporun ekler kısmında bulunmaktadır (bkz. Tablo E3, E4 ve E5). Bu tablolar sektörlerin birbirlerinin ne kadar müşterisi ve ne kadar tedarikçisi olmalarını göstermeleri bakımından oldukça önemlidir. Diğer sektörlerden yapılan satın alımların "satıcı sektörün üretimine oranı" boyutunda bakıldığında imalat sanayiinin ciddi şekilde ön plana çıktığı görülmektedir. Öyle ki imalat sanayii kendisi hariç 17 sektörün sekizinde ilgili sektörün toplam üretim değerinin en az yüzde 10'u tutarında ara mal satın alımı yapmaktadır. Başka sektörlerin önemli birer müşterisi konumunda olan diğer sektörler ise "toptan ve perakende ticaret" ile inşaat sektörleridir (bkz. Ekler Tablo E5). Başka bir deyişle bu üç sektör diğer sektörler üzerinde talep boyutunda ciddi düzeyde etkilidir.

Son olarak vurgulamak gerekir ki TÜİK buradaki analize temel teşkil eden sektörel girdi-çıktı tablolarını en son 2012 için hazırlamıştır. O zamandan bu yana Türkiye'nin sektörel yapısında ciddi bir değişiklik olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte ilgili yılda Türkiye'nin yüzde 5,5 düzeyinde ciddi bir cari açık vermesi nedeniyle ithal ara tüketim oranı epey yüksektir. Bu çerçevede TL'nin aşırı değerli olduğu o yılların aksine a) TL'nin bugün görece normal seviyelerde olması, b) koronavirüs krizinin reel ekonomiler üzerinde "yerlileştirici" bir

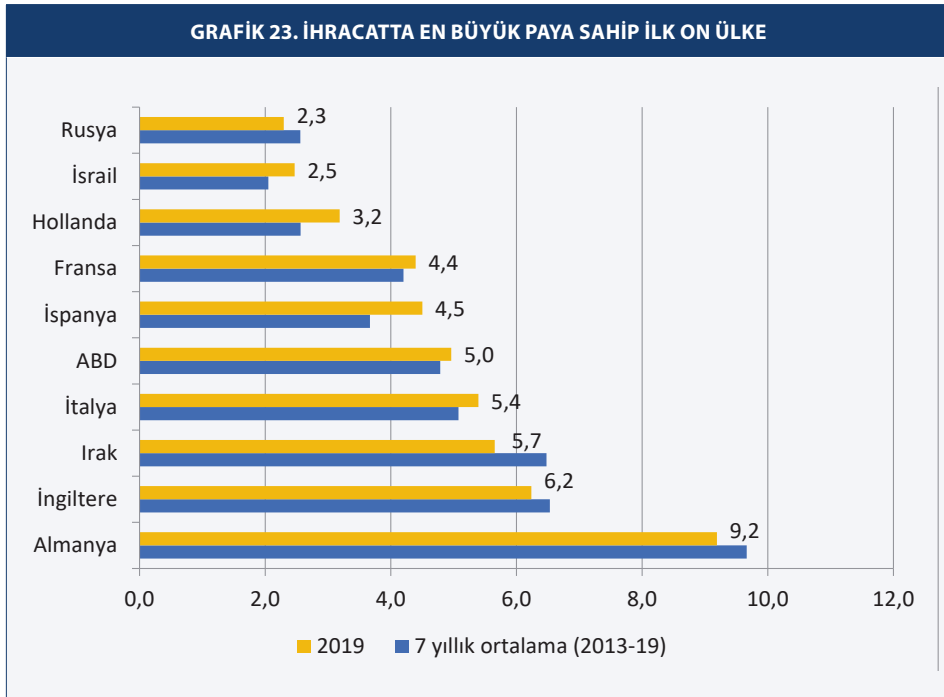
etkiye sahip olacak olması ve c) küresel tedarik zincirlerinde yaşanacak dönüşümün Türkiye lehine sonuçlar doğurabilecek olması nedeniyle 2020 ve sonrası için sektörel ara mal tüketimi hususunda 2012'nin temsiliyet gücü ithalat boyutunda kısmen sınırlıdır. Bununla birlikte 2012'ye ait sektörel ara malı tüketim verileri ekonominin genel fotoğrafını vermesi bakımından önemli ölçüde başarılıdır denebilir.

Bu noktada altını çizmek gerekir ki sektörler arası ilişkiler sektörlerin “içsel değerlerini” değil sektörlerin yaşadıkları krizi/durumu birbirlerine bulaştırma potansiyellerini göstermektedir. Bu açıdan bu veriler hangi sektörlerin ne şekilde destekleneceği veya önemseneyeceği hususunda sektörlerin içsel değerlerinin yanı sıra ekstrasdan bir boyut anlamına gelmektedir. Belirtmek gerekir ki imalat sanayii “ekonominin motoru” niteliğine sahiptir ve hizmetler sektörü büyük oranda imalat sanayiine bağımlıdır. Yani imalat sanayii sektörler arası direkt ara mal alım satımı şeklindeki “doğrudan talep” boyutunun yanı sıra diğer birçok sektörün ürettiği ürünlerin talep edilmesi şeklindeki “dolaylı talep” boyutunda kritik bir role sahiptir. Örneğin otomobil sektörünün krize girmesi ve satışlarının ciddi şekilde düşmesi halinde “toptan ve perakende ticaret” ile “finans ve sigorta faaliyetleri” başta olmak üzere birçok sektör bu durumundan olumsuz etkilenecektir. Zira otomobil talebinde yaşanacak düşüş dolaylı olarak otomobil ile ilgili pazarlama ve kredi/sigorta sağlama faaliyetleri gibi birçok işe/hizmete dönük talepte otomatikman gerileme yaşanmasına neden olacaktır. Bundan dolayı sektörler arası ilişki incelenirken doğrudan talep boyutunun yanı sıra dolaylı talep boyutuna da dikkat etmek gerekmektedir.

Ayrıca tarım sektörü, sektörler arası doğrudan veya dolaylı talep boyutlarının haricinde, özellikle koronavirüs krizi sürecinde kritik/stratejik bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlu yaşamını idame ettirebilme bakımından gıdaya muhtaçtır. Gıda tedarikinin yeterli olmadığı bir atmosferde toplumsal dengeleri koruyabilmek çok zordur. Bu nedenden ötürü koronavirüs krizinde ülkelerin çoğu kendi gıda tedarikinin yeterli olması bakımından azami hassasiyet gösterecektir ve bu durum da ülkeler arası gıda ticaretinin belirli ürünlerde kısmen veya önemli ölçüde gerilemesi anlamına gelebilecektir. Türkiye gıda üretimi ve tedariki konusunda dünyada iyi bir konumda bulunmakla birlikte bu sürecin her adımında tarımsal üretimin aksamadığından veya elden geldiğince düşük düzeyde aksadığından emin olmak zorundadır. Bu süreçte sağlık sektörünün kritik bir öneme sahip olduğunu belirtmeye ise gerek dahi yoktur.

İHRACAT VE TURİZM NE ANLATIYOR?

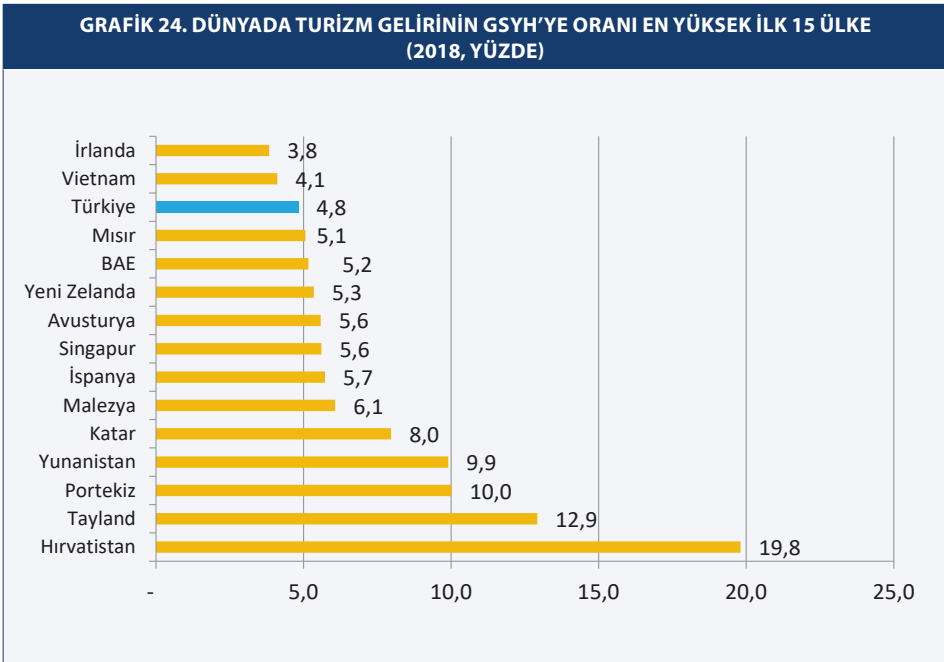
Koronavirüs krizi nedeniyle küresel ekonomide yaşanan daralma doğal olarak Türkiye'nin ihracat düzeyini kayda değer oranda düşürecektir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracatta ciddi bir paya sahip olan Avrupa'nın koronavirüs krizinden birincil düzeyde etkileniyor olması da ihracattaki düşüşü perçinleyecektir. Grafik 23'te görüldüğü üzere 2019'da Türkiye'nin ihracatında en büyük pay yüzde 9,2 ile Almanya'ya aittir. İkinci sırada yüzde 6,2 ile İngiltere vardır. İhracatta en yüksek paya sahip ilk on ülkenin altısı Avrupadadır. Türkiye'nin ihracatında Avrupa Birliği'nin bir bütün olarak payı ise 2019'da yüzde 49 olmuştur. 2013-2019 ortalaması yüzde 46'dır. Şu halde görülmektedir ki Avrupada yaşanan koronavirüs krizi ihracat kanalı üzerinden Türkiye'yi de önemli ölçüde etkileyecektir. Dahası Türkiye'nin ihracatında önemli bir paya sahip olan Irak (yüzde 5,7), Rusya (yüzde 2,3), BAE (yüzde 2,0) ve Suudi Arabistan (yüzde 1,8) gibi "enerji zengini" ülkelerin de enerji fiyatlarında yaşanan dramatik düşüşler²⁴⁰ nedeniyle Türk mallarına dönük talebinde ekstradan bir düşüş yaşanacaktır.

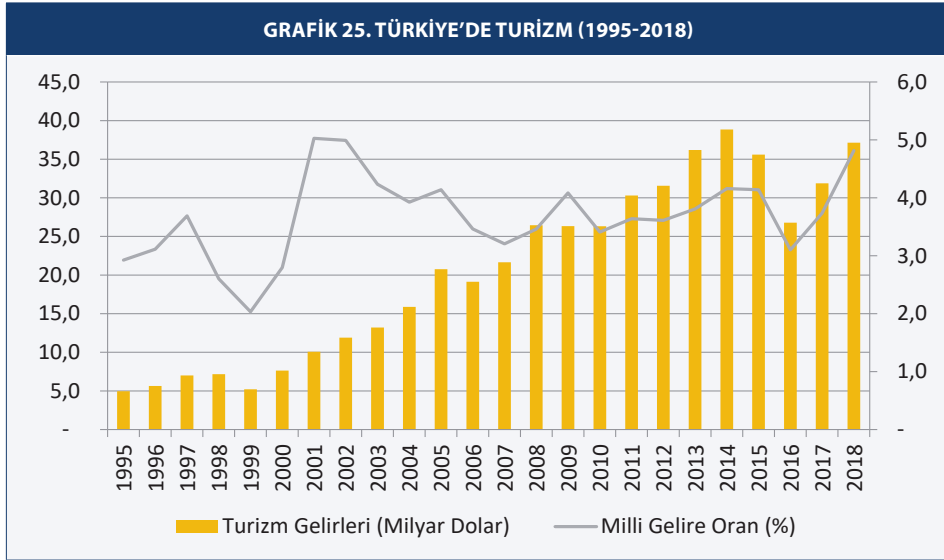
Kaynak: TÜİK

240 Unutmamak gerekir ki enerji fiyatlarındaki düşüşün Türkiye üzerindeki birincil etkisi, enerji faturasını düşürmesi bakımından pozitifdir. Bu ise ikincil düzeyde bir etkidir.

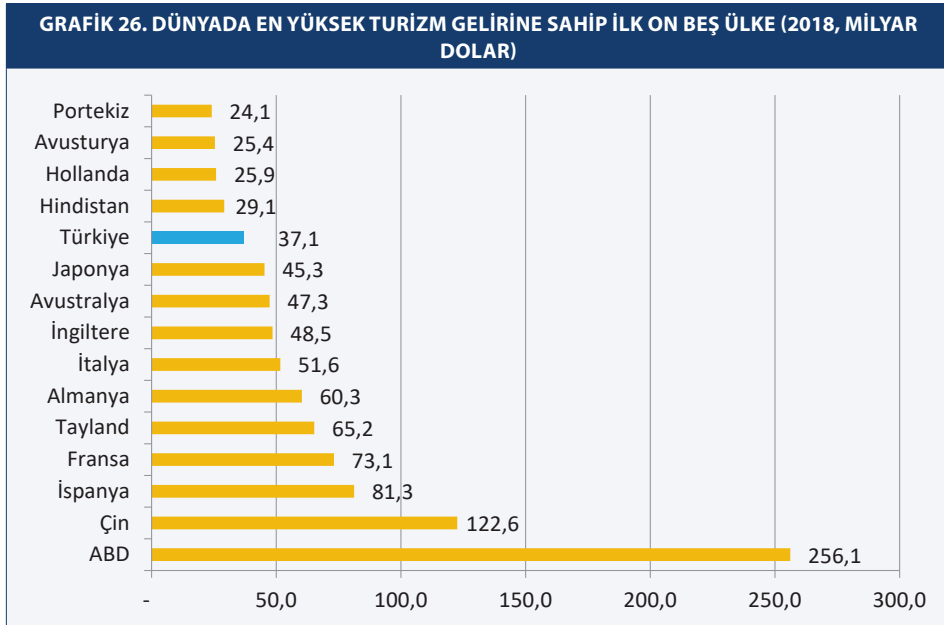
Koronavirüs krizi turizm sektörünü de derinden etkilemektedir. Bu durum Türkiye gibi ciddi bir turizm sektörü olan ülkeler için önemli bir dezavantaj niteliğindedir. Grafik 24'te görüldüğü üzere 2018 itibarıyla Türkiye'de uluslararası turizm gelirlerinin milli gelire oranı yüzde 4,8 ile yüksek bir düzeydedir. Bu durum bu kriz sürecinde azalan turizm gelirlerinin Türkiye'yi hatırı sayılır düzeyde etkileyeceğini göstermektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki Hırvatistan, Tayland, Portekiz ve Yunanistan'da turizmin milli gelirdeki payı gerçekten çok yüksektir ve bu süreçte turizm gelirlerinde yaşanacak dramatik gerileme bu ülkeleri önemli ölçüde hırpalayacaktır.

Kaynak: Dünya Bankası.

Kaynak: Dünya Bankası. **Not:** Sol eksen toplam turizm gelirlerini gösterirken, sağ eksen turizm gelirlerinin milli gelire (GSYH) oranını göstermektedir.

Kaynak: Dünya Bankası

Not: Çin verisine Hong Kong ile Makao özerk yönetimleri de dahildir.

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) 2020'de uluslararası turist sayısının yüzde 20 ila 30 arasında azalacağını ve elde edilen toplam gelirin de 300 ila 450 milyar dolar arasında gerileyeceğini tahmin etmiştir. Bu da sektörün yıllık ortalama ge-

lirinin (1,5 trilyon dolar) beşte biri ile üçte birine karşılık gelmektedir.²⁴¹ Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) de 2020'de hava yolu taşımacılığının yüzde 48 civarında gerilemesini beklemektedir ki bu da toplamda 314 milyar dolarlık bir kayıp anlamına gelmektedir.²⁴²

Belirtmek gerekir ki gerek UNWTO gerekse de IATA'nın projeksiyonları diğer projeksiyonlarda olduğu gibi içinde ciddi bir belirsizlik barındırmaktadır ki gerçekte nelerin yaşanacağı salgının ve yarı karantinanın ne kadar süreceğine bağlıdır. Şu halde, gerçekte yaşanacak olanların bu tahminlerden daha da kötü olabileceğini dikkate almak gerekmektedir.

Eğer uluslararası turizm gelirleri 2020'de Dünya Turizm Örgütü'nün tahminleri doğrultusunda ve dünya ortalaması düzeyinde gerilerse Türkiye'nin 2020'de uluslararası turizm kaybı 7 ila 11 milyar dolar arasında olacaktır. Bu da yıllık gelirin 26 ila 30 milyar dolar aralığına gerilemesi anlamına gelecektir. Ayrıca yerli hava yolu taşımacılığı sektörünün bu krizden Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği'nin tahminleri ölçüsünde etkilenmesi durumunda da THY'nin ve diğer hava yolu şirketlerinin ciroları 2020'de yarı yarıya gerileyebilecektir.

ENERJİ, DIŞ TİCARET VE CARİ DENGE NEREYE?

Koronavirüs kriziyle birlikte küresel ölçekte hem fabrikalarda üretim hacmi ciddi ölçüde daralmış hem de otomobil, tır, kamyon ve uçak başta olmak üzere ulaşım araçlarının talep/kullanım derecesi dramatik bir şekilde gerilemiştir. Bu durum da sadece birkaç hafta içinde küresel petrol talebinin dörtte bir oranında düşmesine neden olmuştur. Öyle ki ne 30'lardaki Büyük Buhan döneminde ne de 1970'lerdeki petrol krizlerinde talepte bu seviyede bir düşüşün yanına yaklaşmıştır.²⁴³ Dahası kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların yüksek sıcaklıklarda yakılması sonucu ortaya çıkan²⁴⁴ ve havayı ciddi şekilde kirleten²⁴⁵ azot dioksitin atmosferdeki yoğunluğu başta üretim/ticaret üssü niteliğindeki Vuhan, Milan, Seul ve Londra gibi şehirler olmak üzere tüm dünyada koronavirüs krizi ile birlikte dramatik bir şekilde azalmıştır.²⁴⁶

241 "Impact Assessment of the Covid-19 Outbreak on International Tourism".

242 Brian Pearc, "COVID-19 Updated Impact Assessment", IATA, 14 Nisan 2020.

243 Javier Blas, Alex Longley ve Sheela Tobben, "The Global Oil Market is Broken, Drowning in Crude Nobody Needs", Bloomberg, 28 Mart 2020.

244 "Nitrogen Dioxide", *American Lung Association*, <https://www.lung.org/clean-air/outdoors/what-makes-air-unhealthy/nitrogen-dioxide>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

245 "Nitrogen Dioxide (NO₂)", Australian Government Department of Agriculture, Water and Environment, <https://www.environment.gov.au/protection/publications/factsheet-nitrogen-dioxide-no2>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

246 "Jonathan Watts ve Niko Kommenda, "Coronavirus Pandemic Leading to Huge Drop in Air Pollution", *The Guardian*, 23 Mart 2020.

Toplam talepteki bu keskin gerileme doğal olarak enerji fiyatlarında muazzam bir düşüş yaşanmasına neden olmuştur.²⁴⁷ OPEC ülkelerinin başlangıçta petrol arzını kısma konusunda aralarında bir anlaşmaya varamamış olması²⁴⁸ petrol fiyatlarındaki düşüşü hızlandırmıştır. Daha sonraki süreçte Suudi Arabistan ve Rusya petrol arzını OPEC+²⁴⁹ olarak toplamda 10 milyon varil azaltma konusunda anlaşmaya varmıştır.²⁵⁰ Fakat talepte yaşanan dramatik düşüş hesaba katıldığında bu kesintinin de petrol fiyatlarını “tutmada” yeterli olmayacağı açıktır. Daha sonra petrol fiyatlarında yükseliş değil düşüş yaşanmış olması da bu anlayışı teyit etmiştir.

Son üç yıllık süreçte aylık bazda ortalama 63,2 dolardan işlem gören bir varil ham petrolün fiyatı Mart'ta aylık bazda keskin bir şekilde düşerek 33,0 dolar seviyesine gerilemiştir. Günlük bazda ise petrol fiyatı Mart'ın son üçte birlik bölümünde ve Nisan'ın ikinci yarısında 30 doların altında seyretmiştir. Hatta petrol fiyatı 21 Nisan'da 20 doların da altına görmüştür. En ilginç ise 20 Nisan Pazartesi günü vadeli işlemler piyasasında petrolün fiyatının eksiye düşmesi olmuştur.²⁵¹

Dünyada düşük enerji talebinin genel olarak ne kadar süreceği belirsizliğini korumakla birlikte normale dönüş yüksek ihtimalle ilk bir-iki yıllık süreçte gerçekleşmeyecektir. Bununla birlikte enerji talebi yarı karantina uygulamasının kaldırıldığı ve alınan önlemlerin gevşetildiği dönemlerde belirli düzeyde artacaktır. Bu da enerji fiyatlarının ilk bir-iki yıllık süreçte inişli-çıkışlı bir seyir izlemesine neden olabilecektir. Fakat en nihayetinde ve özellikle ilk bir yıllık süreçte geçerli olmak üzere enerji tüketiminin de fiyatlarının da ortalama olarak eski seviyelerinin ciddi ölçüde altında seyredeceği söylenebilecektir.

Sonuç olarak, bir taraftan tüketimde yaşanan gerileme diğer taraftan da fiyatta yaşanan düşüş Türkiye'nin net enerji pozisyonu üzerinde ciddi şekilde etkili olacaktır. Enerjide büyük oranda dışa bağımlı olan Türkiye'nin 2007-2019 döneminde yıllık ortalama enerji ihracatı 6,2 milyar dolar olurken, enerji ithalatı 43,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu da yılda ortalama 37,5 milyar “enerji açığı” anlamına gelmektedir. Aynı süreçte Türkiye yıllık ortalama 35,1 milyar dolar cari açık verirken enerji hariç cari açık 2,4 milyar dolar olmuştur. Ayrıca, 2001 krizin-

247 Koronavirüs krizi sürecinde emtia fiyatları da önemli oranda düşmüştür.

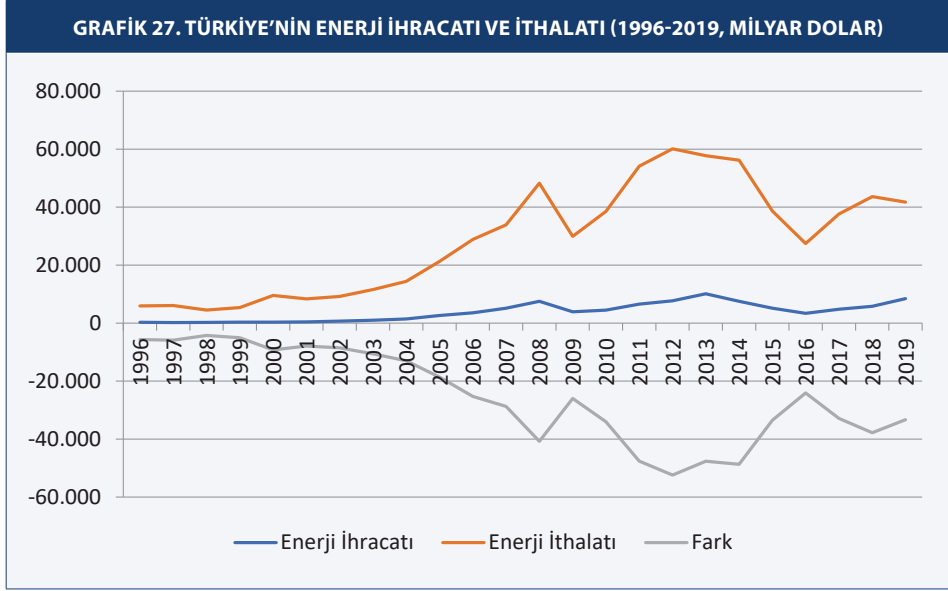
248 Javier Blas, “The Saudis Have a High-Stakes Plan to Win the Global Oil War”, Bloomberg, 18 Mart 2020.

249 OPEC+, OPEC ve -Rusya da dahil olmak üzere- OPEC üyesi olmayan 10 ülkeyi kapsamaktadır.

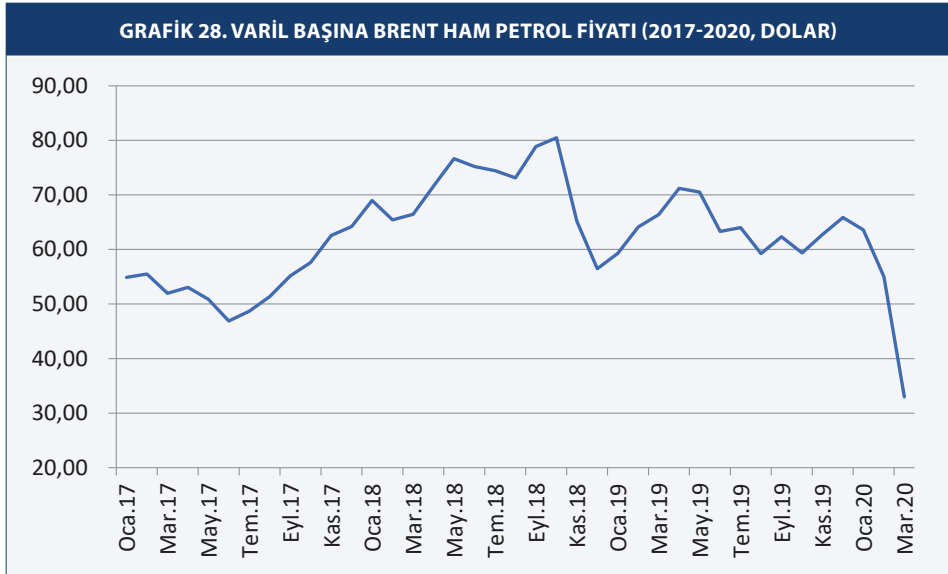
250 Colm Quinn, “Saudi Arabia and Russia Reach Deal to Cut Oil Production”, *Foreign Policy*, 10 Nisan 2020.

251 Vadeli işlemler piyasasında bir sonraki ayın petrol varili teslimatlarının kimlere yapılacağını kesinleşmesinden bir gün önce, piyasada petrol talebi çok düşük olduğundan, petrolü fiziken teslim almak istemeyen yatırımcıların petrol kontratlarını zararına da olsa ellerinden çıkarmak istemeleri nedeniyle petrol fiyatı ilgili günde muhtemelen tarihte ilk defa negatife dönmüştür. Bkz. Pippa Stevens, “This Oil Price Crash isn't as Bad as It Seems - Here's Why”, CNBC, 20 Nisan 2020.

den sonra 2019'daki ekonomik durgunluğa kadar Türkiye hiç cari fazla verememiştir. Fakat enerji hariç bakıldığında Türkiye'nin 2001-2019 arasındaki 17 yılda -2019 da dahil olmak üzere- altı kez cari fazla verdiği görülmektedir.²⁵²

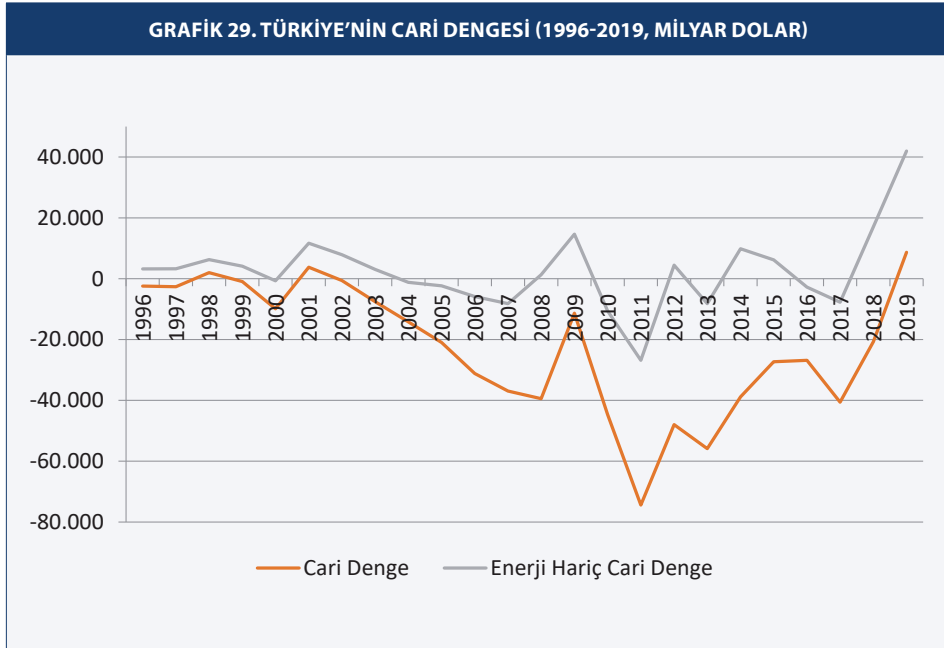

Kaynak: TCMB

Kaynak: Federal Reserve Bank of St. Louis, <https://fred.stlouisfed.org/series/POILBREUSDML>.

252 Aşlında enerji ve altın hariç bakıldığında Türkiye'nin ödemeler bilançosu ciddi şekilde iyileşmektedir. 2007-2019 döneminde enerji ve altın hariç Türkiye yılda ortalama 5,5 milyar dolar cari fazla vermiştir. Bu 13 yılda cari açık verilen yıl sayısı ise beştir.

Kaynak: TCMB

Salgına karşı kapsamlı önlemlerin alınmaya başlandığı 15 Mart'a kadar geçen iki buçuk aylık süreçte Türkiye'de ekonomik aktivite oldukça canlı olmuştur. 2020'nin ilk iki ayında toplamda 29,4 milyar dolarlık ihracatla tüm zamanların hem Ocak²⁵³ hem de Şubat²⁵⁴ rekorları kırılmıştır. Bu süreçte Türkiye 36,8 milyar dolarlık da ithalat gerçekleştirmiştir ki bu da son iki yılın ortalamasına (37,1 milyar dolar) oldukça yakındır. Keza Türkiye'nin doğal olarak bu iki buçuk aylık süreçte güçlü bir enerji talebi olmuştur.

Koronavirüs krizinin ilk yılında yaşanacak küresel durgunluk nedeniyle Türkiye'nin yaptığı ihracatta önemli bir gerileme yaşanacağı gibi ithalat düzeyinde de ciddi bir düşüş gerçekleşecektir. Böylece bir taraftan dış ticarete görülecek daralma diğer taraftan da enerji faturasında yaşanacak gerileme Türkiye'nin 2020'de yüksek ihtimalle önemli düzeyde cari fazla vermesine neden olacaktır.²⁵⁵ Ayrıca, koronavirüs krizinin ikincil etkileri (küresel tedarik zincirlerinde yaşanan kırımın imalat sanayii ve ihracat boyutlarında pozitif etkile-

253 Şebnem Turhan, "İhracatta Ocak Rekorunun Şifreleri", *Dünya*, 3 Şubat 2020.

254 "İhracatta Tüm Zamanların Şubat Ayı Rekoru", *Star*, 5 Mart 2019.

255 Bu noktada vurgulamak gerekir ki 2003-2016 döneminde Türk lirasının aşırı değerli olması Türkiye'de cari açığın ciddi düzeylere çıkmasında başrole sahip olmuştur. TL 2016-2018 döneminde yaşanan finansal saldırılar neticesinde –ironik bir şekilde– normal düzeylerine gelmiştir ve Türkiye 2019'u az da olsa hem pozitif büyüme ile hem de (8,7 milyar dolarlık) pozitif cari denge ile kapatmıştır. Türkiye'de bu ikisi en son birlikte 1998'de yaşanmıştır. 1975'ten bu yana ise bu toplamda dört defa (1988-1989-1991-1998) gerçekleşmiştir.

ri ve stratejik sektörler ve yerli üretime dönük anlayışta yaşanan/yaşanacak dönüşüm) de Türkiye'nin bu süreçte ve sonrasında cari dengesini kalıcı bir şekilde pozitif yönde etkileyebilecektir.

ENFLASYON NEREYE?

Koronavirüs kriziyle birlikte dolar küresel ölçekte neredeyse tüm para birimleri karşısında önemli ölçüde değer kazanmıştır. Bu çerçevede TL'nin de dolar karşısında kayda değer ölçüde değer yitirmiş olması bir taraftan Türkiye'nin enerji faturasındaki düşüşü kısmen de olsa sınırlandıracaktır. Diğer taraftan da enflasyon üzerinde yukarı yönlü bir baskıya neden olacaktır. Fakat bu krizde toplam talebin muazzam ölçüde daralmış olması enflasyon üzerinde ciddi bir aşağı yönlü baskı oluşturacaktır. Yine enerji ve emtia fiyatlarında yaşanan düşüş de bizi enflasyonu düşürme yönünde bir etkiye sahip olacaktır. Genel olarak değerlendirildiğinde gerçekleşen salgın ve alınan yarı karantina önlemleri neticesinde ortaya çıkan muazzam talep şoku dolardaki yükselişin oluşturduğu arz şokuna rahat bir şekilde galebe çalmaktadır ve bu nedenle koronavirüs krizi enflasyon üzerinde toplamda aşağı yönlü bir etkiye sahip olacaktır. Enflasyon oranı yüksek ihtimalle bu yıl içinde önemli ölçüde gerileyerek yaz aylarında tek haneli rakamlara gelecektir.²⁵⁶ Merkez Bankası (TCMB) da bu tahminle uyumlu bir şekilde 30 Nisan 2020'de yayımlanan enflasyon raporunda "yıl sonu enflasyon tahmini üzerindeki aşağı yönlü risklerin arttığı" nı belirtmiş ve 2020 yıl sonu enflasyon tahminini yüzde 8,2'den yüzde 7,4'e düşürmüştür.²⁵⁷

KAMU BÜTÇESİ NEREYE?

Koronavirüs krizinde bütçe açıklarının ciddi bir şekilde genişleyeceği ortadadır. Bu durumun iki temel sebebi vardır. İlk olarak, bu krizle birlikte yaşanan ekonomik daralmaya bir cevap olarak birçok ülke çok ciddi boyutlarda ekonomik paketler açıklamıştır. Türkiye'de de açıklanan kurtarma paketlerinin büyüklüğü 240 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bu da bütçenin yüzde 21,9'una karşılık gelmektedir.²⁵⁸ Belirtmek gerekir ki süreç uzadıkça ek paketlerin gelmesi de kaçınılmaz olacaktır. İkinci olarak, yaşanan ekonomik daralma nedeniyle birçok ülkede vergi gelirlerinin ciddi miktarda gerileyeceği açıktır.

256 Bu noktada koronavirüs krizinin bu süreci ve/veya enflasyondaki düşüşü hızlandırabileceği/derinleştirilebileceği belirtilmelidir.

257 "Enflasyon Raporu 2020-II", TCMB, 30 Nisan 2020.

258 T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı ve TÜİK.

Böylece bu krizde hükümetler bir taraftan harcamalarının ciddi şekilde arttığını diğer taraftan da gelirlerinin hatırı sayılır ölçüde azaldığını görecektir. Bu durum da kaçınılmaz bir şekilde çok yüksek düzeylerde bütçe açığı vermek anlamına gelecektir. IMF 2020'nin ikinci yarısında herhangi bir yarı karantina süreci yaşanmaz ve ekonomiler toparlanmaya başlasa dahi gelişmiş ülkelerin bu yıl ortalama yüzde 11 düzeyinde bütçe açığı vereceğini tahmin etmektedir.²⁵⁹ Sonbaharda ikinci bir dalganın geleceği şeklindeki daha makul senaryoda ise bütçe açıklarının daha yüksek düzeylere çıkabileceği ifade edilebilir. Şu halde Türkiye'de bütçe açığı 2020'de ciddi ölçüde yükselme potansiyeline sahiptir. Türkiye kamu borcunun milli gelire oranı (yüzde 33) hususunda çoğu ülkeden çok daha iyi bir durumda bulunmakla birlikte bu boyutlarda bütçe açığı diğer ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de önemli bir şok niteliğinde olacaktır.

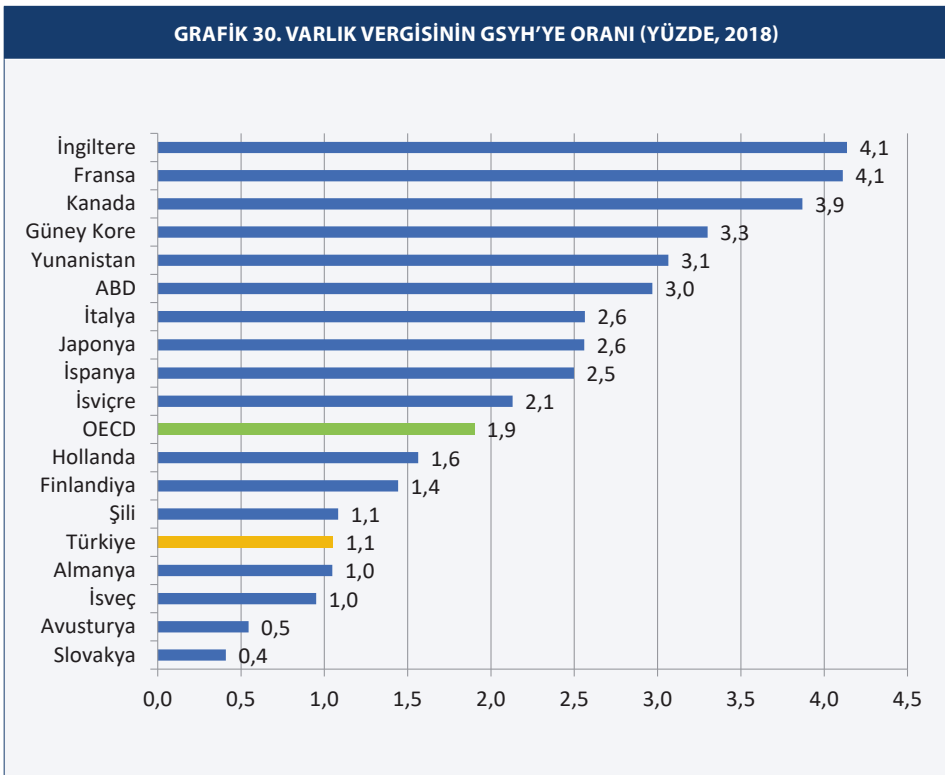
Kamu üzerindeki bu devasa yükün hafifletilebilmesi konusunda ise bir tür vergisel çözümün gerekli olduğu açıktır. İlk olarak bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da uygulanan ve bugün birçok ülke için önerilen marjinal servet vergisi Türkiye için de iyi bir çözüm olabilecektir. Nüfusun en varlıklı yüzde ve/veya binde 1'lik kesiminden alınacak yüzde 1-2 düzeyinde geçici bir marjinal servet vergisi ile nüfusun çok büyük kısmına (yüzde 99 veya yüzde 99,9) hiç dokunmadan çok ciddi miktarlarda ve milli gelirin en azından yüzde 1'i düzeyinde ek vergi geliri elde edilebilecektir. Bu da bütçenin yaklaşık yüzde 4'üne karşılık gelmektedir. Zira gelir dağılımının Türkiye'den genel olarak daha iyi olduğu Avrupa ülkelerinde nüfusun en varlıklı binde 1'i toplam servetin yüzde 10'una sahip iken, en varlıklı yüzde 1'i toplam servetin yüzde 22,5'ine sahiptir.²⁶⁰ Dahası Grafik 30'da görüldüğü üzere Türkiye'de devlet tarafından toplanan varlık vergisinin GSYH'ye oranı yüzde 1,1 ile OECD ortalamasının (yüzde 1,9) epey altındadır. Bu oranın birçok ülkede yüzde 3-4'ler düzeyinde olduğu görülmektedir. Varlık vergisinin büyük kısmının nüfusun en zengin yüzde ve binde 1'lik kesimi tarafından ödendiği varsayımı çerçevesinde Türkiye'nin marjinal servet vergisi getirmek için ciddi bir hareket alanının olduğu görülecektir.

İkinci olarak, gelir vergisinin milli gelire oranı hususunda Türkiye yüzde 3,8 ile OECD ortalamasının (yüzde 8,3) ciddi şekilde altında kalmaktadır (bkz. Grafik

259 "The Pandemic will Leave the Rich World Deep in Debt, and Force Some Hard Choices", *The Economist*, 23 Nisan 2020.

260 Camille Landais, Emmanuel Saez ve Gabriel Zucman, "A Progressive European Wealth Tax to Fund the European COVID Response", *Voxeu*, 3 Nisan 2020.

31). Aradaki 4,5 puanlık fark 2019 itibarıyla 193 milyar TL'ye tekabül etmektedir. Bu farkın kuşkusuz bir kısmı Türkiye'de kayıt dışılığın OECD ülkelerine kıyasla daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat bu farkın ciddi bir kısmı da Türkiye'de nüfusun en zengin yüzde 1 ve binde 1'lik kesimlerinin daha az vergi vermesinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki birçok ülkede en üst marjinal vergi dilimi Türkiye'den çok daha yüksektir. Bu oran 2018 itibarıyla Türkiye'de yüzde 35 iken İngiltere'de²⁶¹, Fransa'da²⁶² ve İspanya'da²⁶³ yüzde 45, İsveç'te yüzde 57²⁶⁴ ve Hollanda'da²⁶⁵ yüzde 52'dir.

Kaynak: OECD, <https://data.oecd.org/tax/tax-on-property.htm#indicator-chart>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2020).

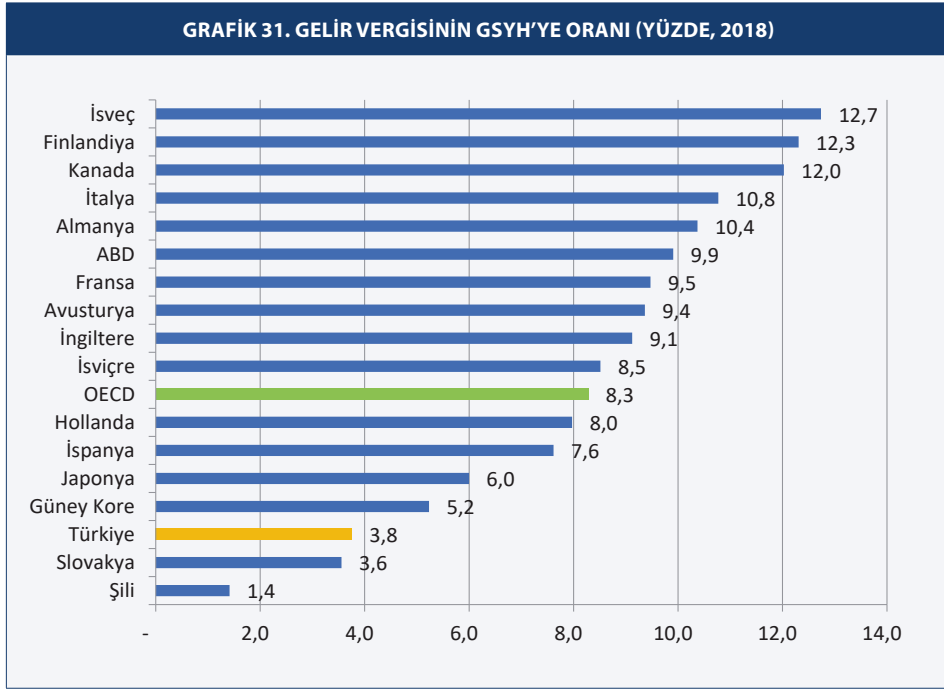
261 "Income Tax Rates and Personal Allowances", <https://www.gov.uk/income-tax-rates>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

262 "Guide to French Income Tax", <https://www.french-property.com/guides/france/finance-taxation/taxation/calculation-tax-liability/rates>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

263 "Rates and Allowances", <https://www.spainaccountants.com/tax-rates>, (Erişim tarihi: 12 Nisan 2020).

264 Kyle Pomerleau, "How Scandinavian Countries Pay for Their Government Spending", Tax Foundation, 10 Haziran 2015.

265 "Dutch Tax Rates 2019 – Individuals", Consultants International, https://www.tax-consultants-international.com/read/Dutch_tax_rates_2019_individuals?sublist=4772&submenu=17163, (Erişim tarihi: 13 Nisan 2020).

Kaynak: OECD, <https://data.oecd.org/tax/tax-on-personal-income.htm#indicator-chart>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2020).

Yüksek gelir düzeyine sahip olanların ne ölçüde vergi ödediklerine dönük olarak 41 ülke için gerçekleştirilen yeni ve kapsamlı bir ampirik çalışmaya göre ise en yüksek fiili vergi oranı (*top effective marginal tax rate*) yani yüksek gelir düzeyine sahip olanların (dolaylı vergiler de dahil olmak üzere) ödediği toplam verginin gelirlerine oranı Türkiye’de yüzde 46 iken bu oranın genel ortalaması yüzde 56’dır. Türkiye bu oranla kırk bir ülke arasında yüksek gelir düzeyine sahip olanların en az oranda vergi ödediği yedinci ülkedir.²⁶⁶

Türkiye’de en üst marjinal vergi oranı yüzde 35 ile oldukça düşük bir seviyede iken Aralık 2019’da alınan kararlarla yüzde 40’a²⁶⁷ yükseltilmiştir. Fakat en yüksek vergi oranı yüzde 40’a çıkarılırken bu eşige ulaşmak için elde edilmesi gereken gelir düzeyi çok yüksek tutulmuştur. 2018’de Türkiye’de kişi başı milli gelir 45 bin 417 TL²⁶⁸ iken en üst vergi dilimi (yüzde 35) eşigi 80 bin TL²⁶⁹ olmuştur. 2019’da

²⁶⁶ Gustav Fritzson ve Jacob Lundberg, “Taxing High Incomes: A Comparison of 41 Countries,” Timbro, Tax Foundation, Epicenter, (Ekim 2019).

²⁶⁷ Meltem Öztürk, “Yeni Vergi Düzenlemesi Meclis’ten Geçti”, AA, 21 Kasım 2019.

²⁶⁸ TÜİK Ulusal Hesaplar (<http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=33603>), TÜİK ADNKS (<http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=33705>).

²⁶⁹ “Gelir Vergisi Tarifesi 2018”, Gelir İdaresi Başkanlığı, <https://www.gib.gov.tr/node/137719>, (Erişim tarihi: 15 Nisan 2020).

ise kişi başı milli gelir 51 bin 475 TL²⁷⁰ olarak gerçekleşirken en üst vergi dilimine (yüzde 40) girme eşiği tam 500 bin TL²⁷¹ olmuştur. Şu halde 2018’de en üst vergi dilimine girmek için ortalama gelirin 1,8 katından daha çok gelir elde etmek gerekirken 2019’da bunu yapabilme eşiği ortalama gelirin tam 9,7 katı olmuştur.

Birçok ülkede en yüksek vergi dilimine girmek için elde edilmesi gereken gelir düzeyinin ortalama gelire oranı Türkiye’dekinden çok daha düşük düzeydedir. Örneğin Fransa’da ve İngiltere’de yüzde 45’lik vergi dilimi ortalama gelirin sırasıyla 4,2 ve 4,3 katından fazla elde edilen bütün gelirleri kapsamaktadır. Bu oran birçok ülkede daha da düşük seviyelerde olup Danimarka’da 1,2, İsveç’te 1,5 ve Norveç’te 1,6 kat düzeyindedir.²⁷² Yani bu ülkelerde en yüksek vergi dilimine girme eşiği ortalama gelirin 1,2-1,6 katı arasında değişmektedir. Şu halde görülmektedir ki birçok ülkede hem en yüksek vergi oranı Türkiye’dekinden daha yüksektir hem de bu vergi dilimine girme eşiği Türkiye’dekinden çok daha düşüktür.

Sonuç olarak koronavirüs krizi nedeniyle sorumluluklarında ciddi bir artış olan devletin bütçe açığını kontrol altında tutabilmesi bakımından sağlıklı ve güçlü bir vergi tabanına sahip olması elzemdir. Bu nedenden ötürü hem en yüksek vergi diliminin yüzde 40’tan yüzde 45’e yükseltilmesi hem de bu vergi dilimine girme eşiğinin ciddi şekilde düşürülmesi (örneğin 2020 itibarıyla 600 binden 200-300 bin TL’ye) iyi olacaktır.

İSTİHDAM VE İŞSİZLİK NEREYE?

Tarihte eşine az rastlanır bir kriz olan koronavirüs krizinde hükümetlerin müdahalede bulunmaması durumunda işsizlik oranlarının gerçekten inanılmaz düzeylere çıkması işten bile değildir. ABD’de haftalık bazda işsizlik maaşı başvurusu yapan kişi sayısı Mart’ın üçüncü haftasında 3,3 milyon kişiye,²⁷³ Nisan’ın üçüncü haftasında ise 4,4 milyon kişiye ulaşmıştır. Koronavirüs krizi sürecinde toplam rakam ise 26 milyonu aşmıştır.²⁷⁴ İşsizlik maaşı başvurusunda bu kadar keskin bir yükseliş ABD tarihinde daha önce hiç yaşanmamıştır. Bu zamana kadarki en

270 TÜİK Ulusal Hesaplar (<http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=33603>), TÜİK ADNKS (<http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=33705>).

271 “Gelir Vergisi Tarifesi 2019”, Gelir İdaresi Başkanlığı, <https://www.gib.gov.tr/node/346>, (Erişim tarihi: 15 Nisan 2020).

272 Pomerleau, “How Scandinavian Countries Pay for Their Government Spending”.

273 Heather Long ve Alyssa Fowers, “A Record 3.3 Million Americans Filed for Unemployment Benefits as the Coronavirus Slams Economy”, *The Washington Post*, 26 Mart 2020.

274 Dominic Rushe ve Amanda Holpuch, “US Unemployment Applications Reach Over 26m as States Struggle to Keep up”, *The Guardian*, 23 April 2020.

keskin yükseliş ise Ekim 1982'nin ilk haftasında 695 bin kişi ile görülmüştür.²⁷⁵ Bu rakam da şu anda ABD istihdam piyasasında yaşananların ne kadar "sıra dışı" olduğuna net bir şekilde işaret etmektedir. Yapılan ilk tahminlere göre de ABD'de işsizlik oranı kriz öncesindeki yüzde 3'lerden yüzde 30'lara kadar yükselebilecektir.²⁷⁶ ILO ise dünyada koronavirüs krizinden en çok etkilenen sektörlerde toplamda 1,25 milyar çalışanın olduğunu²⁷⁷ (küresel işgücünün yüzde 38'i) belirterek bu kişilerin çoğunun bu krizde muhtemelen işsiz kalacağını belirtmiştir.²⁷⁸ Bu süreçte işsizlik maaşı insanların yokluğa düşmemesi bakımından önemli bir vazife görecektir olmakla birlikte işsizlik problemini ortadan kaldırmamaktadır. Dolayısıyla işsizlik oranlarının çok ciddi düzeylere ulaşma potansiyelinin olduğu bu dönemde hükümetlerin birincil ekonomi politikalarının istihdamı elden geldiğince "korumak" olması gerekmektedir. Olumsuz bir örnek olarak ABD'de uygulanan temel istihdam politikasının işleri korumak değil de belirli bir süreliğine işsizlik maaşı vermek olması bu ülkede işsizliğin ciddi düzeylere çıkmasına sebebiyet verecektir.²⁷⁹

İstihdam gibi kritik bir faktörün bu krizde kırılgan hale gelmesiyle birlikte Türkiye'de hükümet hızlı bir şekilde kapsamlı istihdam politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreçte hükümetin uygulamaya soktuğu; a) kısa çalışma ödeneği,²⁸⁰ b) ücretsiz izne gönderebilme hakkı saklı kalmak kaydıyla²⁸¹ üç ay boyunca çalışanları işten çıkarma yasağı²⁸² ve c) kısa çalışma ödeneğinden yararlanamayan veya ücretsiz izne ayrılan işçilere üç ay boyunca maaş desteği verilmesi²⁸³ şeklindeki politikalar bu sektörde işsizlikte yaşanacak artışı en azından kısa vadede ciddi ölçüde engelleyecektir. Nihayetinde işsiz kalacak olanlara verilecek işsizlik maaşı da bu insanların ve ailelerinin finansal sıkıntılarını belirli ölçüde hafifletecektir. Bununla birlikte Türkiye'de tarım dışı sektörlerde çalışanların yüzde 22'si

275 Dominic Rushe ve Amanda Holpuch, "This Article is More Than 1 Month Old Record 3.3m Americans File for Unemployment as The US Tries to Contain Covid-19", *The Guardian*, 26 April 2020.

276 Miguel Faria-e-Castro, "Back-of-the-Envelope Estimates of Next Quarter's Unemployment Rate", *The St. Louis Fed*, 24 Mart 2020.

277 Bu sektörlerin en büyükleri ise toptan ve perakende ticaret sektörü (482 milyon) ile imalat sanayiidir (463 milyon).

278 "ILO Monitor 2nd Edition: COVID-19 and The World of Work: Updated Estimates and Analysis", s. 5.

279 Saez ve Zucman, "Jobs aren't Being Destroyed This Fast Elsewhere. Why is That?"

280 "Kısa Çalışma Ödeneği", İŞKUR, <https://www.iskur.gov.tr/isveren/kisa-calisma-odeneği>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

281 "Geçici Fesih Yasağı Geliyor: 3 Ay İşten Çıkarma Olmayacak", TRT Haber, 14 Nisan 2020.

282 Yasağın çiğnenmesi durumunda her bir çalışan için işletmeye "brüt asgari ücret tutarında idari para cezası" uygulanacaktır. Bkz. "Bakan Selçuk'tan Kısa Çalışma Ödeneği Açıklaması", Haber 7, 16 Nisan 2020.

283 "Bakan Albayrak'tan 'Maaş Desteği' Açıklaması".

kayıt dışı²⁸⁴ olmaları nedeniyle istihdama dönük bu kamu desteklerinden yararlanamayacaktır. Bu durum da işsizliği ve finansal sıkıntıları besleyecek önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşten çıkarma yasağı uygulaması temelde çalışanlar ile işveren arasındaki bağın bu kriz sürecinde kopmamasını sağlamaya çalışmaktadır. Kısa çalışma ödeneğinde ise üretim düzeyi üçte birden fazla düşen veya üretimi tamamen kesen firmalarda belirli koşulları sağlayan çalışanlara devlet belirli düzeyde günlük ücret ödemektedir.²⁸⁵ Kısa çalışma ödeneği önemli bir istihdam politikası olmasına rağmen devlete ciddi bir mali yük bindirme eğiliminde olması ve firmalara faaliyetlerini kısma/durdurma bakımından belirli düzeyde örtülü bir teşvikte bulunması nedeniyle belirli kısıtlara sahiptir. Bu durum özellikle salgının hafiflediği ve hayatın kısmen normale döndüğü dönemlerde önem kazanacaktır ve ironik bir şekilde ekonomik canlanma üzerinde yavaşlatıcı bir etkiye sahip olacaktır. Zira kısa çalışma ödeneğinin uygulandığı firmalarda üretime tekrardan başlanması veya üretimin artırılması durumunda ilgili “çalışanların sorumluluğu” yeniden işverene geçecektir ve işverenler de bu nedenle söz konusu geçişi ağırdan alabileceklerdir. Bu nedenle kısa çalışma ödeneğinin “istihdamı paylaşma” politikası ile tamamlanması gerekmektedir.²⁸⁶ Bu politikada üretim düzeylerinde azalma olan firmalar çalışanların bir kısmını işten çıkarmaktansa bütün çalışanların hem çalışma sürelerini hem de ücretlerini geçici olarak belirli oranda düşürmektedir. Böylece hem çalışanlar işlerine fiilen devam edebilmekte hem de çalışanların finansal sorumluluğu devlette değil –olması gerektiği gibi– firmada olmaktadır.

İstihdamı paylaşma politikası, faaliyetleri tamamen durduran veya büyük ölçüde azaltan firmalar için değil üretimlerini belli ölçüde kısmış durumda olan işletmeler için geçerlidir. Dolayısıyla bu politika kısa çalışma ödeneğini iyi bir şekilde tamamlamaktadır. Keza salgının hafiflediği ve ekonominin canlanma emelleri gösterdiği süreç tam da istihdamı paylaşma politikasının etkin bir şekilde uygulanabileceği ve firmaların faaliyetlerini genişletmesi bakımından bir tür katalizör görevi görebileceği bir süreçtir. Belirtmek gerekir ki bu uygulama birçok ülke tarafından kriz süreçlerinde önemli bir istihdam politikası olarak uygulan-

284 “SGK, Kayıt Dışı İstihdam Oranı”, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

285 Bu ücret günlük ortalama brüt kazancın yüzde 60’ı kadar olup aylık kazanç da brüt asgari ücretin yüzde 150’sini geçemez. “Günlük kısa çalışma ödeneği; sigortalının son oniki aylık prime esas kazançları dikkate alınarak hesaplanan günlük ortalama brüt kazancının yüzde 60’ıdır. Bu şekilde hesaplanan kısa çalışma ödeneği miktarı, aylık asgari ücretin brüt tutarının yüzde 150’sini geçemez.” Bkz. “Kısa Çalışma Ödeneği”, İŞKUR, <https://www.iskur.gov.tr/isveren/kisa-calisma-odeneği>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2020).

286 Mevlüt Tatlıyer, *İstihdamı Paylaşmak: İşsizliğin Nedenleri ve Çözümü*, (SETA, İstanbul: 2020).

mıştır. Örneğin 2009 küresel ekonomik krizi döneminde Almanya'da istihdamı paylaşma uygulamasının yaygınlık düzeyi yüzde 3'ü aşmış²⁸⁷ ve toplamda 234 bin çalışan bu programdan istifade etmiştir. Japonya'da ise 416 bin çalışan ilgili süreçte bu programdan yararlanmıştır.²⁸⁸

Koronavirüs krizinde yüksek vasıflı çalışanların düşük vasıflı çalışanlara kıyasla hem evden çalışma imkanlarının çok daha yüksek olması hem de görece yüksek bir pazarlık gücüne sahip olmaları nedeniyle işsiz kalma ihtimalleri daha düşüktür. Ayrıca işsizlik durumunda da geçimlerini belirli bir süre sağlamaya yetecek maddi imkanlara sahip olma ihtimalleri daha yüksektir. Yine yüksek vasıflı çalışanların kayıt dışı işlerde çalışma ihtimalleri düşük/orta vasıflı çalışanlara kıyasla çok daha düşüktür.

Öte yandan iş dünyasına atılmaya çalışan yeni mezun gençlerde işsizlik oranı normal dönemlerde bile yüksek düzeydedir. Kriz dönemlerinde ise firmalar öncelikle yeni eleman almayı kestikleri ve işten çıkarmaya en son işe aldıkları çalışanlardan başlama eğiliminde oldukları için krizler özellikle gençleri olumsuz etkileme eğilimindedir. İşsizlik gençlerde iş dünyasına atılmayı geciktirdiği gibi önemli finansal sıkıntıların yaşanmasına neden olabilmektedir. Dahası uzun süreli işsizlik gençlerin ömürleri boyunca elde edecekleri ortalama gelirin düşmesine neden olmaktadır. Yapılan akademik çalışmalara göre kriz dönemlerinde mezun olan gençlerin iş yaşamlarında elde ettikleri ortalama gelir düzeyi diğer zamanlarda mezun olan gençlerden daha düşüktür.²⁸⁹ Koronavirüs krizi de çok derin bir kriz olması hasebiyle gençler üzerinde birtakım önemli kısa/orta/uzun vadeli negatif etkilere sahip olabilecektir.

Sonuç olarak, bu krizde dezavantajlı grupların (düşük/orta vasıflı, kayıt dışı ve/veya genç çalışanların) yaşadıkları ve gelecekte yaşayacakları ekstra sıkıntıların ve zorlukların dikkate alınması ve buna göre birtakım istihdam politikalarının uygulanması gerekmektedir.

EKONOMİK BÜYÜME NEREYE?

IMF'nin baz senaryosuna göre dünya ekonomisi 2020'de yüzde 3 küçülecek olup bu krizden en çok gelişmiş ülkeler etkilenecektir. IMF'ye göre Avrupa'da-

287 Bruno Amable ve Ken Mayhew, "Unemployment in the OECD", Oxford Review of Economic Policy 27:2, (2011), s. 212.

288 Hijzen ve Venn, "The Role of Short-Time Work Schemes During the 2008-09 Recession", s. 35.

289 Massimiliano Mascherini, "Long-Term Unemployed Youth: Characteristics and Policy Responses", Eurofound, 14 Aralık 2017.

ki gelişmiş ülkeler 2020’de yüzde 7,3 düzeyinde küçülürken, gelişmekte olan ülkelerde küçülme yüzde 5,2’de kalacaktır. Bu gruptaki Türkiye’de ise küçülme yüzde 5,5 düzeyinde olacaktır. Öte yandan, Asya’daki gelişmiş ülkeler yüzde 4,5 oranında küçülürken, gelişmekte olan ülkeler küçülmek bir yana yüzde 1 düzeyinde büyüyecektir.

IMF’nin bu tahminlerine temel teşkil eden baz senaryoya göre salgın 2020’nin ikinci yarısında giderek zayıflayacak ve nihayetinde etkisini yitirecektir. Öyle ki küresel ekonomi de 2020’deki yüzde 3 küçülmeden sonra 2021’de yüzde 5,8 büyüyerek salgın nedeniyle oluşan ekonomik kaybı neredeyse tamamen telafi edebilecektir.²⁹⁰

Belirtmek gerekir ki IMF’nin baz senaryosu aşırı iyimserdir.²⁹¹ Zira daha önce belirtildiği gibi salgınların tipik olarak en az iki dalga halinde yaşanması²⁹² ve genel olarak da üç dalgada gerçekleşmesi²⁹³ nedeniyle bu şiddette ve güçte bir salgının hızlı bir şekilde ortadan kalkmasını beklemek pek gerçekçi değildir. Bununla birlikte şiddetli bir salgının ekonomi üzerinde ne düzeyde tahribata yol açacağına dönük gerçekleştirilen az sayıdaki akademik çalışmada da daha önce ifade edildiği gibi gelişmiş ülkeler için yüzde 6-7 düzeyinde bir küçülme tahmini yapılmıştır. Bizzat koronavirüs salgınının ekonomi üzerindeki etkilerinin analiz edildiği yeni bir çalışmaya göre ise en kötü senaryoda 2020’de genel olarak gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin milli gelirlerinde yüzde 7-8 düzeyinde bir gerileme yaşanacaktır. Bu senaryoda Türkiye yüzde 5,5 küçülme ile bu krizi –yine ciddi bir hasar düzeyi olmakla birlikte– daha az hasarla atlattığıdır.²⁹⁴ Yani her ne kadar IMF’nin baz senaryosu fazla iyimser olsa da IMF’nin 2020’ye dönük ekonomik büyüme tahminlerinin (Asya ülkeleri haricinde) fazla iyimser olduğunu söyleyebilmek zordur.

Dünya Ticaret Örgütü ise koronavirüs kriziyle alakalı olarak iyimser ve kötümser olmak üzere iki baz senaryo üzerinden projeksiyon geliştirmiştir. Dünya ekonomisinin yılın ikinci yarısında toparlanmaya başladığı iyimser senaryoda 2020’de küresel ticaret hacmi yüzde 12,9 düzeyinde daralırken küresel ekonomi

290 “World Economic Outlook, April 2020: The Great Lockdown”, IMF, (Nisan 2020).

291 IMF’nin 2020’de salgının ve yarı karantina uygulamalarının daha uzun sürdüğü alternatif senaryosuna göre küresel ekonomi 2020’de yüzde 5.8 düzeyinde küçülmektedir.

292 Burns, Mensbrugge ve Timmer, “Evaluating The Economic Consequences of Avian Influenza”.

293 Karlsson, Nilsson ve Pichler, “What doesn’t Kill You Makes You Stronger? The Impact of the 1918 Spanish Flu Epidemic on Economic Performance in Sweden”, s. 4.

294 McKibbin ve Fernando, “The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios”.

de yüzde 2,5 seviyesinde küçülmektedir. Kötümser senaryoda ise küresel ticaret yüzde 31,9 gerilerken dünya ekonomisi yüzde 8,8 küçülmektedir.²⁹⁵

Koronavirüs krizi Türkiye ekonomisini derinden etkilemektedir. Bu nedenle salgına dönük ortalama senaryoda bile çok ciddi düzeyde bir hükümet müdahalesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bugün Türkiye’de koronavirüs krizinin etkilerini ancak hükümet tahammül edilebilir noktalara çekebilecektir.²⁹⁶ Bu gereklilikten ötürü diğer birçok ülkede olduğu gibi²⁹⁷ Türkiye’de de hükümet koronavirüs krizi karşısında hızlı bir şekilde büyük bir kurtarma paketi açıklamıştır.²⁹⁸ 100 milyar TL büyüklüğündeki bu paket kamunun 2020 bütçesinin yüzde 9,1’ine, milli gelirin de yüzde 2,3’üne tekabül etmiştir.

İlk ekonomik paketin açıklanmasından kısa bir süre sonra ise a) üç ay boyunca işten çıkarmanın yasaklanması,²⁹⁹ b) kısa çalışma ödeneğinden yararlanamayanlara maaş yardımı yapılması,³⁰⁰ c) KOBİ alacaklarının devlet garantisi altına alınması³⁰¹ ve d) başlangıçta öngörülen 2,1 milyon hanenin yanı sıra ekstradan 2,3 milyon haneye daha direkt (1.000 TL tutarında) gelir yardımı yapılması³⁰² gibi ek uygulamalar yürürlüğe sokulmuştur. Hükümet böylece bir taraftan kredi/vergi/prim ödemelerini erteleme ve Kredi Garanti Fonu’nun limitini (25 milyar TL’den 50 milyar TL’ye) yükseltme gibi uygulamalarla likidite sıkıntısına giren işletmeleri kısa vadede rahatlatacak önlemler almaya çalışmıştır. Diğer taraftan da işsizlikte yaşanacak artışı elden geldiğince sınırlamaya ve yapılan doğrudan gelir yardımlarıyla bu süreçte herkesin temel ihtiyaç malla- rına erişimini garanti altına almaya gayret göstermiştir. Bu süreçte açıklanan ekonomik paketlerin toplam büyüklüğü de 240 milyar TL’ye ulaşmıştır ki bu da milli gelirin yüzde 5,6’sına karşılık gelmektedir.³⁰³

Sonuç olarak, koronavirüs krizinin Türkiye ekonomisi üzerinde çok ciddi etkilerinin olacağı açıktır. Ortalama senaryoda Türkiye ekonomisinin 2020’de yüz-

295 “Trade Statistics and Outlook”, World Trade Organization, Press Release 855, (Nisan 2020).

296 Türkiye’nin önemli bir değeri olan yardım kuruluşlarının da bu süreçte oldukça önemli bir vazife gördüğünü bu noktada belirtmek gerekir.

297 “In Europe and around the World, Governments are Getting Tougher”, *Economist*, 19 Mayıs 2020.

298 Ateş, “Hükümet 100 Milyar Liralık ‘Ekonomik İstikrar Kalkanı’ Paketini Açıkladı”.

299 “Geçici Fesih Yasağı Geliyor: 3 Ay İşten Çıkarma Olmayacak”, TRT Haber, 14 Nisan 2020.

300 “Bakan Albayrak’tan ‘Maaş Desteği’ Açıklaması”, Bloomberg HT, 12 Nisan 2020.

301 Deniz Çiçek Palabıyık, “KOBİ Alacakları Devlet Garantisinde”, AA, 27 Mart 2020.

302 Burcu Çalık Göçümlü, “Bakan Selçuk: 2 milyon 300 bin Haneye daha 1000’er liralık Destek Verilecek”, AA, 7 Nisan 2020.

303 “Ekonomik İstikrar Kalkanı Adımlarının Maddi Tutarı 240 Milyar TL’ye Ulaştı”; T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı ve TÜİK.

de birkaç puan küçülmesi işten bile değildir. Bu krizin etkilerini hafifletebilmek ve tahammül edilebilir sınırlar içerisine çekmek için ise hükümetin uygulamaya soktuğu ve sokacağı kurtarma/rahatlatma paketleri hayati bir öneme sahip olacaktır.

TÜRKİYE İÇİN UZUN VADELİ FIRSATLAR VE TEHDİTLER

Türkiye’yi büyüme ve istihdam gibi boyutlarda kısa vadede negatif etkileyecek olan koronavirüs krizinin küresel sistemdeki değişimlere bağlı olarak Türkiye ekonomisine uzun vadeli etkilerinin de olması kaçınılmazdır. Türkiye ekonomisi için uzun vadede çeşitli fırsatlar ortaya çıkabileceği gibi bazı tehditler de belirebilir. Koronavirüs krizinin uzun vadeli olası yansımalarını belli senaryolar altında öngörmeye çalışarak çeşitli strateji ve politikaların oluşturulması da bu açıdan elzemdir. Bu sayede yeni dönemde küresel sistemde oluşacak fırsatları değerlendirmek ve gelecek tehditlere karşı koruma kalkanı oluşturmak için kritik avantajlar sağlanabilir. Olası tehditleri kontrol altında tutup küresel ekonomide yaşanacak değişimleri fırsata çevirebilmek ise üretilen stratejilerde ve politikalarda yakalanacak başarıya bağlı olacaktır. Türkiye bu planlamayı erken bir dönemde gerçekleştirip gerekli adımları seçici ve koordineli bir şekilde attığı ölçüde önümüzdeki yıllarda orta gelir tuzağından kurtulup küresel ekonomiden aldığı payı artırma şansı yakalayabilir. Raporun bu bölümünde Türkiye ekonomisinin karşılaşılabileceği olası fırsatları ve tehditleri ele almaya çalışacağız.

Önceki sayfalarda değindiğimiz üzere koronavirüs krizinin neden olduğu arz şoku sonrasında küresel tedarik zincirlerinde bazı değişimlerin yaşanması muhtemeldir. Çok uluslu şirketler, üretime dair riskleri farklılaştırmak ve dağıtmak için üretim tesislerinin bir kısmını Çin’den başka coğrafyalara taşımayı tercih edebilirler. Burada gerek imalat sanayiindeki ürün çeşitliliği ve yetmiş insan gücü

gerekse lojistik avantajlarından dolayı Türkiye önümüzdeki yıllarda daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekerek üretim ağını güçlendirme fırsatı yakalayabilir.

Doğrudan yabancı yatırım çekme konusunda geçmiştekenden farklı olarak Türkiye'nin daha seçici davranması uzun vadeli etkiler açısından daha faydalı olacaktır. Teknoloji transferinin yanı sıra ortak teknoloji geliştirme potansiyeli taşıyan yabancı yatırımları çekmenin yolları aranmalıdır. Doğru yatırımları çekme stratejisi ve akıllı sanayi politikaları uygulanmadığı durumlarda yabancı yatırımlardan üretkenlik artışı, ihracat ve katma değerli üretim anlamında yeterli kadar katkı alınamamaktadır. Türkiye doğrudan yabancı yatırımlardan önemli ekonomik kazanımlar³⁰⁴ elde etmekle birlikte geçmişteki bazı yabancı yatırımların pozitif katkısının sınırlı kaldığı da unutulmamalıdır.³⁰⁵ Her tip yabancı yatırımın gelişmekte olan ülkeler üzerinde uzun vadeli dinamik etkilerinin olduğunu söyleyemeyiz.³⁰⁶ Türkiye'nin de yeni döneme dair fırsat arayışlarını sürdürürken geçmiş deneyimlerini ve iyi ülke örneklerini dikkate alarak hareket etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda akıllı sanayi politikaları ile doğrudan yabancı yatırım çekme stratejilerinin düzgün bir şekilde eşleştirilerek hareket edilmesi gerekmektedir.³⁰⁷ Önümüzdeki süreçte bir taraftan çok uluslu şirketleri Türkiye'de yatırım yapmaya teşvik edecek diğer taraftan da imalat sanayiindeki yerli şirketleri güçlendirip onların bu yatırımlardan daha fazla teknolojik bilgi ve deneyim elde etmelerini sağlayacak çok boyutlu politikalara ihtiyaç duyulacaktır. Doğrudan yabancı yatırımlardan daha fazla fayda elde etmek için yerli girişimcilerle ortak şirket kurma

304 Syeda Tamkeen Fatima, "Productivity Spillovers from Foreign Direct Investment: Evidence from Turkish Micro-Level Data", *The Journal of International Trade & Economic Development*, Cilt: 25, Sayı: 3 (2016), s. 291-324; Beata S. Javorcik, Alessia Lo Turco ve Daniela Maggioni, "New and Improved: Does FDI Boost Production Complexity in Host Countries?", *The Economic Journal*, Cilt: 128, Sayı: 614, (2018), s. 2507-2537.

305 Erhan Aslanoglu, "Spillover Effects of Foreign Direct Investments on Turkish Manufacturing Industry", *Journal of International Development*, Cilt: 12, Sayı: 8, (2001), s. 1111-1130; Erol Taymaz ve Kamil Yilmaz, "Foreign Direct Investment and Productivity Spillovers: Identifying Linkages Through Product-Based Measures", MPRA Paper No. 66243, (Ağustos 2008); Mehmet Teoman Pamukçu ve Erol Taymaz, "Spillovers in the MENA Region: The Case of Turkey", *Economic Research Forum for the Arab Countries, Iran and Turkey (ERF) Working Paper Series*, Cilt: 463, (2009).

306 Beata Smarzynska Javorcik, "Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firms? In Search of Spillovers Through Backward Linkages", *American Economic Review*, Cilt: 94, Sayı: 3, (2004), s. 605-627; Holger Gorg ve David Greenaway, "Much Ado about Nothing? Do Domestic Firms Really Benefit from Foreign Direct Investment?", *World Bank Research Observer*, Cilt: 19, Sayı: 2, (2004), s. 171-197; Renato G. Flôres Jr, Maria Paula Fontoura ve Rogério Guerra Santos, "Foreign Direct Investment Spillovers in Portugal: Additional Lessons from a Country Study", *European Journal of Development Research*, Cilt: 19, Sayı: 3 (2007), s. 372-390; Beata Smarzynska Javorcik ve Mariana Spatareanu, "To Share or Not to Share: Does Local Participation Matter for Spillovers from Foreign Direct Investment?", *Journal of development Economics*, Cilt: 85, Sayı: 1-2, (2008), s. 194-217; Jože P Damijan vd., "Impact of Firm Heterogeneity on Direct and Spillovers Effects of FDI: Micro Evidence from Ten Transition Economies", *Journal of Comparative Economics*, Cilt: 41, Sayı: 3, (2013), s. 895-922.

307 Murat Yülek ve Nurullah Gür, "Foreign Direct Investment, Smart Policies and Economic Growth", *Progress in Development Studies*, Cilt: 17, Sayı: 3, (2017), s. 245-256.

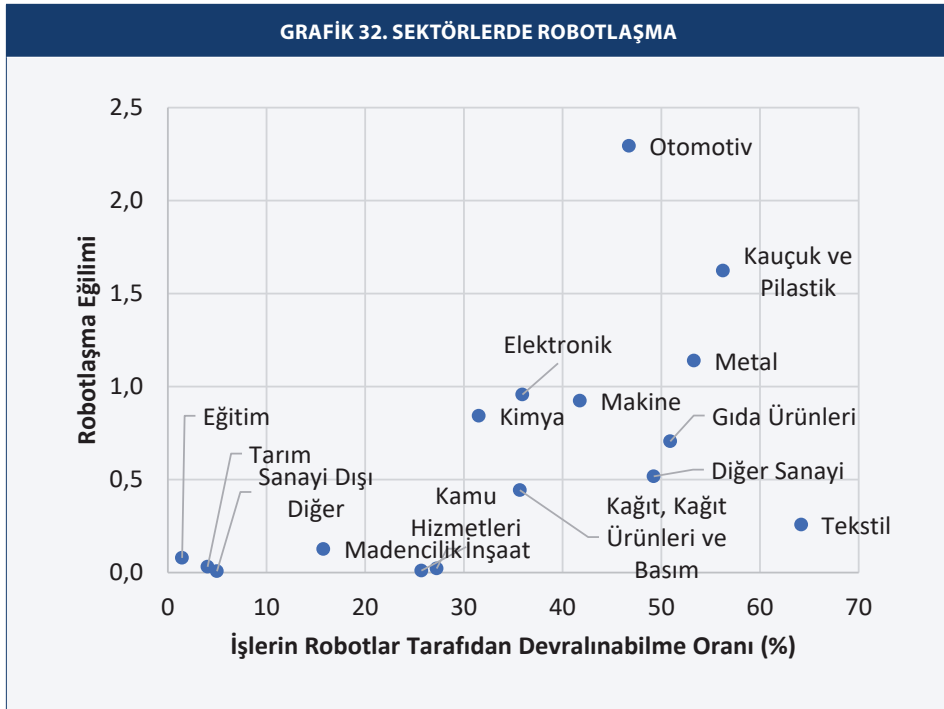
ve yatırım yapma eğiliminde olabilecek çok uluslu şirketlere öncelik verilmesi ise kritik bir noktada bulunmaktadır.

Koronavirüs krizinden sonra doğrudan yabancı yatırımların bölgesel dağılımının bir anda değişmesini beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmaz. Krizin etkilerinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi, alternatif üretim noktalarının karşılaştırılması ve alınan kararların yatırıma dönüşmesi zaman alacaktır. Bununla birlikte son yıllarda Batılı ülkelerde artan küreselleşme karşıtlığı ve yerli üretimi destekleme çabaları dikkate alındığında bazı çok uluslu şirketlerin üretim tesislerini kendi ana ülke sınırları içerisine çekebileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Koronavirüs krizi sonrası küresel tedarik zincirlerindeki değişime dair ikinci bir opsiyon üretimin gelişmiş ülkelere kaymasıdır. Bu noktada akıllı otomasyon teknolojileri, fabrikaların ve yatırımların gelişmiş ülkelere kaymasının yolunu açabilir. Böylesi bir senaryo Türkiye açısından bazı tehditleri beraberinde getirebilir. Şu aşamada otomotiv gibi Türkiye'nin en önemli ihracatçı sektörünün dünya genelinde robotlaşma eğiliminde zirvede olduğu görülmektedir (bkz. Grafik 32). Koronavirüs krizi sonrası otomotivde robotlaşma eğilimi daha da artabilir. Bununla birlikte Türkiye'nin ihracat tecrübesi en yüksek sektörlerinden biri olan tekstilde ise robotlaşma eğilimi şu an düşük olmakla birlikte robotların çalışanlardan işleri gelecekte devralma ihtimali oldukça yüksektir. Dolayısıyla gelecek yıllarda imalat sanayiine dair çok uluslu şirket yatırımlarının ülke dağılımları değişecek olsa da bu yatırımların büyük bölümünün Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere kaymayabileceği ihtimali de dikkate alınmalıdır. Hatta Türkiye kendi sanayisini güçlendirmeye yönelik adımlar atmazsa rekabet avantajına sahip olduğunu düşündüğü otomotiv ve tekstil gibi sektörlerde dış ticaret dengesi açısından gerileme bile yaşayabilir. Gelişmiş ülkeler robotlaşma eğilimlerini artırdıkça maliyetleri düşürmeleri sayesinde gelişmekte olan ülkelere karşı daha çok rekabet avantajı sağlayabilirler. Bu da gelişmiş ülkelerin ilgili sektörde daha fazla ihracat yapması anlamına gelecektir. Öte yandan robotlaşmayla birlikte genişleyecek üretim ölçeği, gelişmekte olan ülkelere daha fazla ara mal ithalatı yapılmasına ön ayak olabilir. Dünya Bankası ekonomistleri tarafından yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre, gelişmiş ülkelerde robotlaşma eğilimindeki yüzde 10'luk artışın gelişmekte olan ülkelere yapılan ithalatı yüzde 6,1, bu ülkelere gerçekleştirilen ihracatı ise yüzde 11,8 oranda arttırdığı bulunmuştur.³⁰⁸ Sonuç olarak, net sektörel ihracat gelişmekte olan ülkeler aleyhine yüzde 5,7 azalmış olmaktadır.

308 Erhan Artuc, Paulo Bastos ve Bob Rijkers, "Robots, Tasks and Trade", World Bank Policy Research, Sayı: 8674, (2018).

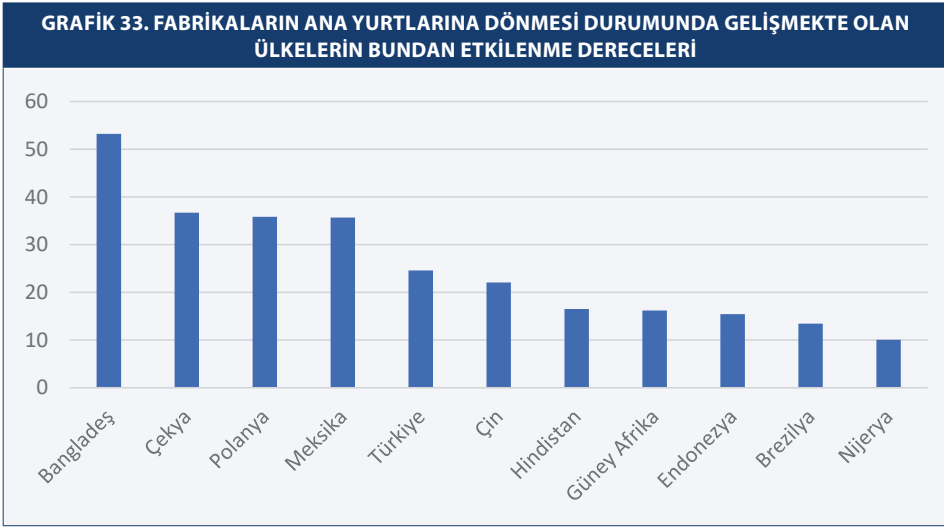
Grafik 32 Türkiye açısından yerli otomobil gibi girişimlerin ve tekstildeki markalaşma gereksiniminin iki ana ihracatçı sektörü koruma bakımından ne derece önemli olduğunu bizlere göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin robotlar ve 3D yazıcılarla birlikte bazı sektörlerde üretimin bir kısmını kendilerine çekerek ithal ürünlere bağımlılıklarını azaltma stratejisi izlemeleri Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dengeleri açısından bir tehdittir.

Kaynak: Artuc, Bastos ve Rijkers (2018), Dünya Kalkınma Raporu 2020.

Not: Robotlaşma eğilimini bulmak için 1993-2015 arasında sektörlerdeki toplam robot stokunun toplam çalışma saatlerine oranının ortalaması bir ile toplandıktan sonra ortaya çıkan sonucun logaritması alınmıştır.

Koronavirüs krizi sonrasında akıllı otomasyon teknolojilerinin daha fazla ön plana çıkmasıyla birlikte fabrikaların gelişmiş ülkelere yeniden dönmesi (*reshoring*) durumunda bundan en çok etkilenecek ülkelerden bir tanesi de Türkiye'dir (bkz. Grafik 33). Gelişmiş ülkelere gerçekleştirdiğiniz ihracatın içerisinde robotların üretimde işleri kolayca devralabileceği sektörlerin payı ne kadar yüksekse robotlaşma eğiliminden negatif etkilenme potansiyeliniz de o kadar yüksektir. Bu durum, robotlaşma eğiliminin artmasıyla birlikte o pazarlarda eskisi kadar rekabetçi olamayacağınızdan dolayı ihracat potansiyelinizin azalması anlamına gelebilir.

Kaynak: Artuç, Bastos ve Rijkers (2018), Dünya Kalkınma Raporu 2020.

Not: Gelişmekte olan ülkelerin yüksek gelirli OECD ülkelerine yaptıkları ihracatın toplam ihracattan aldığı pay, ihracatın yapıldığı ilgili sektörlerde görev yapısı itibarıyla potansiyel olarak robotlar tarafından üretimin hangi oranda devralabileceğine göre ağırlıklandırılmıştır.

Özetle koronavirüs krizinden sonra küresel tedarik zincirlerinin coğrafi dağılımında gerçekleşebilecek değişimler sonrasında Türkiye gibi önemli düzeyde üretim potansiyeline sahip ülkelerin daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmesi söz konusu olabilir. Ancak küreselleşme karşılığı ve akıllı otomasyon teknolojilerinden dolayı doğrudan yabancı yatırım akımlarının sınırlı kalabileceği unutulmamalıdır. Sınırlı miktarda gelebilecek doğrudan yabancı yatırımlardan azami faydanın nasıl elde edilebileceğine dair strateji ve politikalar geliştirmeye ihtiyacımız bulunmaktadır. Bununla birlikte yukarıdaki şekillerin gösterdiği üzere akıllı otomasyon teknolojilerinin çok uluslu şirketler için üretimde anavata-na dönüşü tetikleme durumunda bazı önemli ihracatçı sektörlerde Türkiye güç kaybı yaşayabilir.

İmalat sanayiindeki küresel değişime yönelik bütün bu ihtimalleri dikkate aldığımızda böylesi bir dönemde Türkiye'nin sadece doğrudan yabancı yatırımlara bel bağlayarak üretim yapısını güçlendiremeyeceği net olarak görülmektedir. Türkiye'nin üretkenliği ve katma değeri arttırarak orta gelir tuzağından kurtulması için yerli üretime daha fazla önem vermesi gerekmektedir. Tablo 9'da yeni dönemde daha fazla öne çıkabilecek sektörler ve teknolojilere dair örnekler sunulmuştur. Koronavirüs kriziyle birlikte ilaç, tıbbi cihazlar ve gıda gibi bazı sektörlerde ülkelerin belli ölçülerde kendi kendine yeterliliğe sahip olmasının önemi net bir şekilde görülmüştür. Tablo 9'un ilk sütununda yer alan sektörler-

deki her bir ürün için ülkelerin yüzde yüz kendine yeterliliği yakalamayacakları aşikardır. Burada kastettiğimiz, talebin beklenmedik hızlarda arttığı dönemlerde dahi bu tip sektörlerdeki temel ürünlere yönelik ihtiyaçları belli ölçülerde yerli üretimle karşılayarak ithalata olan bağımlılığın mümkün olduğunca düşük bir düzeyde tutma stratejisidir.

Küresel tedarik zincirlerindeki olası değişimlere bağlı olarak robotik, 3D yazıcılar, yapay zeka ve büyük veri gibi yeni nesil akıllı otomasyon teknolojilerinin daha hızlı bir şekilde ön plana çıkması beklenmektedir. Yeni dönemde ayrıca koronavirüsün yarattığı tahribata benzer olumsuz etkilere neden olabilecek başka vakalara (örneğin küresel ısınma ve su sıkıntısı) karşı riski belli ölçülerde kontrol altına alabilecek teknolojilere daha fazla yatırım yapılabilir. Yeni dönemde öne çıkabilecek sektör ve teknolojilere dair Tablo 9'da sunulan örnekler haricinde ilave başka alanların da sivrilmesi söz konusu olabilir.

TABLO 9. YENİ DÖNEMDE ÖN PLANA ÇIKABİLECEK SEKTÖRLER VE TEKNOLOJİLER		
Salgın Hastalıkların Hatırlattığı Sektörler	Küresel Tedarik Zincirlerindeki Değişime Bağlı Olarak Daha Fazla Ön Plana Çıkacak Alanlar	Çevre Sorunlarından Kaynaklı Risklerin Yaşanma İhtimaline Karşı Öne Çıkabilecek Teknolojiler
İlaç	Robotik	Yenilenebilir Enerji Teknolojileri
Tıbbi Cihazlar	3D Yazıcılar	Su ve Atıksu Arıtım Teknolojileri
Kimya	Yapay Zeka	
Hijyen Ürünleri	Büyük Veri	
Gıda		
Tarım		

Tabloda yer alan sektör ve teknolojilerin bazılarının 11. Kalkınma Planı kapsamında Türkiye'nin öncelik vereceği stratejik alanlar olarak kayda geçmiş olması ve bu kapsamda bazı politika adımlarının halihazırda atılmış olması bizim açımızdan bir avantajdır. Bu avantajdan faydalanmak için kağıt üzerinde yazılı olan politikaların koordineli bir şekilde hayata geçirilmesi ve burada belli bir sürekliliğin sağlanması gerekmektedir. Bürokratik kapasitenin güçlendirilmesi, gereksiz bürokratik kırtasiye işlerinin asgari düzeye indirilmesi ve doğru şirketlerin desteklenmesi gibi faktörler, başarı yolunda belirleyici olacaktır. Son yıllarda savunma sanayiinde yakalanan yerleşme trendi, Türkiye'nin sanayi üretimindeki gerçek potansiyeline yönelik bir sinyal niteliği taşımaktadır. Güçlü siyasi iradeyi,

bürokratik kapasiteyi, özel sektörün girişimci ruhunu ve gerçek bilimsel merakı bir araya getirip harmanlayabildiğimiz ölçüde yukarıda belirttiğimiz sektörlerde ve teknolojilerde Türkiye'nin atılım yapması mümkün olacaktır. Son yedi yıllık süreçte Türkiye'nin enerjisini daha çok kısır siyasi meselelere ve çeşitli jeopolitik risklere kaydırmak zorunda kalması, ülkenin orta gelir tuzağında sıkışıp kalmasına neden olmuştur.³⁰⁹ Yeni dönemde Türkiye iç siyasete ve jeopolitik meselelere dair riskleri ne kadar kontrol altında tutmayı başarabilirse küresel ekonomide ortaya çıkabilecek fırsatlardan yararlanma ihtimali de o kadar artacaktır.

Potansiyeli yüksek olmakla birlikte koronavirüs krizinin neden olduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı faaliyetlerini kısa vadede çevirmekte zorlanan yerli şirketleri bu süreçte korumak, uzun vadede Türkiye ekonomisinin karşısına çıkacak küresel fırsatları değerlendirebilmesi bakımından hayati bir öneme sahiptir. Küresel ekonomik sistemde yaşanacak değişimlerden faydalanabilmek için gelecek vaat eden sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerimizin deneyimlerine ve buralarda kendine yer edinmeye çalışan yeni girişimcilerimizin enerjisine ihtiyacımız olacaktır.

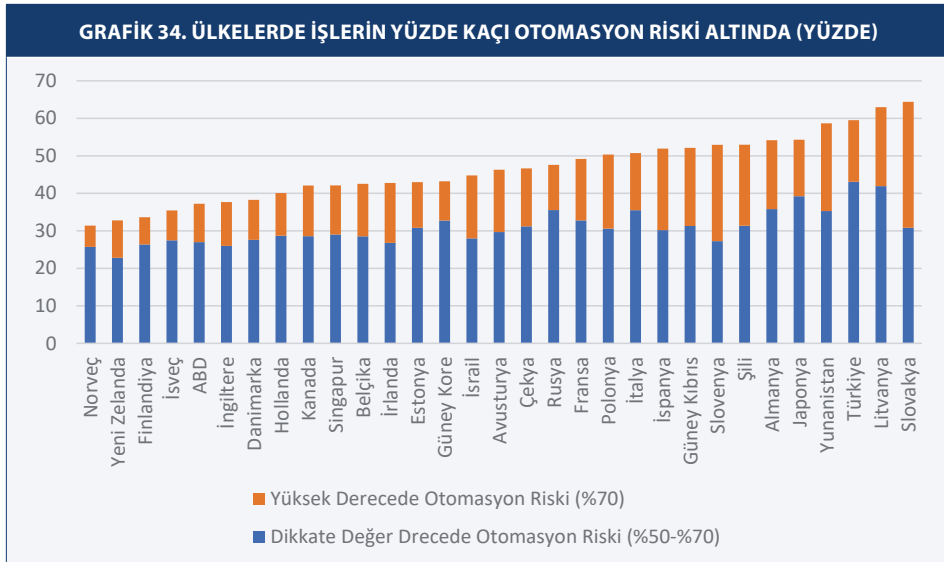
Burada dikkatlerden kaçmaması gereken noktalardan biri de akıllı otomasyon teknolojilerinin istihdam piyasası üzerindeki olası yıkıcı etkileridir. Üretimin deprem, salgın ve öngörülemeyen durumlarda durmaması için önümüzdeki yıllarda akıllı otomasyon teknolojilerinin tahmin edilenden daha hızlı bir şekilde üretime ve ekonominin diğer alanlarına entegre edilmesi, işsizliğin artması riskini doğurabilir. Türkiye, koronavirüs krizine yüksek düzeyde bir işsizlik oranı ile yakalandığı için istihdama yönelik bu gibi riskler bizim açımızdan daha büyük sorunlara yol açabilir. Akıllı otomasyon teknolojilerine yatırım yaparken bu teknolojilerin istihdam dostu olacak şekilde nasıl geliştirilebileceğine ve çalışanların bu değişimi nasıl asgari gelir kaybıyla atlatabileceklerine yönelik çalışmaların hem şirketler hem de kamu boyutuyla yapılması elzemdir.³¹⁰ Zira OECD ekonomistlerinin hesaplamalarına göre Türkiye'deki işlerin yaklaşık yüzde 60'ı karakteristik özellikleri itibarıyla otomasyon riski altındadır (bkz. Grafik 34). Eğer rakip ülkelerle ihracat pazarlarında rekabet etmek için dışarıdan akıllı otomasyon teknolojilerini plansız bir şekilde ithal edip üretime entegre edersek iki ciddi sorunla

309 Nurullah Gür, Mevlüt Tatlıyer ve Şerif Dilek, "The Turkish Economy at the Crossroads", *Insight Turkey*, Cilt: 21, Sayı: 4, (2019), s. 135-160.

310 Gür, Ünay ve Dilek, *Sanayiye Yeniden Düşünmek*; Daron Acemoglu ve Pascual Restrepo, "The Wrong Kind of AI? Artificial Intelligence and the Future of Labor Demand", *National Bureau of Economic Research*, Sayı: 25682, (2019); Dani Rodrik ve Charles Sabel, "Building a Good Jobs Economy", *HKS Working Paper No. RWP20-001*, (2019).

karşılaşma riskimiz olabilir. Birincisi, dışarıdan yüksek teknoloji makinalar ithal edip bunlarla katma değeri düşük ürünler ürettiğimizde cari açığı yapısal olarak kapatma ve gelişmiş ülkeleri yakalama ihtimalimiz azalır. İkincisi, plansız bir otomasyon süreci işsizlik oranlarını arttırabilir. Akıllı otomasyon teknolojilerinin istihdam üzerindeki olası yıkıcı etkilerini hesaba katarak sadece emeğin yerine ikame edilen değil emek verimliliğini artırarak hem üretimi hem de istihdamı arttırabilen teknolojilere ve sektörlerle yoğunlaşmalıyız. İstihdam dostu teknolojilerin yerli üretimine yönelik çok boyutlu politikalar geliştirmeliyiz.

Teknolojik gelişmelerin istihdam piyasası üzerindeki etkilerini dikkate alarak politikalar geliştirmek hayati öneme sahiptir. Ancak teknolojinin yanı sıra Türkiye’de işsizliğin yapısal olarak yüksek kalmasına neden olan diğer faktörlere yönelik olarak da titiz çalışmaların yapılması elzemdir. Koronavirüs krizinin etkilerinden dolayı yüzde 20’ler düzeyine yaklaşması muhtemel olan işsizliği orta ve uzun vadede yapısal olarak tek haneli rakamlara indirmek için kanuni ve fiili çalışma sürelerini düşürmek, asgari ücreti saatlik ve bölgesel bazda belirlemek, ek istihdam yaratmanın önündeki gereksiz maliyet kalemlerini aşağıya çekmek ve kısmı süreli işlerin yaygınlık kazanmasına yönelik esnek düzenlemeleri hayata geçirmek gibi ilave adımların da atılması gerekmektedir.³¹¹

Kaynak: Nedelkoska ve Quintini (2018)³¹² & OECD

311 Tathyer, *İstihdam Paylaşmak: İşsizliğin Nedenleri ve Çözümü*.

312 Ljubica Nedelkoska ve Glenda Quintini, "Automation, Skills Use and Training", OECD Social, Employment and Migration, Working Papers, Sayı: 202, (2018),

Kriz dönemlerinde artma eğiliminde olan işsizlik ve gelir dağılımı eşitsizliğini kontrol altına alamadığınızda bu problemler daha ağır sosyal ve siyasi sorunları besleyebilmektedir.³¹³ Ailede çalışanlardan birinin işini kaybetmesi veya ücretsiz izin gibi uygulamalardan dolayı hanehalkı gelirinin belli bir süre normal seviyesinin altında seyretmesi sonucunda kayıpların telafi edilebilmesi için insanları aşırı borçlanmaya sevk etmenin ekonomik maliyetleri olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Hanehalkı borçlanma seviyesinin çok hızlı bir şekilde artmasının ilerleyen süreçlerde yeni krizlere davetiye çıkardığı bilinmektedir.³¹⁴ Düşük hanehalkı borç seviyesi ise kriz zamanlarında önemli bir kalkan vazifesi görmektedir. Türkiye’de insanlar kriz dönemlerinde harcamalarını gelişmiş ülkelerde olduğu kadar sert bir şekilde azaltmamaktadır. Bu durumun altında yatan sebepler arasında ise genç nüfusun çokluğu ve düşük hanehalkı borç seviyesi dikkat çekmektedir. Kriz zamanlarında hanehalkı tüketim harcamalarındaki düşüş sınırlı kaldığı için ekonomik toparlanma hızlı olmaktadır. Koronavirüs krizinden de bu özelliğimizi koruyarak çıkmamız gelecek açısından oldukça önemlidir. Dar gelirli ailelerimizin ve düşük ücretli çalışanlarımızın bu krizi en az borçla atlattıklarını sağlamak için doğrudan gelir desteklerinin daha kapsamlı bir şekilde kullanılması da bu süreçte ekstradan fayda sağlayacaktır.

2008’deki küresel finans krizi döneminde daralan Avrupa piyasasını telafi edebilmek için ihracatçı şirketlerimiz Rusya ve Ortadoğu gibi alternatif pazarlara daha çok ağırlık vermeye başlamışlardı. Gelişmekte olan ülkelerin o dönemde gelişmiş ülkelere göre daha hızlı toparlanmaları, Türkiye’nin bu krizin ihracat kanalındaki olumsuz etkilerini daha kolay atlattığını sağlamıştı. Bugün koronavirüs krizinden ekonomik olarak en ağır şekilde etkilenmesi beklenen bölge Avrupa’dır. Daha önce bahsedildiği üzere, IMF’in yapmış olduğu baz senaryoda Avro Bölgesi’nin 2020’de yüzde 7,5 oranında daralacağı tahmin edilmektedir. Sert talep daralmasının bir yansıması olarak Avrupa piyasasına gerçekleştireceğimiz ihracatın sadece 2020 için değil 2021’de de düşme eğiliminde olacağını hesap etmeliyiz. Düşen petrol fiyatlarının neden olacağı ekonomik sıkıntılardan dolayı Rusya ve Ortadoğu piyasalarının da daralacağı dikkatlerden kaçmamalıdır. Dolayısıyla 2008’deki krizden farklı olarak ihracat rakamlarının toparlanması bu sefer biraz daha uzun sürebilir. İhracat anlamında hem yeni pazarlar hem de yeni

313 Nurullah Gür, “Parazit, Joker ve Amerikan Fabrikası: Geride Bırakılanlara Kulak Vermek”, *Kriter*, Yıl: 4, Sayı: 44, (Mart 2020).

314 Atif Mian ve Amir Sufi, “Finance and Business Cycles: The Credit-Driven Household Demand Channel”, *Journal of Economic Perspectives*, Cilt: 32, Sayı: 3, (2018), s. 31-58.

ürün gruplarında karşımıza çıkabilecek her fırsatı etkin bir şekilde kullanmamız gerektiği bir döneme giriyoruz. Ticaret diplomasisi anlamında 2008'dekinden çok daha dinamik ve hızlı adımlar atılmalıdır. Başta sağlık ekipmanları ve malzemele-ri olmak üzere bu dönemde ihracatı kolay arttırabileceğimiz alanları iyi değerlendirmeliyiz. Türkiye'nin mevcut koşullar altında ihtiyacını karşılayacak ekipman ve malzemelerin miktarı belirlendikten sonra arta kalan kısımların mümkün ol-duğunca az kısıta tabi tutularak ihracat pazarlarına yönlendirilmesi toplam ihra-cattaki daralmayı bir miktar telafi edecektir.

ABD ve çeşitli Avrupa ülkelerinin koronavirüs salgınına yönelik şeffaf şekilde bilgi paylaşmama ve koronavirüsün diğer ülkelere yayılmasını engelleyici yönde ge-rekli adımları atmama konusunda Pekin hükümetine yönelttikleri eleştiriler, Batı ile Çin arasında derin bir güven krizine neden olabilir. Büyük çaplı bir güven krizinin yaşanması durumunda ABD'nin bir süredir Çin'den ithal edilen ürünlere karşı de-vam ettirdiği negatif tutumun bir benzerini AB ülkeleri de benimseyebilir. Bu du-rumda Batılı ülkeler daha önce Çin'den tedarik ettikleri ürünleri uygun koşullarda diğer ülkelerden almak için arayışlara girebilirler. Batılı ülkelerin Çin ürünlerine olan bağımlılıklarını azaltıcı yöndeki hamleleri, Türkiye gibi imalat sanayiinin çeşitli alanlarında üretim kapasitesine sahip olan gelişmekte olan ülkelerin ihracatını arttı-rabilir. Ucuz Çin ürünlerinin düşük teknoloji ürün gruplarında iç piyasayı domine etmesinden dolayı ivme kaybeden tekstil ve mobilya gibi bazı geleneksel sektörle-rimiz için bu durum yeniden canlanma fırsatı oluşturabilir. Düşük teknoloji ürün gruplarında da hem yerli üretim yeniden artabilir hem de bu sektörlerin gerçekleşt-irdiği toplam ihracatta sıçrama yaşanabilir. Türkiye bu sayede bir süredir yaşadığı "erken sanayisizleşme"³¹⁵ eğilimini tersine çevirebilir. İhracatı arttırma potansiyeli taşıyan böylesi bir senaryonun ancak koronavirüs krizinin etkilerinin yavaşlayarak talebin kendine gelmeye başlamasıyla hissedilebileceği de unutulmamalıdır.

Türk şirketlerinin bazı yabancı müşterileri, Türkiye'de devam eden sosyal izo-lasyon uygulamalarından dolayı düşen üretim kapasitesinin bir neticesi olarak, üretimin yavaş yavaş normale dönmeye başladığı Çin'den ürün tedarik etmeye başlayabilirler. Bazı pazarlarda Türk şirketlerinin paylarını kaybetmemeleri için kamunun ihracatçılara finansman, lojistik ve bürokratik işlerde kolaylıklar sağla-ması büyük önem taşımaktadır.

Koronavirüsün insan psikolojisi üzerindeki etkileri hesaba katıldığında insan-ların belli bir süre çok gerekli olmadıkça yurt dışına çıkma konusunda tedirginlik

315 Dani Rodrik, "Premature Deindustrialization", *Journal of Economic Growth*, Cilt: 21, Sayı: 1, (2016), s. 1-33.

yaşayacakları beklenebilir. Böylesi bir eğilimin yaşanması turizm sektörünü dünya genelinde zora sokacaktır. Son yıllarda 30 milyar doların üzerinde gelir getiren turizm, Türkiye ekonomisi için hem istihdam üretmek hem de cari dengeyi iyileştirmek açısından kritik bir rol oynamaktadır. Koronavirüs krizinden dolayı insanların gelirlerinin azalması ve yukarıda bahsettiğimiz tedirginlik halinin Türkiye’de turizm sektörünü ciddi derecede olumsuz etkilemesi sürpriz olmayacaktır. Turizmdeki bu kırılmanın geçici olmayabileceği de hesaba katılmalıdır. Rusya ve Ortadoğu coğrafyasının bu krizden ekonomik anlamda etkilenecek olması, tıpkı ihracat alanında olduğu gibi turizm açısından da Türkiye ekonomisini zorlayacaktır. Yabancı turistlerden doğacak boşluğu belli bir süre yerli tatilcilerle telafi edilmesi gerekebilir. Döviz gelirleri açısından açığı kapatma şansı olmasa da sektörün ayakta kalabilmesi için vatandaşların tatillerini yurt içinde geçirmeleri teşvik edilebilir. Bu kapsamda yurt dışına ilişkin seyahat acenteleri ve konaklama gibi harcamalarda kredi kartına taksit uygulaması kaldırılabilir. Bununla birlikte yurt içi tatil ve konaklamaya yönelik taksit sınırı belli bir süre için yükseltilebilir. Tatil turizminden ziyade özellikle sağlık turizmi gibi alternatiflerin daha fazla ön plana çıkarılmasına yönelik olarak gerekli altyapı ve tanıtım faaliyetlerine hız verilebilir.

Koronavirüs krizinin ekonomik maliyetlerini sınırlı tutmak için devreye sokulan mali destek paketleri ister istemez kamu bütçesini zorlayacaktır. Önümüzdeki 1,5-2 yıllık süreçte ciddi oranlarda artma potansiyeline sahip bütçe açıkları ve kamu borçları bugünlerde sorun olarak görülmeyecek olsa da koronavirüs krizinden sonra makro ekonomik istikrarı bozmamak adına kamu maliyesini düzltüğe çıkarmak için gelir yaratıcı adımların atılması gerekecektir. Bu kapsamda Yeni Ekonomi Programı’nda (YEP) hedeflenen yapısal reform alanlarından biri olan vergi sistemine yönelik değişiklikler gündeme gelebilir. Vergi adaletini sağlayarak kamu gelirlerini artırmak için vergi sistemi içerisindeki dolaylı vergilerin payı azaltılırken doğrudan vergilerin payı arttırılmalıdır.

Koronavirüs krizi ile birlikte yavaşlayan ekonomik aktivitenin piyasalarda likidite sıkışıklığına neden olmaması için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) geleneksel olmayan genişlemeci para politikası araçlarını devreye sokmuştur. Kamu bankalarının kriz zamanlarında kredi kanalının açık kalmasını sağlayarak reel sektöre verdiği kritik desteğin önemi koronavirüs salgını döneminde kendini bir kez daha hissettirmiştir.³¹⁶ Bu süreçte kamu bankaları reel sektöre uygun koşullarda kredi imkanları sağlamışsa da bazı özel bankalar kredi

316 Michael Brei ve Alfredo Schclarek, “Public Bank Lending in Times of Crisis”, *Journal of Financial Stability*, Cilt: 9, Sayı: 4, (2013), s. 820-830.

vermede oldukça çekingen kalmıştır. Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu (BDDK) özel bankaları bu tutumlarından caydırmaya yönelik olarak aktif rasyosu hesaplamasında değişikliğe gitmiştir. TCMB'nin ilave likidite sağlaması veya BDDK'nın yeni düzenlemesi özel bankaların bu zor zamanda reel sektöre destek olmak için kredi imkanlarını genişletmesini garanti altına alamamaktadır. Para politikasının etkinliğini arttırmak için TCMB'nin bankacılık sektörü haricinde yollarla da piyasaları fonlayabilmesi gerekmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'de sermaye piyasalarının sığ olması TCMB'nin elindeki araç çeşitliliğini daraltmaktadır. Son yaşananlar Türkiye'de bankacılık sektörünün reel sektörün gelişimi için yetersiz kaldığını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Gerek şirketlerin dış finansman imkanlarını artırmak gerekse para politikasının etki alanını genişletmek için sermaye piyasalarının gelişimi büyük önem arz etmektedir. Türkiye'nin makul riskleri almaktan çekinmeyen, gelecek vaat eden sektörlerin finansmanına ilgi duyan ve kar/zarar paylaşımı bazlı modelleri benimseyen finansal oluşumlara ihtiyacı olduğu açıktır. Sermaye piyasalarının gelişimi hem normal zamanlarda finansman olanaklarını artırmak ve finansmanı doğru şirket/sector ile eşleştirmek hem de kriz zamanlarında TCMB'nin reel sektöre daha doğrudan dokunabilmesi için elzemdir.

SONUÇ

Yeni tip koronavirüs hastalığı içinde yaşadığımız yüzyıla damgasını vuran büyük olaylardan biri olarak tarih kitaplarındaki yerini alacaktır. Koronavirüs salgını toplum sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra küresel ekonomi üzerinde meydana getirdiği tahribatla da hatırlanacaktır. Küresel ekonomi koronavirüs salgınından ötürü arz, talep ve finansal şokları aynı anda yaşanarak tarihi seviyelerde bir daralmaya neden olmaktadır.

Koronavirüs krizinin küresel ekonomi üzerinde kısa ve orta vadeli etkilerine dair nokta atışı tahminde bulunmak oldukça zordur. En iyimser senaryoda bile küresel ekonominin 2021'in ilk yarısına kadar "V" şeklinde bir toparlanma yaşaması çok mümkün gözükmemektedir. Küresel ekonominin kendine gelebilmesi için en az 1,5-2 yıl gerekebilir. Ekonomik toparlanmanın ne kadar hızlı olacağı; koronavirüsün ne sürede makul seviyelerde kontrol altına alınabileceği, olası ikinci bir dalganın hangi sertlikte gerçekleşebileceği ve ülkelerin uygulamaya soktuğu destek paketlerinin ne ölçüde etkili olabileceğine bağlı olacaktır.

Bunca belirsizliğe rağmen koronavirüs krizinin küresel ekonomi üzerinde ciddi değişimleri tetikleyebileceğini tahmin etmek zor değildir. Burada altı çizilmesi gereken en önemli noktalardan biri, koronavirüsün sıfırdan yeni trendler oluşturmaktan ziyade sistem açısından önem arz eden bazı mevcut trendleri daha belirgin hale getirerek küresel ekonomin fay hatlarında büyük kırılmalara yol açabilecek olmasıdır. Uluslararası ticarete yönelik korumacı politikalar, küresel tedarik zincirleri, oligopolleşme, akıllı otomasyon teknolojileri ve gelir/servet eşit-

sizliği bu kırılmaların yaşanabileceği alanların başında yer almaktadır. Bununla birlikte koronavirüs krizinin ABD ve Çin arasındaki hegemonya savaşı ile AB'nin geleceği üzerinde bazı ciddi etkileri olabilir. Koronavirüs krizi belli alanlarda küresel işbirliklerinin sağlanmasına yönelik olumlu etkiler meydana getirebileceği gibi bazı meselelerde ülkeler arasındaki çatışmaların dozunun artmasına neden olabilir.

Koronavirüs krizinin ekonomik etkileri her sektörde aynı ölçüde yaşanmayacaktır. Turizm ve otomotiv gibi bazı sektörlerin en azından kısa vadede ağır yara alması söz konusu iken, hizmetler sektöründeki bazı kolların (uzaktan eğitim ve büyük veri analizi gibi) daha fazla ön plana çıkacağını görebiliriz. Tıbbi cihazlar, ilaç ve hijyen ürünleri gibi imalat sanayiinin bazı kollarında yeni nesil ithal ikameci politikaların devreye girmesi sürpriz olmayacaktır. Bununla birlikte işlenmiş gıda ve tarım alanlarında ülkelerin kendine yeterlilik seviyeleri politika yapıcılar tarafından daha dikkatli bir şekilde takip edilecektir.

Sosyal izolasyon önlemlerinin iç talep üzerindeki olumsuz etkileri ve küresel ekonomik aktivitedeki yavaşlamadan dolayı koronavirüs salgınının Türkiye'de ekonomik büyümeyi aşağıya çekmesi ve işsizliği artırması maalesef kaçınılmazdır. Koronavirüs krizi uzun vadeli bazı tehditlere de gebe olabilir; ancak akıllı stratejilerin uygulanması, seçici ve koordineli politika adımlarının atılması ve bu krizin ortaya çıkarabileceği fırsatların değerlendirilmesi durumunda Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağından kurtulup küresel ekonomideki ağırlığını arttırmasının söz konusu olabileceği unutulmamalıdır. Bu fırsatlardan yararlanabilmek için koronavirüsün toplum sağlığı açısından oluşturduğu tehditleri kontrol altına almanın yanı sıra şirketleri ve istihdamı ayakta tutmak gerekmektedir. Bunları başarmadan uzun vadeli pozitif etkileri yakalayarak bu krizden güçlenerek çıkacak sınırlı sayıda ülkeden biri olmak mümkün olmayacaktır. Olağanüstü dönemler olağanüstü tedbirler almayı gerektirir. Türkiye'de de ekonomi yönetimi koronavirüs kriziyle mücadele çerçevesinde şirketlere, çalışanlara ve ailelere yönelik olarak birçok mali destek paketini devreye sokmuştur. Şu ana kadar açıklanan mali destek paketlerinin TL bazında GSYH'ye oranı yüzde 5,6'dır. Sosyal izolasyon koşullarının sıkılaştırılmasına bağlı olarak yavaşlayan ekonomik aktivitenin etkilerini asgari düzeyde tutmak adına ilerleyen süreçte ilave tedbirler alınması gerekebilir. İlave tedbirler kapsamında şu politikalar devreye sokulabilir:

Devlet, belli sektörlerde daralan talebi karşılamak adına mal ve hizmet satın alımları gerçekleştirebilir.³¹⁷ Kamu alımları özellikle birçok farklı alt sektördeki şirketleri etkileyen ana sektörler için düşünülebilir. Örneğin; turizm, otomotiv ve tekstil.

- Otellerin boş kalan yatak kapasitesinin bir kısmı kamu tarafından satın alınabilir. Devlet ilerleyen aylarda ve yıllarda gerçekleştireceği etkinlikler için lazım olacak salon ve oda hizmetlerini bugünden parasını peşin ödeyerek satın alabilir.
- Önümüzdeki yıl kamunun yapmayı planladığı otomobil ve araç alımları öne çekilebilir. Bunlar Türkiye’de yerli üretim yapan şirketlerden bu yıl içerisinde satın alınabilir.
- Kamu, üniforma alımı ve sosyal yardım kapsamında dağıtılacak giyim ürünleri gibi önümüzdeki bir yıl boyunca vermeyi planladığı siparişleri, parasını peşin ödeyerek önden gerçekleştirebilir.

Farklı sektörler için de benzer kamu alımları devreye girebilir. Kamu, bu alımlar sayesinde reel sektörü ve tedarik zincirlerini ayakta tutarak üretime ve istihdama ciddi katkı sağlar.

- TCMB, hazinenin çıkaracağı faiz ödemesi olmayan devlet tahvillerini satın alabilir.³¹⁸ Bunun için kanuni bir geçici düzenlemeye ihtiyaç bulunmaktadır. Özel amaçlı çıkarılan bu devlet tahvillerinin gerçek anlamda itfası olmayacaktır. Bir başka ifadeyle hazine bu parayı TCMB’ye geri ödemeyecektir. Böylelikle kamunun borç yükü artmayacaktır. Hazine bu yolla eline geçecek ilave finansal kaynağını ekonominin ihtiyaç duyduğu alanlara harcar. Böylesi bir parasallaşmanın miktarını belirlemek için reel sektörün 2019’da gerçekleştirdiği ciro baz alınabilir. Toplam parasallaşma tutarını belirlemek için ayrıca kayıt dışı çalışıp da işsiz kalacakları hesap ederek genel olarak ülke genelinde işsiz insan sayısına dair detaylı bir tablo da ortaya konulmalıdır. Kamu elindeki büyük veri ile hem reel sektörün hem de dar gelirli ailelerin 2019’a kıyasla bu yıl koronavirüs krizinden

317 Emmanuel Saez ve Gabriel Zucman, “Keeping Businesses Alive: The Government Will Pay”, *Economics for Inclusive Prosperity*, Mart 2020.

318 Gür, “Virüsün Yayılma Eğrisini Düzleştirmeden Ekonomiye Pozitif Döndüremeyiz”; Nurullah Gür, “Negatif Faiz Çözüm Değil”, *Sabah*, 17 Mayıs 2020; Konuya dair uluslararası tartışmalar için bkz. Jordi Gali, “Helicopter Money: The Time is Now”, *Econfit Policy Brief*, (Mart 2020); Thomas Drechsel ve Şebnem Kalemli-Özcan, “Are Standard Macro Policies Enough to Deal with the Economic Fallout from a Global Pandemic?”, *Econfit Policy Brief*, (Mart 2020); Refet Gürkaynak ve Deborah Lucas, “Funding Pandemic Relief: Monetise Now”, *VoxEU*, 14 Mayıs 2020.

dolayı ne kadarlık bir ciro ve gelir kaybı ile karşılaşabileceklerini tahmin edebilir. Tahvil ihracının ve dolayısıyla parasallaşmanın miktarı bu tahminler baz alınarak belirlenebilir.

Bu paranın bir kısmıyla şirketlere faizsiz uzun vadeli finansman imkanları sunularak reel sektörün kayıplarının makul bir kısmı telafi edilir. Böylece şirketler faiz ve ödemeyecekleri bir borç yükü altında ezilmemiş olurlar. Bununla birlikte –yukarıda önerdiğimiz üzere– kamu bu paranın bir kısmıyla reel sektörden mal ve hizmet satın alabilir. Kamu ayrıca işsiz vatandaşlara ve dar gelirli ailelere yönelik doğrudan gelir desteği vermeye devam edebilir.

Koronavirüs salgınından dolayı uygulanan yarı karantina süreci şirketlerin ve insanların yaptıkları harcamalarda azalmaya neden olmuştur. Kamunun şirketler ve vatandaşlara aktaracağı ilave para, koronavirüs salgının ilk dalgası kontrol altına alınıp işler normale dönmeye başlamasıyla birlikte harcamaların hızla artmasına neden olabilir. Böylesi bir senaryonun makro dengeler üzerinde neden olabileceği yan etkiler hesap edilerek piyasaya sunulacak para miktarı belirlenmelidir. Enflasyon ve kur riski düşük olan gelişmiş ülkelerin böylesi bir politikayı uygulanması daha kolaydır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ise bu politikanın sınırlarını belirlerken enflasyon, döviz kuru ve cari açık üzerinde oluşabilecek dengesizlikleri hesap ederek hareket etmesi gerekmektedir. Bu parasallaşma politikasının makro değişkenler üzerinde neden olabileceği yan etkileri mümkün olduğunca kontrol altında tutmak için özellikle fiyat ve kur istikrarı için tamamlayıcı bazı politikaların devreye girmesi söz konusu olabilir.

- Destek politikalarını ödemeler sistemi ve tedarik zincirinin her halkasını hesaba katarak şekillendirmemiz gerekmektedir. Bu halkalardan herhangi biri finansal yükümlülüklerini yerine getiremezse diğer halkaların bundan olumsuz etkilenmesi kaçınılmazdır. Örneğin çekini veya kirasını ödeyemeyen bir şirket, başka şirketlerin nakit akışını ve ödemelerini olumsuz etkileyecektir. Çek, kira ve maaş gibi ödemelerin en az sorunla gerçekleştirilebilmesi için kamu tarafından gerekli likiditenin doğrudan veya dolaylı yollarla kapsayıcı bir şekilde reel sektöre aktarılması çok kritiktir. Bu kapsamda kamunun şirketlere sunduğu finansman imkanlarının çeşitliliği, miktarı ve vadesinde ilave genişlemelere gidilebilir. TCMB, özel bankaları da kapsayacak şekilde yeni bir finansman mekanizması kurarak çeklerin sorunsuz tahsil edilmesine katkı sağlayabilir.

- Alınan önlemlere rağmen bu süreçte işsiz kalan insanların mevcut kredi ödemeleri yıl sonuna kadar faizsiz bir şekilde ertelenebilir.
- Koronavirüs krizinden önce işsiz kalmış olup da iş aramaya devam eden vatandaşların salgın döneminde iş bulmaları çok zor olabilir. Bu süreçte onlara destek olmak adına işsizlik maaşının süresi uzatılabilir. Bu süreçte yeni mezun olan gençlerin de iş bulması zor olabileceğinden İŞKUR vasıtasıyla bu gençlerin iş bulmasına yardımcı olunmaya çalışılabilir.
- Üretim maliyetlerini azaltmak için sanayiye verilen elektriğin fiyatında bu yıla mahsus yüzde 5-10 arasında indirimle gidilebilir.
- Mücbir sebep uygulaması bütün sektörleri içine alacak şekilde genişletilebilir.
- İleriye ve geriye doğru birçok farklı sektörü besleyen ana sektörlerin kamunun sunduğu destek paketlerinden daha fazla pay alması iş ve ticaret hayatının ayakta kalması bakımından daha iyi olacaktır.
- Bu süreçte devletin bir taraftan vergi gelirleri ciddi şekilde azalmakta, diğer taraftan da harcamalarında dramatik bir artış olmaktadır. Bu durum bütçe açığının tahayyül bile edilemeyecek düzeylere ulaşmasına neden olabilir. Bu nedenle nüfusun en zengin yüzde ve/veya binde 1'lik kesiminden daha fazla doğrudan vergi alınabilir.
- Bu krizde kısmi çalışma ödeneğinin yanı sıra istihdamı paylaşma politikası uygulanabilir. Kısa çalışma ödeneği önemli bir istihdam politikası olmasına rağmen devlete ciddi bir mali yük bindirme eğiliminde olması ve firmalara faaliyetlerini kısıma/durdurma bakımından belirli düzeyde örtülü bir teşvikte bulunması nedeniyle belirli kısıtlara sahiptir. Bu nedenle kısa çalışma ödeneğinin “istihdamı paylaşma” politikası ile tamamlanması gerekmektedir. Bu politikada üretim düzeylerinde azalma olan firmalar çalışanların bir kısmını işten çıkarmaktansa bütün çalışanların hem çalışma sürelerini hem de ücretlerini belirli oranda düşürmektedir. İstihdamı paylaşma politikası faaliyetleri tamamen durduran veya büyük ölçüde azaltan firmalar için değil üretimlerini belli ölçüde kısmış durumda olan işletmeler için geçerlidir. Dolayısıyla bu politika kısa çalışma ödeneğini iyi bir şekilde tamamlamaktadır. Öyle ki salgının hafiflediği ve ekonominin canlanma emareleri gösterdiği süreç tam da istihdamı paylaşma politikasının etkin bir şekilde uygulanabileceği ve firmaların faaliyetlerini genişletmesi bakımından bir tür katalizör görevi görebileceği bir süreçtir.

Koronavirüs kriziyle mücadele için kısa ve uzun vadede gerekli politikalar farklılık göstermektedir. Kısa vadede Türkiye'nin genişletici ekonomi politikalarıyla bir taraftan reel sektöre ihtiyaç duyduğu likiditeyi diğer taraftan da dar gelirlilere ve düşük ücretli çalışanlara doğrudan gelir desteği sunması gerekmektedir. Öte yandan mevcut durumun dış ticaret ve turizm üzerindeki olumsuz etkilerini mümkün olduğunca bertaraf edebilmek için dinamik ve çok boyutlu bir ticaret diplomasisine gereksinim duyulmaktadır. Bu, hem Türkiye'nin makro ekonomik istikrar açısından ihtiyaç duyduğu döviz gelirlerini elde edebilmesi hem de ihracatçılarımızın pazar paylarını koruyabilmeleri bakımından elzemdir. Uzun vadeli olarak ise ortak teknoloji geliştirmeye açık tarzda doğrudan yabancı yatırımları çekmeye yönelik hamlelere, katma değerli yerli üretimi merkeze alan sanayi politikalarına, istihdamı paylaşıcı yönde emek piyasası düzenlemelerine, adaletli bir vergi sistemi reformuna ve sermaye piyasalarının derinleştirilmesine ihtiyacımız olacaktır.

EK 1. ÜLKELERİN AÇIKLADIĞI EKONOMİK DESTEK PAKETLERİ

Kurum/ Ülke	Tarih	Paketin Kapsamı ve Hedef Kitle	Paketin Toplam Tutarı
Avrupa Birliği	12 Mart ¹	AB, Özel sektöre destek sağlamak yolunda tahvil alımı ve krediler içeren bir program duyurdu.	120 milyar avro
	17 Mart ²	Avrupa Parlamentosu sağlık sektörünü desteklemek amacıyla üye ülkelerin sağlık sistemlerini doğrudan destekleyecek 3,08 milyar avro tutarında bir kaynağa onay verdi. Bu pakette acil olarak maskeler ve solunum ekipmanı, tıbbi ekipman satın alımı, geçici hastane kurulumu, ilave sağlık uzmanlarını alımı ve hastaların sınır ötesine taşınması gibi uygulamaların bulunduğu belirtildi.	3,08 milyar avro
	18 Mart ³	Salgın karşısında piyasaları korumak için AMB, özel ve kamu sektörü menkul kıymetlerini kapsayan yeni bir geçici varlık alım programını başlattı. Söz konusu ilave acil varlık alım programı AB GSYH'sinin yüzde 7,3'üne denk gelmektedir.	750 milyar avro
	23 Mart ⁴	Salgının Avrupa'da hızla yayılması nedeniyle "istikrar ve büyüme paktı" çerçevesinde ulusal bütçeler üzerindeki harcama limiti kaldırıldı. Böylece AB ilgili paktın cayma maddesini devreye sokarak ülkelerin kamu harcamalarını serbest bırakmış oldu. (AB kriterlerine göre "istikrar ve büyüme paktı" çerçevesinde ülkelerin bütçe açığının GSYH'nin yüzde 3'ünü ve ülkenin kamu borcu büyüklüğünün GSYH'nin yüzde 60'sını aşmaması gerekiyor.)	Ülkelerin kamu harcamaları serbest bırakıldı
	25 Mart ⁵	Küresel salgının Avrupa'yı kendine üs edinmeye başlamasıyla Fransa ve İtalya salgınla mücadelede AB'den daha aktif bir şekilde destek olmasını istediler. Fransa Maliye Bakanı Bruno Le Maire 24 Mart'ta, salgınla mücadelede daha önce kurulan Avrupa İstikrar Mekanizması'nın (EMS) kurtarma fonunun harekete geçirilmesini talep etmiştir. ⁶ Benzer şekilde öncesinde de İtalya Başbakanı Giuseppe Conte, salgına karşı EMS'nin acil olarak devreye alınmasını istemişti. ⁷ Gelen tepkiler ve yayılan hastalık karşısında EMS fonu kullanıma açılmış ve ülkelerin GSYH'nin yüzde 2'si oranında kredi kullanmaları yönünde uzlaşa sağlanmıştır.	ESM'nin kullanılabilirlik 410 milyar avro kredi kapasitesi var ve ülkeler milli gelirin yüzde ikisi kadar kredi kullanabilirler.
	8 Nisan ⁸	AB Maliye Bakanları salgınla mücadelede kurtarma paketi üzerinde anlaşmışlardır.	540 milyar avro

ABD	6 Mart ⁹	Koronavirüs ile mücadele ve aşı geliştirmek amacıyla harcama paketi imzalandı.	8,3 milyar dolar
	13 Mart ¹⁰	Ulusal acil durum ilan ederek federal hükümete ve eyaletlere kaynak aktarımı yapılacağı duyuruldu.	50 milyar dolar
	17 Mart	Trump, ekonomik aktiviteyi destekleyecek teşvik paketinin kongre tarafından onaylanmasını istedi. ¹¹ Paket küçük işletmeleri (250 milyar dolar) ve seyahat kısıtlamalardan etkilenen hava yollarını (50 milyar dolar) da kapsamaktadır.	850 milyar dolar
	26 Mart ¹²	ABD'de Senato salgınla mücadele kapsamında ülke tarihin en büyük kurtarma paketini onayladı. Pakette, ABD vatandaşlarına kişi başı 1200 dolar para yardımı, KOBİ'lere yardım, işsizlik sigortasına kaynak aktarımı ve sağlık harcamaların artırılması yer alıyor.	2 trilyon dolar
	12 Mart ¹³	Fed, salgın ile mücadelede finansal piyasaları sakinleştirmek amacıyla finansal sisteme likidite sunacağını açıkladı.	1,5 trilyon dolar
	15 Mart ¹⁴	Fed, hazine ve ipotek destekli menkul kıymetleri kapsayan varlık alım programını açıkladı.	700 milyar dolar
	23 Mart'ta ¹⁵	Fed, sınırsız varlık alımı programını duyurdu. Bu yolla özel sektör tahvil alımlarını desteklemek, şirketlere doğrudan kredi vermek ve KOBİ'lere kredi sunmak amaçlanmıştır.	Sınırsız varlık alımı
	9 Nisan ¹⁶	Fed küçük ve orta ölçekli işletmeler ile eyalet ve yerel yönetimlere destek olmak amacıyla kredi paketi açıkladı. Pakette KOBİ'lerin kredi akışını sürdürmeleri için Ana Cadde Borç Verme Programı ile 600 milyar dolara kadar tahvil alımı ve Birincil ile İkincil Piyasa Şirket Kredi İmkânı ve Dönemsel Varlık Destekli Menkul Kıymet Borçlanma İmkânı'nın genişletilerek 850 milyar dolara kadar kredi desteği sağlanması yer aldı. Fed, krizden önce finansal durumu iyi, 10 bine kadar çalışanı ya da 2,5 milyar dolardan az geliri olan küçük ve orta ölçekli işletmelere 4 yıl vadeli kredi sağlayacağını belirtti. Ayrıca paket çerçevesinde eyalet, yerel yönetim ve belediyelerin nakit akışını sürdürmelerine yardımcı olmak amacıyla 500 milyar dolara kadar kredi sağlanması yer aldı.	2,3 trilyon dolar
	24 Nisan ¹⁷	Küçük işletmelere daha fazla kaynak ayırmak amacıyla hazırlanan paket kongreden geçmiş ve Trump tarafından onaylanmıştır. Pakette koronavirüs testi için 25 milyar dolar ve krizden etkilenen hastanelere 75 milyar dolar kaynak yer almıştır. Kriz karşısında küçük işletmelerin istihdamına destek amacıyla Paycheck Protection Program (PPP) için 310 milyar dolar ve afet yardımı için 60 milyar dolar destek sağlanmıştır.	484 milyar dolar

İtalya	16 Mart ¹⁸	Salgına karşı hükümet, işletmelere mali yardım ve vatandaşlar için vergi ödemelerin ertelenmesi gibi tedbirleri kapsayan teşvik paketini açıkladı. Pakette sağlık sisteminin güçlendirilmesi (3,2 milyar avro), istihdamın ve gelirlerin korunması (10,3 milyar avro), işletmeler ile belediyelere destek (6,4 milyar avro) ve kredi destekleri (5,1 milyar avro) yer almıştır.	25 milyar avro
	16 Mart ¹⁹	İtalya, iflas riski yaşayan, finansal olarak zor durumda olan ve zarar eden eski ulusal hava yolu şirketi Alitalia'nın kontrolünü almak için kaynak ayırdı.	670 milyon dolar
	6 Nisan ²⁰	Hükümet salgınla etkin mücadele yolunda küçük, orta ve büyük işletmeler için yeni paket açıklamıştır. Paketin yarısının iç piyasaya yarısının da ihracata yönelik olduğu belirtilmiştir.	400 milyar avro
Almanya	23 Mart ²¹	Açıklanan paket çerçevesinde, şirketlerin destekleneceği ve zor durumda bulunan şirketlere Ulusal Kalkınma Bankası (KfW) tarafından sınırsız kredi sağlanacağı açıklandı. Pakette büyük şirketlere faizsiz kredi, borçlarını ödeyememe riski altındaki şirketler için 400 milyar avro değerinde kredi ve küçük işletmeler için 50 milyar avroya kadar acil hibe desteği yer aldı. Hükümet çalışanların işlerini kaybetmelerinin önüne geçmek için 10 milyar avro devlet yardımı ayırdı.	750 milyar avro
İngiltere	11 Mart ²²	Hükümet, küçük işletmelere finansal destek, vergi indirimi ve krediler yoluyla yardım etmek amacıyla bir paket açıklamıştır. Pakette, Ulusal Sağlık Servisi (NHS) için 5 milyar dolar ayrılması, insanlara bireysel nakit desteği verilmesi ve vergi indirimlerinin getirilmesi yer almıştır.	30 milyar sterlin (36 milyar dolar)
	17 Mart ²³ 20 Mart ²⁴	Hükümet, şirketler için kredi ve teminat paketi açıklamış ve salgının üstesinden gelmek için her şeyi yapacaklarını ifade etmiştir. Paket içerisinde nakit ihtiyacı olan şirketlere 330 milyar sterlinlik teminat kredisi, işletmelere 20 milyar sterlin tutarında vergi kesintisi ve hibe, konut kredilerinin 3 ay ertelenmesi, sigortacıların salgından dolayı kapanan şirketlere ödeme yapması, havacılık ve turizm sektörünün desteklenmesi gibi tedbirler yer almıştır. Hükümet, bu paketten birkaç gün sonra istihdam piyasasına korumaya yönelik tedbirler içeren bir paket daha açıklamıştır. Pakette, işletmelerde çalışan personel için maaşının yüzde 80'inin kamu tarafından ödenmesi (üst limiti aylık 2500 sterlin), KDV ödemelerinin Haziran sonunda kadar ertelenmesi, gelir vergisi ödemelerinin altı ay ertelenmesi, küçük işletmelere faizsiz hibe sağlanması gibi destekler yer almıştır. Son önlemlerin ekonomiye maliyetinin yaklaşık 78 milyar sterlini bulacağı belirtilmiştir.	350 milyar sterlin (424 milyar dolar)

İspanya	12 Mart ²⁵	Hükümet, salgına karşı 14 milyar tutarında bir paket açıkladı. Sağlık hizmetlerinin desteklenmesi için yetkili otoritelere 2,8 milyar avro transfer edilmesi ve sağlık sistemine 1 milyar avro ayrılması, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ve kendi işini yapanlar için vergi ödemelerinin 6 ay ertelenmesi pakette yer aldı. Turizm sektörünün devlet destekli Resmi Kredi Enstitüsünden 400 milyon avro kredi çekebileceği belirtildi.	14 milyar avro
	17 Mart ²⁶	Önceki pakete ilave olarak bir kurtarma paketi daha açıklandı. Pakette işletmelere ihtiyaç duyulan likiditenin sağlanacağı ve 100 milyar avroluk kredi garantisi verileceği belirtildi. Salgın dolayısıyla işini kaybeden tüm serbest çalışanların özel yardım alacağı ve koronavirus aşısı geliştirilmesine yönelik araştırmalar için 30 milyon avro kaynak sağlanacağı ifade edildi.	200 milyar avro
Fransa	24 Mart ²⁷	Maliye bakanı Fransız şirketler için 345 milyar avro tutarında ekonomik paket açıkladı. Küçük işletmelere ve salgından sert etkilenen sektörlerde desteklerin yer aldığı pakette, şirket kredilerine 300 milyar avroya kadar garanti verileceği ve şirketlerin Mart'ta ödeyecekleri vergilerin erteleneceği ifade edildi.	345 milyar avro
	24 Nisan ²⁸	Fransa'da hükümet "tarihi destek" ismini verdiği bir kurtarma paketi açıklamıştır. Maliye Bakanı, sektörün amiral gemisi dediği Renault için devlet garantisi ile 5 milyar avro banka kredisi üzerinde çalıştığını, Air France için de 7 milyar avro (4 milyar avro devlet destekli banka kredisi ve 3 milyar avro doğrudan kredi) sağlanacağı duyurdu.	12 milyar avro
İsviçre	13 Mart ve 20 Mart ²⁹	İsviçre, şirketleri desteklemek için 10,6 milyar dolar yardım paketi açıkladı. Ayrıca, 20 Mart'ta turizm, kültür ve spor da dahil olmak üzere işgücü piyasası için 32,7 milyar dolar tutarında ek bir paket daha açıkladı.	43,3 milyar dolar
Avusturya	13 Mart ³⁰	Avusturya'da hükümet şirketlere mali destek sağlamak için açıkladığı 4 milyar avro yardım paketini 38 milyar avroya yükselttiğini açıkladı. Korona kriz fonu olarak tanımlanan paket içerisinde 4 milyar avroluk acil yardım paketi, işletmelerin likiditesi için kredi garantisi, vergilerin ertelenmesi ve çalışma saatlerinin kısaltılması gibi yardımlar yer aldı.	38 milyar avro
Polonya	18 Mart ³¹	Polonya salgın karşısında ülkenin GSYH'sinin yüzde 9'una denk gelen bir teşvik paketi açıkladı. Açıklanan pakette girişimlerin desteklenmesi, sosyal güvenlik primlerin ertelenmesi için işgücü piyasasının korunması ve kredi garantileri yer aldı.	52 milyar dolar

İsveç	16 Mart ³²	İsveç salgınıla mücadele Avrupa ülkelerinden daha farklı bir yol izlemiştir. Ülkede mağazaların kapatılması ya da sokağa çıkma yasağı uygulamasına başvurulmamıştır. Hükümetin virüse karşı kitlesel bağışıklık kazanma politikası tartışmalara yol açmıştır. Komşu ülkelere göre (Norveç, Finlandiya ve Danimarka) çok daha yüksek ölüm oranları hükümeti eleştirilerin hedefi yapmıştır. ³³ İsveç, salgının şirketler ve çalışanlar üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak için 31 milyar dolar tutarında bir paket açıklamıştır.	31 milyar dolar
Norveç	15 Mart ³⁴	Norveç ekonomiyi desteklemek için bir finansman paketi açıkladı. Paket kapsamında banka kredisi almak isteyen KOBİ'ler için kredi teminatı ve kurumsal tahvil ihraç eden firmalar için devlet garantisi sağlandı.	9,7 milyar dolar
Japonya	11 Mart ³⁵ 7 Nisan ³⁶	Japonya, Şubat'ta küçük ve orta ölçekli firmaların desteklenmesi için 4 milyar dolarlık bir paket açıklamış ve hükümet ilave olarak Mart'ta paketin kapsamını 1,6 trilyon yene (15 milyar dolar) çıkardığını duyurmuştur. Nisan'da koronavirüs krizi karşısında hükümet 108 trilyon yen (1 trilyon dolara yakın) tutarından devasa bir ekonomik paket onayladı. Salgından dolayı gelirlerini kaybeden aileler ve küçük işletme sahipleri için nakit yardımı, vergi indirimleri ve sıfır faizli krediler pakette yer aldı. Paket kreşlere ve yaşlı bakım tesislerine destekler ve ebeveynler için mali yardımlar da içermiştir.	1 trilyon dolar
Güney Kore	4 Mart ³⁷ 24 Mart ³⁸	Hükümet ilk önce salgının ekonomik etkisini azaltma yolunda KOBİ'ler, serbest çalışanlar ve kırılgan sektörler için 9,8 milyar dolarlık bir teşvik paketi açıkladı. Hükümet daha sonra 40 milyar dolarlık bir teşvik paketi daha açıklarken, paketi kısa bir süre sonra ikiye katlayacağını belirtti.	50 milyar dolar
	8 Nisan ³⁹	Hükümet bu tarihte ilave bir ekonomik paket açıkladı. Teşvik paketinin özellikle ihracatın canlandırılması, iç talebin güçlendirilmesi ve girişim şirketlerinin desteklenmesi amacını taşıdığı belirtildi.	46 milyar dolar
	22 Nisan ⁴⁰	Hükümet, salgının istihdam piyasası üzerinde meydana getirebileceği olası bir şok karşısında ek ekonomik teşvik paketini devreye sokacağını açıklamıştır. Paket kapsamında şirketlerin mevcut işgücünü korumaları şartıyla desteklemeler yapılacağı, küçük firmalar ve serbest meslek sahipleri için acil mali paketlerin devreye sokulacağı, serbest ve sözleşmeli çalışanlar ile düşük gelirli çalışanlara üç ay boyunca ayda 400 dolar ödeme yapılacağı belirtilmiştir.	69 milyar dolar

Pakistan	24 Mart ⁴¹	Hükümet koronavirüsle mücadele için düşük gelirli gruplar başta olmak üzere vatandaşlara yardım amacıyla ekonomik paket açıkladı. Pakette düşük gelirli gruplar ve işçiler için yardım, ihracatçıların kredi ödemelerinin faizsiz olarak ertelenmesi ve küçük işletmeler ile tarım sektörü için destekler yer aldı.	5,7 milyar dolar
Hindistan	26 Mart ⁴²	Hükümet, yoksulların temel gıdaya erişimini sağlamak amacıyla yoksullara doğrudan nakit transferleri gerçekleştireceği bir ekonomik paket duyurdu.	22,5 milyar dolar
	9 Nisan ⁴³	Küçük ve orta ölçekli işletmelere yardımcı olmak amacıyla ikinci bir destek paketi açıklandı.	13 milyar dolar
	12 Mayıs ⁴⁴	Hükümet, salgınla mücadele kapsamında ekonomiyi ayakta tutabilmek amacıyla 20 trilyon rupi (265 milyar dolar) tutarında ekonomik paket açıklamıştır. Bu tutar GSYH'nin yüzde 10'una denk gelmektedir. Söz konusu tutarın daha önce duyurulan mali ve parasal önlemleri de kapsadığı belirtilmiştir.	265 milyar dolar
Endonezya	25 Şubat 13 Mart ⁴⁵	Hükümet salgınla mücadele kapsamında turizm, hava yolu ve emlak sektörü gibi sektörleri desteklemek için 725 milyon dolarlık bir paket ilan etmiştir. Daha sonra da 8,7 milyar dolarlık bir ekonomik paket açıklamıştır. İkinci pakette özellikle KOBİ'lere teşvikler yer almıştır.	9,5 milyar dolar
Malezya	27 Mart 6 Nisan ⁴⁶	Hükümet, salgınla mücadelede farklı zamanlarda üç destek paketi açıklamıştır. Pakette salgından etkilenen düşük gelirliye tek seferlik ödemeler, kamu hizmetlerinde indirimler ve KOBİ'lerin ayakta kalması için hem onlara hem de çalışanlarına destekler yer aldı.	59,6 milyar dolar
Singapur	26 Mart ⁴⁷	Hükümet, 33,7 milyar dolar tutarında bir paket açıklamıştır. Pakette iş kayıplarının önüne geçmek amacıyla işçilerin maaşların belli bir oranının devlet tarafından ödeneceği duyuruldu. Gıda, havacılık ve turizm gibi salgının en fazla vurduğu sektörlerle ek destekler sağlanacağı belirtildi. Kendi hesabına çalışanlara dokuz ay boyunca aylık 1.000 Singapur doları ödenmesi (bunun için 1,2 milyar Singapur doları kaynak ayrıldı) ve düşük gelirliye için nakit desteği de pakette yer aldı.	33,7 milyar dolar
Rusya	20 Mart ⁴⁸ 12 Mayıs ⁴⁹	Hükümet 20 Mart'ta salgın ile mücadele kapsamında 4 milyar dolarlık bir fon oluşturduğunu açıkladı. Fon çerçevesinde işletmelere kredi desteği, turizm ve hava yolu şirketlerine de vergi indirimleri sağlanacağı belirtildi. Daha sonra açıklanan ek paketlerle toplam destek tutarı 3,1 trilyon rubleye (42,1 milyar dolar) ulaştı. Bu tutar GSYH'nin yüzde 2,8'ine denk gelmektedir. Paket kapsamında, salgından etkilenen şirketlere vergi ve kredi ertelemeleri ile istihdamın desteklenmesi gibi çeşitli destekler yer almıştır.	42,1 milyar dolar

Yeni Zelanda	17 Mart ⁵⁰	Hükümet koronavirüsle mücadelede GSYH'nin yüzde 4'üne karşılık gelen bir teşvik paketi açıkladı.	12,1 milyar dolar
Avustralya	12 Mart ⁵¹	Hükümet yatırımları desteklemek, KOBİ'lerin nakit akışını sağlamak ve çalışanların işlerini kaybetmesini önlemek, salgından en fazla etkilenen bölgelere destek olmak ve talebi ayakta tutmaya çalışmak için teşvikler sağlayacağını duyurdu.	17,6 milyar dolar
Kanada	18 Mart ⁵²	Kanada'da hükümet GSYH'nin yüzde 3'ünden fazla olan bir ekonomik paket açıkladı. Ayrıca salgından dolayı işini kaybeden ya da çalışma saatleri düşürülen çalışanlara gelir desteği verileceği belirtildi.	82 milyar dolar
Brezilya	17 Mart ⁵³	Hükümet şirket vergilerini erteleyen, işçilerin kıdem tazminatlarına erişmesini kolaylaştıran ve sosyal yardım ödemelerini öne çıkaran 30 milyar dolarlık bir paket açıklamıştır.	30 milyar dolar

1 "Press Conference: Christine Lagarde, President of the ECB and Luis de Guindos, Vice-President of the ECB", European Central Bank, 12 Mart 2020.

2 "COVID-19: MEPs Free up over €3 Billion to Support EU Healthcare Sector".

3 "ECB Announces €750 Billion Pandemic Emergency Purchase Programme (PEPP)", European Central Bank, 18 Mart 2020.

4 Jon Stone, "Coronavirus: EU Agrees to Lift Spending Limits on National Budgets to Fight Covid-19", *The Independent*, 23 Mart 2020.

5 Jorge Valero, "Eurogroup Nearing Agreement to Use Bailout Fund Against Pandemic", Euroctiv, 25 Mart 2020.

6 Cécile Barbière, "COVID-19: France Wants to Activate EU Bailout Fund Without Conditions or Delay", Euroctiv, 24 Mart 2020.

7 "Giuseppe Conte Calls on EU to Use Full Financial Firepower", *Financial Times*, 19 Mart 2020.

8 "Coronavirus Pandemic: EU Agrees €500bn Rescue Package", BBC, 10 Nisan 2020.

9 Lauren Hirsch ve Kevin Breuninger, "Trump Signs \$8.3 Billion Emergency Coronavirus Spending Package", CNBC, 6 Mart 2020.

10 Mangan ve Wilkie, "Trump Declares National Emergency over Coronavirus".

11 Doina Chiacu ve Jonathan Allen, "Trump Presses for \$1 Trillion Stimulus as U.S. Coronavirus Deaths Cross 100", Reuters, 17 Mart 2020.

12 John Wagner, Paul Kane ve Mike DeBonis, "House Leaders Seek to Expedite Emergency Aid Package Amid Uncertainty About GOP Lawmaker Delaying Measure", *The Washington Post*, 27 Mart 2020.

13 Jeff Cox, "Fed to Pump in more than \$1 Trillion in Dramatic Ramping up of Market Intervention Amid Coronavirus Meltdown", CNBC, 12 Mart 2020.

14 Steve Liesman, "Federal Reserve Cuts Rates to Zero And Launches Massive \$700 Billion Quantitative Easing Program", CNBC, 15 Mart 2020.

15 Howard Schneider ve Ann Saphir, "U.S. Fed Aims 'Bazooka' to Backstop Coronavirus-Hit Economy", Reuters, 13 Mart 2020.

16 "Federal Reserve Takes Additional Actions to Provide up to \$2.3 Trillion in Loans to Support the Economy".

17 Jordan Fabian, "Trump Signs \$484 Billion Package to Rescue Small Businesses", Bloomberg, 24 Nisan 2020.

18 "Protect Health, Support the Economy, Preserve Employment Levels and Incomes", Italian Government Ministry of Economy and Finance, 19 Mart 2020.

19 "Italian Government to Take Control of Alitalia: Draft Decree", Reuters, 16 Mart 2020.

20 Rebecca Ann Hughes, "Italy Government Promises €400 Billion to Assist Businesses Damaged By Covid-19 Emergency", *Euro Weekly News*, 7 Nisan 2020.

21 Nienaber, "Germany Launches 750 Billion Euro Package to Fight Coronavirus".

22 Tim Ross ve David Goodman, "U.K. Chancellor Sunak Announces \$39 Billion Stimulus for Coronavirus", Bloomberg, 11 Mart 2020.

23 Ross ve Goodman, "U.K. Releases 'Wartime' Funding to Save Economy from Virus".

24 Partington, "UK Government to Pay 80% of Wages for Those Not Working in Coronavirus Crisis".

- 25 Manuel V. Gómez ve El País, "Spain's PM Pledges Millions of Euros in Relief for Coronavirus Emergency", *El País*, 12 Mart 2020.
- 26 Alyssa McMurtry, "Spain Announces a \$220B Stimulus Package", AA, 17 Mart 2020.
- 27 "France Rolls Out Initial €45 Billion Package to Help Struggling Companies", France24, 17 Mart 2020.
- 28 "French Government Announces 'Historic' €7 Billion Aid Package for Air France-KLM", France24, 24 Nisan 2020.
- 29 Urs Geiser, "Switzerland Tightens Restrictions, Announces More Economic Aid", Swiss Info, 20 Mart 2020.
- 30 Philipp Grüll ve Sarah Lawton, "Austrian Government Announces Further Lockdown Easing", EURACTIV, 13 Mart 2020.
- 31 Marek Strzelecki, "Poland Pledges Stimulus Worth 9%/GDP to Combat Virus Fallout", Bloomberg, 18 Mart 2020.
- 32 "Business and Jobs: Sweden Launches 300 Billion Kronor Crisis Package", The Local, 16 Mart 2020.
- 33 Strzelecki, "Poland Pledges Stimulus Worth 9%/GDP to Combat Virus Fallout".
- 34 Victoria Klesty ve Terje Solsvik, "Norway Offers Firms \$10 Billion as Coronavirus Shakes Economy", Reuters, 15 Mart 2020.
- 35 "Japan Stimulus Highlight: \$15bn Small-Biz Loans", Asia Times, 11 Mart 2020.
- 36 Jill Disis, "The Global Economy Just Got a \$1 Trillion Infusion from Japan", CNN, 6 Nisan 2020.
- 37 Cynthia Kim, "South Korea Unveils \$9.8 Billion Stimulus to Fight Coronavirus", Reuters, 4 Mart 2020.
- 38 Andrew Salmon, "Korea Hurls More Cash at Economic Crisis-Relief", Asia Times, 24 Mart 2020.
- 39 "S.Korea Adds 46 bln USD Economic Stimulus Package over COVID-19", Global Times, 8 Nisan 2020.
- 40 "S.Korea Adds 69 bln USD Economic Stimulus Package over COVID-19", Xinhua, 22 Nisan 2020.
- 41 Aamir Latif, "COVID-19: Pakistan Unveils Economic Relief Package", AA, 24 Mart 2020.
- 42 Saheli Roy Choudhury, "India Announces \$22.5 Billion Stimulus Package to Help Those Affected by the Lockdown", CNBC, 26 Mart 2020.
- 43 Manoj Kumar ve Aftab Ahmed, "Exclusive: To Help Small Firms, India Seen Unveiling Second Coronavirus Stimulus Worth \$13 Billion", Reuters, 8 Nisan 2020.
- 44 Vrishti Beniwal, "Modi Pledges \$265 Billion Aid to Revive India's Economy", Bloomberg, 12 Mayıs 2020.
- 45 Ayman Falak Medina, "Indonesia Issues Second Stimulus Package to Dampen COVID-19 Impact", ASEAN Briefing, 18 Mart 2020.
- 46 Joseph Sipalan, "Malaysia Announces \$58-Billion Stimulus Package to Cushion Impact of Coronavirus", Reuters, 27 Mart 2020.
- 47 Dewy Sim, "Singapore Unveils Eye-Catching US\$33.7 Billion Stimulus TO Fight Coronavirus and Save Jobs as Recession Looms", *South China Morning Post*, 26 Mart 2020.
- 48 "Russia to Launch \$4bln Fund in Attempt to Shield Economy from Coronavirus Shock", *The Moscow Times*, 29 Mart 2020.
- 49 "Russian Government Adopts a Third Economic Stimulus Package, Calls for Rescue Plans by June 1", IntelliNews, 12 Mayıs 2020.
- 50 Jo Moir, "Coronavirus: Government Unveils \$12.1b Package to Combat Covid-19 Impact", Radio New Zealand (RNZ), 17 Mart 2020.
- 51 "Media Release: Economic Stimulus Package", Prime Minister of Australia, 12 Mart 2020.
- 52 Erica Alini ve Hannah Jackson, "Trudeau Unveils \$82B in Aid For Families, Business Amid Coronavirus Uncertainty", Global News, 18 Mart 2020.
- 53 Marcela Ayres, "Brazil Government to Inject \$30 Billion into Economy to Combat Coronavirus Hit", Reuters, 17 Mart 2020.

EK 2. ULUSLARARASI KURUMLARIN SALGINA YAKLAŞIMLARI	
IMF	IMF, salgınla mücadele kapsamında 1 trilyon dolar kredi kapasitesinin ülkeler için kullanıma hazır olduğunu belirtti. Ayrıca düşük ve orta gelirli ülkelerin herhangi bir IMF programına başvurmadan yararlanabilecekleri 50 milyar dolarlık acil durum finansmanı sağlayacağını ifade etti. ¹ Finansmana erişim için Hızlı Finansman Aracı (The Rapid Financing Instrument, RFI) ve düşük gelirli ülkelerin acil finansman ihtiyacını karşılamak için sıfır faiz oranıyla Hızlı Kredi Kolaylığı (The Rapid Credit Facility, RCF) olmak üzere iki program açıkladı. Üye ülkelerin kotalarının yüzde 50'si kadar RFI ve RCF'den faydalanabileceklerini ve kredilerin hızlı bir şekilde verileceğini belirtti. ²
Dünya Bankası	Dünya Bankası, salgınla mücadelede ülke ve şirketler için 14 milyar dolarlık hızlı finansman paketini onaylamıştır. ³ Paket hem ülkelerin salgına karşı etkili yanıt vermesi hem de salgının mali ve ekonomik olarak etkilerini azaltmak için işletmelere ve çalışanlara acil destek amacıyla devreye sokulmuştur. Dünya Bankası ve IMF 25 Mart'ta, küresel salgına karşı dünyanın en yoksul ülkelerinin borç ödemelerinin askıya alınması çağrısı yapmıştır. ⁴
BM UNCTAD	Birleşmiş Milletler (BM) 25 Mart'ta dünyanın en yoksul ülkelerinin salgın ile mücadelesini finanse etmek amacıyla 2 milyar dolarlık küresel bir insani yardım planı başlatmıştır. ⁵ Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) küresel salgın karşısında gelişmekte olan ülkelerin 2,5 trilyon dolar tutarında destek paketine ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. ⁶ Koronavirüs krizinin gelişmekte olan ülkeler açısından bir felaket olabileceği ifade edilmiştir. ⁷
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Genel Direktörü Roberto Azevedo, koronavirüs salgınının 2008 krizinden daha kötü bir ekonomik daralma ve iş kaybına yol açmasını, küresel ticarete de keskin bir düşüş yaşanmasını beklediklerini açıklamıştır. ⁸ Hiçbir ülkenin kendi kendine yeter olmadığını belirten Azevedo, küresel bir meydan okuma olarak gördüğü pandemiye karşı küresel bir cevap verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. DTÖ, 8 Nisan'da küresel salgından dolayı küresel ticaretin 2020'de yüzde 13 ila yüzde 32 arasında düşüş kaydedebileceğini duyurmuştur. ⁹ 2008 Küresel Krizi'nde küresel ticaret yüzde 12 daralmıştı.
OECD	OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) salgın dolayısıyla yaşanan ekonomik şokun 2008 krizinden daha büyük olduğunu ve küresel ekonominin salgından kurtulmasının yıllar alacağını belirtmiştir. ¹⁰
WTO	WTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü), 26 Mart'ta küresel salgının uluslararası turist sayısını yüzde 20-30 arasında düşürebileceğini ve böylece uluslararası turizm gelirlerinin 300 ila 450 milyar dolar arasında azalabileceğini açıklamıştır. ¹¹ Kıyaslama olması açısından UNWTO turist sayısının küresel krizde yüzde 4 ve 2003'teki SARS krizinde yüzde 0,4 düşüğünü belirtmiştir.
FAO	FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü), hızla yayılan salgının küresel bir sorun olduğunu ifade ederek salgının gıda sektörü üzerindeki etkilerini hafifletmek ve küresel gıda tedarik zincirlerini canlı tutmak için aksiyon alınması gerektiğini, aksi takdirde bir gıda kriziyle karşı karşıya kalılabileceğini belirtmiştir. ¹² FAO olası bir krizde en fazla olumsuz etkilenecek kesiminin yoksullar ve savunmasız kesimler (göçmenler, yerinden edilenler ve çatışma bölgelerindekiler vb.) olacağını söylemiştir.
EBRD	EBRD (Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası), salgınla mücadele içerisinde olan bölgelerdeki şirketler için 1 milyar avroluk acil "dayanışma paketi" açıklamıştır. ¹³

IATA	IATA (Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği), salgından dolayı seyahat yasakların üç ay devam etmesi durumunda havacılık ve ilişkili sektörlerde 25 milyon işin kaybolabileceğini belirtmiştir. ¹⁴ IATA, 24 Mart'ta 2020'nin ikinci çeyreğinde talebin yüzde 70 azalabileceğini ifade ederek hava yollarının 61 milyar dolar nakit kaybı yaşayabileceğini ve gelirlerin bir önceki yıla göre 252 milyar dolar (yüzde 44) düşebileceğini belirtmiştir. IATA, 14 Nisan'daki açıklamasında beklentilerini güncellemiş ve sektörün gelirlerinin 2019'a göre 314 milyar dolar (yüzde 55) düşmesini beklediklerini açıklamıştır. ¹⁵
Oxfam	Uluslararası yardım kuruluşu Oxfam salgın sonrası dünya ekonomisinde yaşanacak durgunluk sonucu yarım milyar insanın yoksulluğa düşebileceği konusunda uyarmıştır. ¹⁶
ILO	ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü), 18 Mart'ta salgının istihdam piyasası üzerinde yıkıcı etkiler oluşturduğunu ifade ederken (tam zamanlı) işini kaybedecek kişi sayısını 25 milyon olarak tahmin etmiştir. ¹⁷ Salgının gittikçe artan maliyetinden dolayı ILO, 7 Nisan'da 2020'nin ikinci çeyreğinde küresel bazda çalışılan toplam sürenin yüzde 6,7 düşeceğini tahmin ettiklerini ifade etmiş ve bunun da 195 milyon tam zamanlı çalışanın işini kaybetmesine eşdeğer olduğunu belirtmiştir. ¹⁸ ILO'nun raporunda krizden en çok zarar görecek sektörlerin perakende, konaklama, gıda hizmetleri ve imalat sanayisi olacağı ifade edilmiştir.

1 Kristalina Georgieva, "Speech: IMF Makes Available \$50 Billion to Help Address Coronavirus", IMF, 4 Mart 2020.

2 Örneğin Gine ve Liberya 2014-15 arasında meydana gelen Ebola salgınıyla mücadele kapsamında Hızlı Finansman Aracı'nı kullanmıştı. Bkz. "The IMF's Response to COVID-19", IMF, 17 Nisan 2020.

3 "World Bank Group Increases COVID-19 Response to \$14 Billion to Help Sustain Economies, Protect Jobs", World Bank, 17 Mart 2020.

4 "Joint Statement from the World Bank Group and the International Monetary Fund Regarding A Call to Action on the Debt of IDA Countries", World Bank, 25 Mart 2020.

5 "Funding the Fight against COVID-19 in the World's Poorest Countries", United Nations, <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/funding-fight-against-covid-19-world's-poorest-countries>, (Erişim tarihi: 18 Nisan 2020).

6 "UN calls for \$2.5 Trillion Coronavirus Crisis Package for Developing countries", UNCTAD, 30 Mart 2020.

7 "The Covid-19 Shock to Developing Countries: Towards a 'Whatever it Takes' Programme for the Two-Thirds of the World's Population Being Left Behind".

8 "Azevêdo Sees Sharp Fall in Trade, Calls for Global Solutions to COVID-19 Crisis", WTO, 25 Mart 2020.

9 "Press Release: Trade Set to Plunge as COVID-19 Pandemic Upends Global Economy", WTO, 8 Nisan 2020.

10 Szu Ping Chan, "Global Economy will Suffer For Years to Come, Says OECD", BBC, 23 Mart 2020.

11 "International Tourist Arrivals Could Fall By 20-30% in 2020", UNWTO, 26 Mart 2020.

12 "Novel Coronavirus (COVID-19)", FAO, <http://www.fao.org/2019-ncov/q-and-a/impact-on-food-and-agriculture/en>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2020).

13 Anthony Williams, "EBRD unveils €1 Billion Emergency Coronavirus Financing Package", European Bank, 13 Mart 2020.

14 "Press Release: 25 Million Jobs at Risk with Airline Shutdown", IATA, 7 Nisan 2020.

15 "Press Release: COVID-19 Puts Over Half of 2020 Passenger Revenues at Risk", IATA, 14 Nisan 2020.

16 "Half a Billion People could Be Pushed into Poverty by Coronavirus, Warns Oxfam", OXFAM, 9 Nisan 2020.

17 "Almost 25 Million Jobs could Be Lost Worldwide as a Result of COVID-19, Says ILO", ILO, 18 Mart 2020.

18 "ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work. Second Edition", ILO, 7 Nisan 2020.

TABLO E1. ALT SEKTÖRLER ARASI ARA MAL ALIŞVERİŞİ (YÜZDE)

No	Kod	Sektör	Genel Ara Mal Tüketimindeki Payı	Alt Sektörler Arası Ara Mal Tüketim Oranı	Alt Sektör İçi (Kendi) Ara Mal Tüketim Oranı	Katma Değer Oranı
1	C19	Kok ve rafine petrol ürünleri	2,4	90,3	2,3	7,3
2	C27	Elektrikli teçhizat	1,9	67,6	12,0	20,4
3	H51	Hava yolu taşımacılığı hizmetleri	0,9	62,1	7,7	30,2
4	C22	Kauçuk ve plastik ürünler	2,1	61,3	11,6	27,1
5	N79	Seyahat acentesi, tur operatörü, diğer rezervasyon hizmetleri ve ilgili hizmetler	0,8	60,8	7,3	31,8
6	C24	Ana metaller	5,2	59,3	23,9	16,8
7	C10-C12	Gıda, içecekler ve tütün ürünleri	8,1	56,8	13,9	29,4
8	C28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar	1,5	56,3	10,7	33,0
9	S96	Diğer kişisel hizmetler	0,5	56,1	0,1	43,8
10	C31-C32	Mobilya ve diğer mamul eşyalar	1,7	55,5	7,6	36,9
11	C25	Fabrikasyon metal ürünler, makine ve ekipmanlar hariç	2,0	54,6	6,5	38,8
12	C29	Motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork)	2,8	53,3	27,0	19,7
13	C18	Basım ve kayıt hizmetleri	0,4	52,7	9,5	37,9
14	K65	Sigorta, reasürans ve emeklilik fonları hizmetleri, zorunlu sosyal güvenlik hariç	0,5	52,3	20,4	27,3
15	R93	Spor hizmetleri ile eğlence ve dinlenme hizmetleri	0,3	52,2	4,3	43,5
16	C23	Diğer metalik olmayan mineral ürünleri	2,1	49,3	14,0	36,7
17	M73	Reklamcılık ve pazar araştırması hizmetleri	0,7	48,9	22,0	29,1
18	I	Konaklama ve yiyecek hizmetleri	2,7	47,5	0,8	51,6
19	C33	Makine ve ekipmanların kurulum ve onarımı	0,5	47,0	0,5	52,4

20	C30	Diğer ulaşım araçları	0,2	46,0	11,1	42,9
21	F	İnşaatlar ve inşaat işleri	12,1	45,7	16,2	38,1
22	C16	Kereste, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri (mobilya hariç); hasır ve örme malzemesinden (saz, saman vb.) ürünler	0,5	44,4	20,9	34,7
23	C21	Temel eczacılık ürünleri ve müstahzarları	0,4	43,7	18,1	38,2
24	S95	Bilgisayarların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının onarımına ilişkin hizmetler	0,3	43,5	0,6	55,8
25	C17	Kağıt ve kağıt ürünleri	0,8	43,3	26,5	30,2
26	H53	Posta ve kurye hizmetleri	0,2	43,2	3,8	53,0
27	J58	Yayıncılık hizmetleri	0,2	43,0	3,2	53,8
28	H50	Su yolu taşımacılığı hizmetleri	0,6	41,4	11,1	47,5
29	G45	Toptan ve perakende ticaret ile motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarım hizmetleri	0,9	40,0	3,3	56,7
30	G46	Toptan ticaret, motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç	3,2	39,5	1,0	59,4
31	M74_ M75	Diğer mesleki, bilimsel ve teknik hizmetler; veterinerlik hizmetleri	0,2	39,2	12,7	48,2
32	S94	Üye olunan kuruluşlar tarafından verilen hizmetler	0,3	36,7	5,8	57,5
33	Q87_ Q88	Yatılı bakım hizmetleri; barınacak yer sağlanmaksızın verilen sosyal hizmetler	0,1	36,4	0,0	63,6
34	C26	Bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler	0,5	36,1	27,0	36,9
35	G47	Perakende ticaret (motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç)	3,2	35,4	0,3	64,3
36	Q86	İnsan sağlığı hizmetleri	1,9	35,4	6,6	58,0
37	O84	Kamu yönetimi ve savunma hizmetleri; zorunlu sosyal güvenlik hizmetleri	2,1	34,9	0,5	64,6
38	B	Madencilik ve Taşocaklığı	0,8	33,6	6,2	60,2

39	E36	Doğal su; suyun arıtılması ve temini hizmetleri	0,2	32,1	1,2	66,7
40	C20	Kimyasallar ve kimyasal ürünler	2,0	30,3	40,6	29,2
41	D35	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme	6,4	30,2	51,9	17,9
42	H49	Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı hizmetleri	6,0	30,0	18,0	52,0
43	E37-E39	Kanalizasyon hizmetleri, kanalizasyon çamuru; atığın toplanması, işlenmesi ve bertarafı; maddelerin geri kazanımı	0,7	29,9	20,4	49,7
44	C13-C15	Tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler	6,7	29,8	36,6	33,5
45	H52	Depolama ve destek hizmetleri, taşımacılık için	0,7	28,3	14,2	57,5
46	M71	Mimarlık ve mühendislik hizmetleri; teknik test ve analiz hizmetleri	0,4	28,0	12,2	59,8
47	K66	Finansal hizmetler ile sigorta hizmetlerine yardımcı hizmetler	0,2	27,4	2,6	70,0
48	J61	Telekomünikasyon hizmetleri	0,9	26,0	15,3	58,7
49	J59_J60	Sinema filmi, video ve televizyon programı yapımcılık hizmetleri, ses kaydı ve müzik yayımlama; programcılık ve yayıncılık hizmetleri	0,4	25,4	33,6	41,0
50	A03	Balık ve diğer balıkçılık ürünleri; su ürünleri; balıkçılık için destekleyici hizmetler	0,1	21,7	2,4	75,9
51	R90-R92	Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence hizmetleri; kütüphane, arşiv, müze ve diğer kültürel hizmetler; kumar...	0,3	21,0	9,0	69,9
52	K64	Finansal hizmetler (sigorta ve bireysel emeklilik hariç)	1,1	20,9	9,7	69,4
53	M69_M70	Hukuk ve muhasebe hizmetleri; idare merkezi hizmetleri; idari danışmanlık hizmetleri	0,4	20,6	3,6	75,8

54	N80-N82	Güvenlik ve soruşturma hizmetleri; bina ve çevre düzenleme (peyzaj) hizmetleri; büro yönetimi, büro destek ve diğer iş destek hizmetleri	0,6	20,2	3,8	76,0
55	N77	Kiralama ve leasing hizmetleri	0,2	19,2	3,3	77,5
56	A01	Tarım ve avcılık ürünleri ve ilgili hizmetler	4,0	18,5	17,3	64,2
57	N78	İstihdam hizmetleri	0,0	18,5	1,1	80,4
58	L68B	Gayrimenkul hizmetleri	2,1	16,7	1,3	81,9
59	M72	Bilimsel araştırma ve geliştirme hizmetleri	0,1	15,2	0,0	84,8
60	J62_J63	Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili hizmetler; bilgi hizmetleri	0,2	14,7	4,1	81,2
61	P85	Eğitim hizmetleri	0,7	14,4	1,2	84,4
62	A02	Orman ürünleri ve ilgili hizmetler	0,0	12,9	2,1	85,0
63	L68A	Kendi konutunda ikamet edenler için izafi kira	-	-	-	-
64	T	Ev içi çalışan personelin işverenleri olarak hane halklarının hizmetleri	-	-	-	-
65	-	Toplam	100,0	38,1	13,8	48,2

Kaynak: TÜİK Girdi-Çıktı Tablosu (2012) ve yazarların kendi hesaplamaları. **Not:** Bu tabloyla ilgili teknik açıklamalar için Tablo 6 ve Tablo 8'in notlarına bakınız.

TABLO E2. ALT SEKTÖRLER ARASI ARA MAL ALIŞVERİŞİ (YÜZDE, İTHALAT HARIÇ)

No	Kod	Sektör	Genel Yerli Ara Mal Tüketimindeki Payı	Alt Sektörler Arası Yerli Ara Mal Tüketim Oranı	Alt Sektör İçi (Kendi) Ara Mal Tüketim Oranı	Katma Değer Oranı	İthal Ara Mal Tüketim Oranı
1	N79	Seyahat acentesi, tur operatörü, diğer rezervasyon hizmetleri ve ilgili hizmetler	0,9	55,6	4,4	31,8	8,2
2	K65	Sigorta, reasürans ve emeklilik fonları hizmetleri, zorunlu sosyal güvenlik hariç	0,5	50,4	11,0	27,3	11,3
3	C10-C12	Gıda, içecekler ve tütün ürünleri	8,8	49,0	11,1	29,4	10,6
4	R93	Spor hizmetleri ile eğlence ve dinlenme hizmetleri	0,4	48,1	4,3	43,5	4,1
5	C27	Elektrikli teçhizat	1,7	47,9	6,4	20,4	25,4
6	S96	Diğer kişisel hizmetler	0,5	47,6	0,1	43,8	8,5
7	H51	Hava yolu taşımacılığı hizmetleri	0,8	44,9	6,7	30,2	18,1
8	M73	Reklamcılık ve pazar araştırması hizmetleri	0,9	44,5	21,3	29,1	5,2
9	C31-C32	Mobilya ve diğer mamul eşyalar	1,7	43,3	6,5	36,9	13,3
10	C28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar	1,3	43,1	2,1	33,0	21,7
11	I	Konaklama ve yiyecek hizmetleri	3,1	42,8	0,8	51,6	4,8
12	C25	Fabrikasyon metal ürünler, makine ve ekipmanlar hariç	1,9	41,1	5,4	38,8	14,7
13	C23	Diğer metalik olmayan mineral ürünleri	2,2	39,7	13,3	36,7	10,3
14	H53	Posta ve kurye hizmetleri	0,3	39,1	3,7	53,0	4,1
15	F	İnşaatlar ve inşaat işleri	13,6	39,1	16,0	38,1	6,8

16	C29	Motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork)	2,2	38,8	10,6	19,7	30,9
17	J58	Yayıncılık hizmetleri	0,3	38,2	3,0	53,8	5,0
18	G46	Toptan ticaret, motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç	3,7	36,2	1,0	59,4	3,3
19	C24	Ana metaller	3,9	35,6	14,6	16,8	32,9
20	C16	Kereste, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri (mobilya hariç); hasır ve örme malzemesinden (saz, saman vb.) ürünler	0,5	35,5	15,6	34,7	14,2
21	C21	Temel eczacılık ürünleri ve müstahzarları	0,3	35,2	4,6	38,2	22,0
22	C18	Basım ve kayıt hizmetleri	0,3	35,2	9,4	37,9	17,6
23	C33	Makine ve ekipmanların kurulum ve onarımı	0,4	34,1	0,5	52,4	12,9
24	C30	Diğer ulaşım araçları	0,2	34,0	4,9	42,9	18,1
25	C22	Kauçuk ve plastik ürünler	1,5	33,5	9,6	27,1	29,8
26	S94	Üye olunan kuruluşlar tarafından verilen hizmetler	0,3	33,5	5,8	57,5	3,2
27	S95	Bilgisayarların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının onarımına ilişkin hizmetler	0,2	32,9	0,6	55,8	10,6
28	Q87_ Q88	Yatılı bakım hizmetleri; barınacak yer sağlanmaksızın verilen sosyal hizmetler	0,1	32,8	0,0	63,6	3,7
29	H50	Su yolu taşımacılığı hizmetleri	0,7	32,7	10,9	47,5	8,9
30	G47	Perakende ticaret (motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç)	3,7	32,6	0,3	64,3	2,9
31	M74_ M75	Diğer mesleki, bilimsel ve teknik hizmetler; veterinerlik hizmetleri	0,2	31,8	12,5	48,2	7,5

32	G45	Toptan ve perakende ticaret ile motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarım hizmetleri	0,9	31,7	3,3	56,7	8,2
33	C17	Kağıt ve kağıt ürünleri	0,6	31,3	10,5	30,2	28,0
34	O84	Kamu yönetimi ve savunma hizmetleri; zorunlu sosyal güvenlik hizmetleri	2,4	31,2	0,5	64,6	3,7
35	Q86	İnsan sağlığı hizmetleri	2,1	29,8	6,6	58,0	5,7
36	E36	Doğal su; suyun artırılması ve temini hizmetleri	0,3	29,6	1,2	66,7	2,5
37	C26	Bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler	0,3	28,5	7,0	36,9	27,6
38	B	Madencilik ve Taşocakçılığı	0,9	27,6	4,9	60,2	7,3
39	E37-E39	Kanalizasyon hizmetleri, kanalizasyon çamuru; atığın toplanması, işlenmesi ve bertarafı; maddelerin geri kazanımı	0,6	26,5	9,5	49,7	14,3
40	K66	Finansal hizmetler ile sigorta hizmetlerine yardımcı hizmetler	0,2	25,9	2,6	70,0	1,6
41	H52	Depolama ve destek hizmetleri, taşımacılık için	0,8	25,7	12,3	57,5	4,6
42	M71	Mimarlık ve mühendislik hizmetleri; teknik test ve analiz hizmetleri	0,4	25,4	11,6	59,8	3,1
43	J61	Telekomünikasyon hizmetleri	1,0	24,1	15,0	58,7	2,1
44	J59_J60	Sinema filmi, video ve televizyon programı yapımçılık hizmetleri, ses kaydı ve müzik yayımlama; programcılık ve yayıncılık hizmetleri	0,4	24,0	25,8	41,0	9,3

45	C20	Kimyasallar ve kimyasal ürünler	1,3	22,8	13,9	29,2	34,1
46	C13-C15	Tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler	6,9	22,5	31,6	33,5	12,4
47	H49	Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı hizmetleri	6,4	22,4	18,0	52,0	7,6
48	K64	Finansal hizmetler (sigorta ve bireysel emeklilik hariç)	1,3	20,2	9,0	69,4	1,4
49	R90-R92	Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence hizmetleri; kütüphane, arşiv, müze ve diğer kültürel hizmetler; kumar...	0,3	19,8	9,0	69,9	1,3
50	M69_ M70	Hukuk ve muhasebe hizmetleri; idare merkezi hizmetleri; idari danışmanlık hizmetleri	0,4	18,8	3,5	75,8	1,8
51	A03	Balık ve diğer balıkçılık ürünleri; su ürünleri; balıkçılık için destekleyici hizmetler	0,1	18,6	2,4	75,9	3,1
52	N78	İstihdam hizmetleri	0,0	17,6	1,0	80,4	0,9
53	N80-N82	Güvenlik ve soruşturma hizmetleri; bina ve çevre düzenleme (peyzaj) hizmetleri; büro yönetimi, büro destek ve diğer iş destek hizmetleri	0,6	16,7	3,7	76,0	3,6
54	N77	Kiralama ve leasing hizmetleri	0,2	16,3	3,2	77,5	3,1
55	C19	Kok ve rafine petrol ürünleri	0,5	13,9	1,1	7,3	77,7
56	L68B	Gayrimenkul hizmetleri	2,2	13,7	1,3	81,9	3,1
57	A01	Tarım ve avcılık ürünleri ve ilgili hizmetler	4,4	13,4	17,2	64,2	5,2
58	P85	Eğitim hizmetleri	0,9	13,4	1,2	84,4	1,0
59	J62_J63	Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili hizmetler; bilgi hizmetleri	0,3	13,1	4,1	81,2	1,6

60	M72	Bilimsel araştırma ve geliştirme hizmetleri	0,1	13,0	0,0	84,8	2,2
61	A02	Orman ürünleri ve ilgili hizmetler	0,0	11,4	2,1	85,0	1,5
62	D35	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme	5,8	6,8	51,6	17,9	23,6
63	L68A	Kendi konutunda ikamet edenler için izafi kira	-	-	-	-	-
64	T	Ev içi çalışan personelin işverenleri olarak hane halklarının hizmetleri	-	-	-	-	-
65	-	Toplam	100,0	29,4	11,6	48,2	10,9

Kaynak: TÜİK Girdi-Çıktı Tablosu (2012) ve yazarların kendi hesaplamaları. **Not:** Bu tabloyla ilgili teknik açıklamalar için Tablo 6 ve Tablo 8'in notlarına bakınız.

TABLO E3. TÜRKİYE'DE SEKTÖRLERİN BİRBİRLERİNDEN ARA MAL ALIM-SATIMI (İTHALAT HARIÇ, 2012, MİLYON TL)										
Sektör	A	B	C	DE	F	G	H	I	J	K
A	29202	117	54285	8	105	162	12	2853	2	
B	446	1530	14189	1734	4584	757	252	95	1	2
C	12392	2615	209214	1845	73797	16477	20256	17170	2596	1114
DE	1447	981	30345	64014	576	4606	815	2350	750	662
F	359	92	1851	2584	46730	2850	444	474	489	191
G	5064	1181	51883	1326	13907	7271	14127	4116	570	521
H	2641	1935	33309	1226	6024	18094	55120	1252	972	783
I	20	61	1462	101	336	2060	529	650	290	451
J	146	126	3928	675	428	5735	1046	448	9687	2279
K	201	353	8928	2455	2407	6014	3797	671	822	10148
L	46	138	6428	306	963	17141	2975	4067	1527	3008
M	577	451	7995	647	7294	10106	2071	912	2592	3106
N	307	580	6405	2043	3318	5643	3439	716	2305	1109
O	10	7	153	101	219	461	97	14	129	432
P	1	10	260	14	9	211	134	15	41	272
Q			6							25
R		4	144	4	2	185	50	160	517	5
STU	79	13	633	71	58	1062	351	177	174	132
Toplam	52939	10196	431418	79155	160755	98836	105516	36142	23464	24241
DAT	23737	8666	222205	15140	114026	91565	50396	35492	13777	14093
KAT	29.202	1.530	209.214	64.014	46.730	7.271	55.120	650	9.687	10.148

Kaynak: TÜİK, Yurt İçi Üretim Girdi-Çıktı Tablosu, 2012 (temel fiyatlarla) ve yazarların kendi hesaplamaları. **Not 1:** DAT: Diğerlerinden Ara Mal Alımı, KAT: Kendinden Ara Mal Tüketimi, DSA: Diğerlerine Ara Mal Satımı. **Not 2:** İlk sütun ve ilk satırdaki harfler (DAT, KAT ve DSA hariç) sektör kodlarını göstermektedir. Sektör kodlarının açılımı şu şekildedir: A: Tarım, ormancılık ve balıkçılık, B: Madencilik ve taş ocakçılığı, C: İmalat, DE: Elektrik, gaz, buhar, su temini ve kanalizasyon, F: İnşaat, G: Toptan ve perakende ticaret, H: Ulaştırma ve depolama, I: Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, J: Bilgi ve iletişim, K: Finans ve sigorta faaliyetleri, L: Gayrimenkul faaliyetleri, M: Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, N: İdari ve destek hizmet faaliyetleri, O: Kamu yönetimi ve savunma, P: Eğitim, Q: İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, R: Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor, STU: Diğer hizmet faaliyetleri.

TABLO E3 (DEVAMI). TÜRKİYE'DE SEKTÖRLERİN BİRBİRLERİNDEN ARA MAL ALIM-SATIMI (İTHALAT HARIÇ, 2012, MİLYON TL)									
Sektör	L	M	N	O	P	Q	R	STU	DSA
A	65	97	174	866	96	70	58	21	58991
B	108	114	60	2	7	115	3	53	22525
C	8533	2657	3493	5278	1285	6460	768	3837	180573
DE	3061	712	198	1907	1821	1855	503	437	53028
F	3244	747	225	4088	357	436	789	186	19406
G	2197	1067	1477	2599	359	1787	247	1274	103704
H	794	1808	2801	2735	2034	684	517	966	78576
I	59	510	4443	537	317	671	153	232	12230
J	116	4409	946	872	523	1877	191	941	24686
K	2115	805	788	603	496	683	451	456	32048
L	2284	1476	688	855	752	1656	568	895	43489
M	651	7943	946	1328	177	1354	970	1800	42978
N	2413	1250	3259	5020	1332	3320	1158	615	40975
O	6	32	15	476	10	86	77	16	1865
P	11	238	58	1178	852	36	42	53	2583
Q				5		4406	18	32	86
R	8	331	94	11	16	58	1902		1590
STU	12	167	396	19	26	92	26	816	3490
Toplam	25677	24364	20065	28378	10461	25645	8440	12632	1178324
DAT	23393	16422	16805	27903	9609	21239	6538	11816	722821
KAT	2.284	7.943	3.259	476	852	4.406	1.902	816	455503

TABLO E4. TÜRKİYE'DE SEKTÖRLERİN BİRBİRLERİNDEN ARA MAL ALIM-SATIMININ ALICI SEKTÖR ÜRETİMİNE ORANI (İTHALAT HARİÇ, YÜZDE)																			
Sektör	A	B	C	DE	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	STU	DSA
A	16		6					3						1					2
B		5	2	1	2														1
C	7	8	23	1	25	6	7	20	4	2	5	4	5	6	2	9	3	12	6
DE	1	3	3	41		2		3	1	1	2	1		2	3	3	2	1	2
F				2	16	1		1	1		2	1		4		1	4	1	1
G	3	4	6	1	5	3	5	5	1	1	1	2	2	3		2	1	4	4
H	1	6	4	1	2	6	20	1	1	1		3	4	3	3	1	2	3	3
I						1		1		1		1	7	1		1	1	1	
J						2		1	14	3		6	1	1	1	3	1	3	1
K		1	1	2	1	2	1	1	1	14	1	1	1	1	1	1	2	1	1
L			1			6	1	5	2	4	1	2	1	1	1	2	3	3	1
M		1	1		2	4	1	1	4	4		11	1	1		2	4	6	1
N		2	1	1	1	2	1	1	3	2	1	2	5	5	2	5	5	2	1
O										1				1					
P														1	1				
Q																6			
R									1								8		
STU													1					3	
Toplam	30	31	48	51	54	34	39	42	34	33	15	34	30	31	14	36	38	39	40
DAT	13	26	25	10	38	32	18	42	20	19	14	23	25	31	13	30	29	37	24
KAT	16	5	23	41	16	3	20	1	14	14	1	11	5	1	1	6	8	3	15

Kaynak: TÜİK, Yurt İçi Üretim Girdi-Çıktı Tablosu, 2012 (temel fiyatlarla) ve yazarların kendi hesaplamaları. **Not 1:** DAT: Diğerlerinden Ara Mal Alımı, KAT: Kendinden Ara Mal Tüketimi, DSA: Diğerlerine Ara Mal Satımı. **Not 2:** Sektör kodları ve diğer kısaltmalar Tablo E3'ün notlar kısmında verilmiştir. **Not 3:** Değeri yüzde 0,5'ten daha küçük olan oranlar tabloda gösterilmemiştir. **Not 4:** Yuvarlamalardan ve 0,5'ten küçük değerlerin gösterilmemesinden ötürü görünür rakamlar toplamı vermeyebilir.

TABLO E5. TÜRKİYE'DE SEKTÖRLERİN BİRBİRLERİNDEN ARA MAL ALIM-SATIMININ SATICI SEKTÖR ÜRETİMİNE ORANI (İTHALAT HARIÇ, YÜZDE)																			
Sektör	A	B	C	DE	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	STU	DSA
A	16		30					2											33
B	1	5	43	5	14	2	1												69
C	1		23		8	2	2	2			1			1	1				20
DE	1	1	20	41		3	1	2			2			1	1	1			34
F			1	1	16	1					1			1					7
G	2		18		5	3	5	1			1		1	1	1	1			36
H	1	1	12		2	7	20						1	1	1	1			29
I			2			2	1	1		1		1	5	1		1			14
J			6	1	1	8	2	1	14	3		6	1	1	1	3		1	36
K			12	3	3	8	5	1	1	14	3	1	1	1	1	1	1	1	44
L			4		1	10	2	2	1	2	1	1				1		1	25
M	1	1	11	1	10	14	3	1	4	4	1	11	1	2		2	1	3	61
N		1	10	3	5	9	5	1	3	2	4	2	5	8	2	5	2	1	62
O						1								1					2
P														2	1				4
Q																6			
R			1			1		1	2			1					8		7
STU			2			3	1	1	1			1	1					3	11
Toplam	30	31	48	51	54	34	39	42	34	33	15	34	30	31	14	36	38	39	40
DAT	13	26	25	10	38	32	18	42	20	19	14	23	25	31	13	30	29	37	24
KAT	16	5	23	41	16	3	20	1	14	14	1	11	5	1	1	6	8	3	15

Kaynak: TÜİK, Yurt İçi Üretim Girdi-Çıktı Tablosu, 2012 (temel fiyatlarla) ve yazarların kendi hesaplamaları. **Not 1:** DAT: Diğerlerinden Ara Mal Alımı, KAT: Kendinden Ara Mal Tüketimi, DSA: Diğerlerine Ara Mal Satımı. **Not 2:** Sektör kodları ve diğer kısaltmalar Tablo E3'ün notlar kısmında verilmiştir. **Not 3:** Değeri yüzde 0,5'ten daha küçük olan oranlar tabloda gösterilmemiştir. **Not 4:** Yuvarlamalardan ve 0,5'ten küçük değerlerin gösterilmemesinden ötürü görünür rakamlar toplamı vermeyebilir.

TABLO E6. ÜLKELERİN SEKTÖREL ETKİLENME ENDEKSİ (SEE) PUANLARI

#	Ülke	SEE	#	Ülke	SEE	#	Ülke	SEE	#	Ülke	SEE
1	Türkiye	3,45	26	Brunei	3,00	51	Fiji	3,13	76	Irak	3,08
2	ABD	3,43	27	Bulgaristan	3,65	52	Fildişi Sahili	3,39	77	İngiltere (BK)	3,32
3	Afganistan	2,72	28	Burkina Faso	3,64	53	Filipinler	3,47	78	İran	3,37
4	Almanya	3,51	29	Burundi	2,11	54	Filistin	3,22	79	İrlanda	3,45
5	Angola	2,75	30	Cape Verde	3,43	55	Finlandiya	3,35	80	İspanya	3,61
6	Arjantin	3,59	31	Cezayir	2,97	56	Fransa	3,26	81	İsrail	3,31
7	Arnavutluk	3,02	32	Cibuti	3,33	57	Gabon	3,07	82	İsveç	3,23
8	Avustralya	3,28	33	Çad	2,53	58	Gambiya	3,69	83	İsviçre	3,43
9	Avusturya	3,53	34	Çekya	3,69	59	Gana	3,40	84	İtalya	3,68
10	Azerbaycan	2,89	35	Çin	3,44	60	Gine	2,94	85	İzlanda	3,29
11	BAE	3,83	36	D. Kongo C.	2,61	61	Gine Bissau	2,69	86	Jamaika	3,56
12	Bahamalar	3,55	37	Danimarka	3,30	62	Guam	3,25	87	Japonya	3,45
13	Bahreyn	3,60	38	Doğu Timur	3,01	63	Guatemala	3,45	88	K. Makedonya	3,37
14	Bangladeş	3,30	39	Dominik	3,62	64	Guyana	3,29	89	Kamboçya	3,47
15	Barbados	3,62	40	Ekvador	3,43	65	Güney Afrika	3,65	90	Kamerun	3,19
16	BatıSahra	3,04	41	Ekvator Ginesi	3,03	66	Güney Kıbrıs	3,62	91	Kanada	3,30
17	Belarus	3,21	42	ElSalvador	3,79	67	Güney Kore	3,71	92	Karadağ	3,46
18	Belçika	3,28	43	Endonezya	3,43	68	Güney Sudan	2,74	93	Katar	3,53
19	Belize	3,52	44	Eritre	2,82	69	Gürcistan	2,69	94	Kazakistan	3,05
20	Benin	3,43	45	Ermenistan	2,76	70	Haiti	3,47	95	Kenya	2,87
21	Bhutan	2,62	46	Estonya	3,60	71	Hırvatistan	3,52	96	Kırgızistan	3,26
22	Bolivya	3,37	47	Esvatini	3,51	72	Hindistan	3,06	97	Kolombiya	3,69
23	Bosna Hersek	3,32	48	Etiyopya	2,65	73	Hollanda	3,40	98	Komorlar	3,01
24	Botsvana	2,93	49	F. Polinezyası	2,98	74	Honduras	3,47	99	Kongo	3,51
25	Brezilya	3,62	50	Fas	3,20	75	Hong Kong	3,69	100	Kosta Rika	3,61

TABLO E6 (DEVAMI). ÜLKELERİN SEKTÖREL ETKİLENME ENDEKSİ (SEE) PUANLARI											
#	Ülke	SEE	#	Ülke	SEE	#	Ülke	SEE	#	Ülke	SEE
101	Kuveyt	3,29	126	Moritanya	2,94	151	Senegal	3,35	176	Umman	2,86
102	Kuzey Kore	2,90	127	Mozambik	2,57	152	Sırbistan	3,43	177	Uruguay	3,46
103	Küba	2,80	128	Myanmar	3,12	153	Sierra Leone	3,10	178	Ürdün	3,20
104	Laos	2,65	129	Namibya	3,38	154	Singapur	3,72	179	Vanuatu	2,76
105	Lesotya	3,42	130	Nepal	2,69	155	Slovakya	3,52	180	Venezuela	3,54
106	Letonya	3,45	131	Nijer	2,59	156	Slovenya	3,59	181	Vietnam	3,27
107	Liberya	3,28	132	Nijerya	3,30	157	Solomon Adaları	3,13	182	Virjin Adaları	3,49
108	Libya	3,10	133	Nikaragua	3,42	158	Somali	2,36	183	Yemen	3,05
109	Litvanya	3,49	134	Norveç	3,09	159	SriLanka	3,40	184	Y. Kaledonya	3,08
110	Lübnan	3,14	135	Özbekistan	2,96	160	Sudan	3,03	185	Yeni Zelanda	3,34
111	Lüksemburg	3,17	136	Pakistan	3,26	161	Surinam	3,27	186	Yunanistan	3,40
112	M. Afrika C.	2,49	137	Panama	3,44	162	Suriye	3,15	187	Zambiya	2,98
113	Macao	3,19	138	Papua Yeni Gine	2,97	163	Suudi Arabistan	3,17	188	Zimbabve	2,64
114	Macaristan	3,49	139	Paraguay	3,45	164	Şili	3,46			
115	Madakaskar	2,73	140	Peru	3,46	165	Tacikistan	2,65			
116	Malavi	3,41	141	Polonya	3,48	166	Tanzanya	2,76			
117	Maldivler	3,02	142	PortaRiko	3,16	167	Tayland	3,45			
118	Malezya	3,68	143	Portekiz	3,48	168	Tayvan	4,01			
119	Mali	2,82	144	Romanya	3,41	169	Togo	3,47			
120	Malta	3,49	145	Ruanda	2,77	170	Tonga	3,20			
121	Mauritius	3,66	146	Rusya	3,33	171	Trinidad ve Tobago	3,37			
122	Meksika	3,78	147	Saint Lucia	3,47	172	Tunus	3,34			
123	Mısır	3,13	148	Saint Vincent ve G.	3,43	173	Türkmenistan	3,57			
124	Moğolistan	3,04	149	Samoa	3,14	174	Uganda	2,54			
125	Moldova	2,89	150	Sao Tome ve P.	3,62	175	Ukrayna	3,22			

Kaynak: ILO,³¹⁹ ILOSTAT³²⁰ ve yazarların kendi hesaplamaları. **Not 1:** Endeks rakamları hesaplanırken şöyle bir prosedür izlenmiştir: İlk önce ILO'nun beşli sınıflandırması şu şekilde sayısallaştırılmıştır: Düşük = 1, Düşük/Orta = 2, Orta = 3, Orta/Yüksek = 4, Yüksek = 5. İkinci olarak, her ülke için her bir sektörün istihdam düzeyi o sektörün krizden etkilenme düzeyini gösterir rakam ile çarpılmıştır. Üçüncü olarak, elde edilen bu ağırlıklandırılmış rakamlar toplanmış ve toplam istihdam rakamına bölünmüştür. Böylece her ülkenin "endeks rakamına" ulaşılmıştır. **Not 2:** Sektörlerin istihdam düzeyi ile ağırlıklandırılmaması durumunda ortaya çıkacak "ham endeks" rakamı 3.39'dur. **Not 3:** TÜİK'in rakamları kullanıldığında Türkiye'nin endeks puanı 3.44 çıkmaktadır.

NURULLAH GÜR

2006 yılında Marmara Üniversitesi İngilizce İktisat Bölümü'nden mezun oldu. Aynı bölümden 2008 yılında yüksek lisans derecesini aldı. Doktora derecesini 2012 yılında University of Essex'den aldı. Gür, halen İstanbul Medipol Üniversitesi Ekonomi ve Finans Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir. Ekonomik gelişme, finans-reel sektör ilişkisi ve uluslararası politik iktisat alanlarında çeşitli uluslararası dergilerde yayınları bulunmaktadır.

MEVLÜT TATLIYER

Tatliyer, 2007 yılında İTÜ İşletme Mühendisliği bölümünden mezun oldu. Yüksek lisansını İstanbul Bilgi Üniversitesi Finansal Ekonomi Bölümü'nde (2010), doktorasını ise İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü'nde tamamladı (2014). Tatliyer halen İstanbul Medipol Üniversitesi Ekonomi ve Finans Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. İlgi alanları arasında makro iktisat ve uluslararası politik iktisat bulunan Tatliyer'in çeşitli uluslararası dergilerde yayınları bulunmaktadır. Tatliyer ayrıca *İktisadi Düşüncenin Evrimi ve İktisat Politikası* (2015) ve *İstihdamı Paylaşmak* (2020) isimli kitapların yazarıdır.

ŞERİF DİLEK

Lisans ve yüksek lisans eğitimini İşletme ve Deniz Ekonomisi alanında tamamladı. Doktora derecesini Marmara Üniversitesi Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı'ndan aldı. Akademik eğitiminin yanında uzun bir süre özel sektörde çalışan Dilek, Uluslararası Ekonomi Politik, Ortadoğu'da Siyaset-Ekonomi İlişkisi, Uluslararası İktisat, Kalkınma, gibi alanlarda çalışmalarına devam etmektedir.

EKONOMİNİN KORONAVİRÜSLE MÜCADELESİ

NURULLAH GÜR, MEVLÜT TATLIYER, ŞERİF DİLEK

Koronavirüs salgını modern dünyada daha önce eşi benzeri görülmemiş şiddette ve büyüklükte bir krize yol açmıştır. Bu krizde ekonominin hem arz hem de talep cephesi farklı boyutlarda çok ciddi darbelere maruz kalmıştır. Ayrıca finansal piyasalar da bu kriz nedeniyle ciddi bir çöküş yaşamıştır.

Bu rapor temelde şu sorulara cevap vermek için yazılmıştır:

- Koronavirüs salgını dünya ve Türkiye ekonomisini hangi boyutlarda ve ne şekillerde etkileyecektir?
- Bu kriz sürecinde hükümetlerin ne şekilde bir ekonomi politikası izlemesi gerekmektedir?
- Bu ekonomik krizden dünya ve Türkiye ekonomisi ne zaman ve ne şekilde çıkabilecektir?
- Koronavirüs salgını küresel ekonomik sistemde uzun vadede ne gibi kırılmalara yol açabilir?
- Yeni dönemde Türkiye ekonomisinin karşılaşılabileceği fırsatlar ve tehditler nelerdir?